

Till statsrådet och chefen för Arbetsmarknadsdepartementet

Genom direktiv 1994:102 den 15 september 1994 beslutades att tillsätta en särskild utredare för att kartlägga och analysera fördelningen av ekonomisk makt och ekonomiska resurser mellan kvinnor och män. Den 19 maj 1995 utsågs landshövding Kristina Persson, Östersund, till utredare. Utredningen har antagit namnet *Kvinnomaktutredningen*.

Den 1 augusti 1995 tillkallades såsom vetenskapliga experter Göran Ahrne, professor i sociologi vid Stockholms universitet, Anna G. Jónasdóttir, FD och universitetslektor vid Högskolan i Örebro, Inga Persson, professor i nationalekonomi vid Lunds universitet, Elisabeth Sundin, docent i företagsekonomi och biträdande professor vid tema Teknik och social förändring vid Linköpings universitet samt Eskil Wadensjö, professor i arbetsmarknadspolitik vid Stockholms universitet. Sekreterare i utredningen har varit Anita Nyberg, universitetslektor i nationalekonomi och docent vid tema Teknik och social förändring vid Linköpings universitet, och biträdande sekreterare FK Eva Lindblad och Gunilla Rapp.

Inom ramen för Kvinnomaktutredningen publiceras ett antal monografier och antologier. Experterna har i egenskap av redaktörer och monografiförfattare svarat för urval och utformning av de olika skrifterna, medan de enskilda artikelförfattarna ansvarar för innehållet i sina egna bidrag. Experter och artikelförfattare har arbetat under vetenskaplig självständighet.

Utredningsarbetet skall vara klart före den 31 december 1997. Skrifter publiceras dock successivt. Föreliggande skrift, *Familj, makt och jämställdhet*, utgör en av rapporterna i projektet Ekonomisk makt i familjen. Redaktörer är Göran Ahrne och Inga Persson.

Östersund och Linköping i november 1997

Kristina Persson

/Anita Nyberg

SOU och Ds kan köpas från Fritzes kundtjänst. För remissutsändningar av SOU och Ds svarar Fritzes, Offentliga Publikationer, på uppdrag av Regeringskansliets förvaltningskontor.

Beställningsadress: Fritzes kundtjänst
106 47 Stockholm
Orderfax: 08-690 91 91
Ordertel: 08-690 91 90

Svara på remiss. Hur och Varför. Statsrådsberedningen, 1993.
– En liten broschyr som underlättar arbetet för den som skall svara på remiss.

Broschyren kan beställas hos:
Regeringskansliets förvaltningskontor
Distributionscentralen
103 33 Stockholm
Fax: 08-405 10 10
Telefon: 08-405 10 25

Omslag: Caroline Färnström
Tryck: Gotab, Stockholm 1997

ISBN
ISSN

Innehåll

Inledning	1
GÖRAN AHRNE & INGA PERSSON	
1 Bör kvinnor förvärvsarbета?	
Attityder till kvinnors förvärvsarbete i Sverige, Tyskland och Italien	7
EVA SUNDSTRÖM	
Inledning – Valfärdsstat, familj och arbete – Valfärdsstater som <i>Gender Regimes</i> – Data – Kön, generation och attityder – Bör kvinnor förvärvsarbета? – Slutsatser	
2 Lojalitet, tid och pengar	
Hur kvinnor och män argumenterar om jämställdhet i familjer	31
ULLA BJÖRNBERG & ANNA-KARIN KOLLIND	
Frågan om jämställdhet – en introduktion – Är familjen källan till kvinnors maktlöshet? – Strukturell makt och makt i social interaktion – Reciprocitet, gemenskap och rättvisa – Jämställdhet, makt och reciprocitet – en kort sammanfattning – Jämställdhet i praktiken – fyra exempel – Slutord	
3 Familj, makt och ekonomiska resurser– den nya familjeekonomin	58
KRISTIAN BOLIN	
Inledning – Beckers modell av familjen – Den axiomatiska familjemodellen – Den strategiska familjemodellen – Diskussion, sammanfattning och slutsatser	
4 Makt, kön och BNP	80
ANITA NYBERG	
Makt att beskriva verkligheten – Vad är BNP och nationalräkenskaper? – Hur har man sett på det oavlönade hemarbetet? – Hur mäter man hemarbetet idag? – Alternativa beräkningar av ekonomisk tillväxt och inkomstfördelning – Vilka förespråkar att det oavlönade hemarbetet åsätts ett värde? – Vad är det man önskar uppnå? – Tid, värde och produktion – Skulle kvinnors ekonomiska ställning stärkas?	
5 Lika hushåll, olika ekonomi.	
Ekonomiska problem bland samboende män och kvinnor	104
BJÖRN HALLERÖD	
Att dela hushåll och pengar – Ekonomiska svårigheter och ekonomisk självständighet – Skillnader mellan mäns och kvinnors ekonomiska situation – Svårigheter med de löpande utgifterna – Avsaknad av ekonomisk buffert – Modellanpassningar – Slutsatser	
6 Mitt ditt eller vårt? Familjers interna fördelning av pengar	123
CHARLOTT NYMAN	
Inledning – Kapitlets uppläggning – Teoretiska utgångspunkter – De intervjuade: metoddiskussion – Vardagens ekonomi hos några svenska par – Sammanfattande diskussion	

7	Tid för barn, tid för arbete. En undersökning av svenska hushålls tidsanvändning LENNART FLOOD & URBAN GRÅSJÖ	159
	Inledning – Hushållens tidsanvändning – En statistisk analys av hushållens tidsallokering – Sammanfattning	
8	Familjeliv och arbetsmarknad för män och kvinnor MARTIN HÖRNQVIST	189
	Inledning – Hur kan familjelivet skapa könsojämlikhet på arbetsmarknaden? – Familj, tidsanvändning och inkomster över livscykeln – Vad betyder hushållsarbetet för könsojämlikheten? – Inkomstojämlikhet och yrkessegregering – Familj och karriärutveckling. – Sammanfattande diskussion	
9	Ekonomiska konsekvenser av skilsmässa – skillnader mellan kvinnor och män MICHAEL GÄHLER	224
	Inledning – Teoretiska och metodologiska överväganden – Datamaterial, variabler och analysstrategi – Empiriska resultat – Sammanfattande diskussion	
10	Invandrarkvinnor utmanar männens roll. Maktfördelning och konflikter i iranska familjer i Sverige MEHRDAD DARVISHPOUR	262
	Inledning och syfte – En statistisk analys av familjeinstabilitet bland invandrare – Några teoretiska ansatser om orsaker till familjeinstabilitet – En empirisk studie av maktkonflikter i iranska familjer i Sverige –	
11	Arbetslöshet, kön och familjeliv MIKAEL NORDENMARK	293
	Inledning – Arbetets betydelse för arbetslösa män och kvinnor – Arbetslöshet och fördelning av hushållsarbete – Välmående och relationens kvalitet – Sammanfattande diskussion	
	Om författarna	321

Inledning

GÖRAN AHRNE & INGA PERSSON

I denna volym till Kvinnomaktutredningen presenteras forskning som belyser den fördelning av ekonomisk makt och ekonomiska resurser mellan kvinnor och män som äger rum i familjen. Det handlar om hur kvinnor och män organiserar familjens ekonomi i stort och med ekonomi menar vi då också det oavlönade arbete som sker i familjerna i form av hushållsarbete samt omvårdnad och uppfostran av barn. Dels sker i familjer en fördelning av inkomster och konsumtion och dels sker en fördelning av arbetsuppgifter.

I boken har vi samlat bidrag från forskare inom de akademiska disciplinerna sociologi och nationalekonomi. Det är rapporter från pågående forskningsprojekt som inte direkt initierats av Kvinnomaktutredningen, men som är av stor betydelse för utredningens förståelse av de fördelningsprocesser som sker i familjen. Den forskning som redovisas har bedrivits med ett antal olika metoder och olika typer av data. Urvalet av författare har gjorts efter en inventering av pågående forskning inom området hösten 1995. En undersökning om fördelningen av makt och ekonomiska resurser i familjer som direkt initierats av utredningen kommer att presenteras i en separat volym med titeln: *Hemmet, barnen och makten. Förhandlingar om arbete och pengar i familjen*. Vi hoppas att dessa två rapporter tillsammans ger en intressant och nyanserad bild av vad den samhällsvetenskapliga forskningen kan säga om hur det står till med jämställdheten i olika familjer i Sverige idag.

De forskare som bidragit till denna volym har arbetat på olika sätt och med delvis olika teoretiska perspektiv. Ändå finns några gemensamma utgångspunkter. Familjen ses inte som en given ekonomisk enhet, utan alla författare utgår ifrån en teoretisk eller empirisk problematisering av att det sker en fördelning av inkomster, arbete och makt i alla familjer. Denna fördelningsprocess innehåller både ett makt- och ett könsperspektiv. Syftet med den forskning som

redovisas här är att beskriva och förstå dessa fördelningsprocesser, både deras resultat och mekanismerna bakom dem.

Den teoretiska diskussionen inom nationalekonomin om hushållen och hushållsmedlemmarna som ekonomiska aktörer diskuteras i bokens kapitel 3 av Kristian Bolin. Han visar bl.a. på en ny ansats inom nationalekonomin som analyserar hur fördelningen av ekonomisk makt och ekonomiska resurser i familjer sker genom olika typer av förhandlingar. I denna teoriutveckling sker också ett närmande mellan nationalekonomisk och sociologisk teori.

Ett annat gemensamt tema för flera av bokens kapitel är att det i Sverige sedan länge finns en strävan mot jämställdhet mellan kvinnor och män, men att denna strävan stöter på många hinder. I ett internationellt jämförande perspektiv kan man dock beskriva Sverige som ett land där jämställdheten trots allt kommit en bit på väg. Detta framgår av bokens första kapitel där Eva Sundström presenterar data om attityder till jämställdhet i Sverige, Tyskland och Italien. Både när det gäller attityder till kvinnors förvärvsarbete och till arbetsdelningen mellan könen har svenska män och kvinnor en mer positiv inställning till jämställdhetssträvanden. Men Sundström visar också på betydande skillnader mellan kvinnor och män och mellan olika åldersgrupper i alla de tre länderna. Särskilt när det gäller de yngre kvinnorna blir hennes slutsats att skillnaderna i attityder mellan de tre länderna är förvånansvärt små i jämförelse med de betydande skillnader som finns i fråga om kvinnors arbetskraftsdeltagande och socialpolitikens utformning i de tre länderna.

Ett jämförande perspektiv finns också i Mehrdad Darvishpours kapitel (kapitel 10) om iranska invandrarfamiljer. Han visar att de höga skilsmässotalen i invandrarfamiljer inte i första hand bör förstås som en effekt av invandrares svårigheter i allmänhet utan att de också har sin bakgrund i att erfarenheterna av invandringen är olika för kvinnor och män. För många iranska kvinnor har invandringen inneburit en förstärkt position i familjen och att de har fått större handlingsmöjligheter. Att detta lett till fler skilsmässor kan i första hand förstås som en effekt av den relativa jämställdheten mellan kvinnor och män i Sverige. Samtidigt visar hans kapitel fruktbarheten i att förstå relationer mellan makar i termer av tillgång till maktresurser av olika slag.

I kapitel 3 analyserar Ulla Björnberg och Anna-Karin Kollind jämställdhetens förutsättningar och vad jämställda relationer kan innebära i praktiken. Därvid belyser de bl.a. de dolda förhandlingar som pågår även mellan makar som anser sig vara relativt jämställda. Familjens organisering bygger numera inte längre i första hand på ”pliktnormer” och i kapitlet analyseras de teoretiska förutsättningarna

för att se familjen som ett gemenskapsprojekt. I fyra ”fallstudier” visar författarna på variationer i jämställdhetens former. Även om de fyra familjer som studeras i kapitlet inte objektivt sett är helt jämställda, bygger de på en lojalitet mellan makarna där den gemensamma ekonomin antagligen är en central faktor i deras upplevelse av att leva jämställt.

Trots den i ett historiskt och internationellt perspektiv relativa jämställdheten i svenska familjer finns betydande skillnader i fördelningen av arbete mellan män och kvinnor i de allra flesta familjer. En skarp skiljelinje gäller fördelningen mellan betalt och obetalt arbete, dvs. mellan förvärvsarbete och arbete i hemmet i form av hushållsarbete och ansvar för barn. I kapitel 4 går Anita Nyberg igenom den nationalekonomiska diskussionen om hemarbetets värde och dess betydelse för utformningen av ekonomisk statistik, t.ex. beräkningar av BNP. Många kvinnoorganisationer har rest krav på att det oavlönade hemarbetets ekonomiska värde skall beräknas och i kapitlet diskuteras olika tänkbara metoder för och konsekvenser av ett sådant förfarande. Anita Nyberg visar dock att det inte finns något självklart och enkelt sätt att värdera hemarbetet och att olika metoder skulle ge betydande skillnader. Hon framhåller även det dubbelbottnade i att genomföra sådana beräkningar. Om man väljer en metod som skulle ge hemarbete ett högt värde skulle man också riskera att framhålla att det knappast är lönsamt för kvinnor att lönearbeta. Om man å andra sidan väljer en metod som skulle ge ett lågt värde riskerar man att nedvärdera hemarbetet, men samtidigt skulle det framhäva betydelsen av kvinnors lönearbete.

I ett annat kapitel (kapitel 7) analyserar Lennart Flood och Urban Gråsjö förändringar i hur individerna fördelar sin tid vad gäller betalt och obetalt arbete mellan 1984 och 1993 med hjälp av tidsanvändningsdata. Författarna beskriver hur tidsanvändningen i stort har blivit mer lika mellan kvinnor och män bl.a. genom att kvinnor ökat antalet timmar i förvärvsarbete och männen ökat sitt deltagande i hushållsarbete något. Ändå finns mycket stora skillnader i tidsanvändning mellan kvinnor och män, och det gäller framför allt i familjer med små barn. I småbarnsfamiljer tycks skillnaderna mellan kvinnor och män ha ökat under den studerade tidsperioden när det gäller tid för förvärvsarbete. Kvinnor minskar (andra faktorer konstanthållna) sin arbetstid mer 1993 än 1984 när de har små barn, men för männen gäller det motsatta. De minskade sin arbetstid mer 1984 än 1993; 1993 påverkades deras arbetstider inte alls av att de hade små barn. En möjlig tolkning är att kostnaderna, i form av minskat förvärvsarbete, för det ökade barnafödandet och den

förlängda föräldraförsäkringen under denna tidsperiod helt kommit att bäras av de unga kvinnorna.

Även i kapitel 8 analyseras förändringar i arbetstider mellan män och kvinnor i olika stadier i familjecykeln. Här visar Martin Hörnqvist utifrån ett stort datamaterial hur kvinnors förvärvsarbets- (och hushållsarbets-) tid förändras dramatiskt i och med att det finns barn i familjen. Detta tycks också ha betydelse för mäns och kvinnors löner. Mäns löneutveckling tycks främjas av att de bildar familj. För kvinnor däremot försämras löneutvecklingen i och med att de bildar familj. Dessa samband mellan lön och familj studeras mer ingående i andra rapporter från Kvinnomaktutredningen. Hörnqvist analyserar vidare frågan om mäns och kvinnors löner påverkas på olika sätt i olika yrkesgrupper beroende på om de är mans- eller kvinnodominerade. En hypotes som framförts är att kvinnor väljer kvinnodominerade yrken eftersom dessa bättre låter sig kombineras med ansvar för hem och familj i den bemärkelsen att kvinnor inom dessa yrken inte lönemässigt "straffas" för förvärvsfrånvaro och deltidsarbete i samma utsträckning som inom mansdominerade yrken. Hörnqvists empiriska resultat ger visst stöd åt denna hypotes. De visar att kvinnors humankapitalavkastning och humankapitaltillväxt är mindre inom kvinnodominerade yrken, men samtidigt finns det i dessa yrken inga negativa effekter på lönen av förvärvsfrånvaro eller familjerelaterade förhållanden och deltidsarbete är lönemässigt gynnat. I denna mening tycks alltså kvinnodominerade yrken ge bättre möjligheter att kombinera avlönat yrkesarbete med oavlönat hushållsarbete.

I ett kapitel av Mikael Nordenmark (kapitel 11) diskuteras synen på och betydelsen av förvärvsarbete och hushållsarbete för kvinnor och män genom en studie av familjer med erfarenhet av arbetslöshet. En del tidigare forskning om effekterna av arbetslöshet har visat att kvinnor drabbas mindre hårt av arbetslöshet än vad män gör. Men Nordenmarks undersökning tyder på att detta inte är fallet i Sverige idag. Att ha ett förvärvsarbete är lika viktigt för kvinnor som för män och Nordenmark konstaterar att hushållsarbete inte är något bra substitut för ett förlorat förvärvsarbete. Han analyserar också fördelningen av hushållsarbetet i familjer där någon eller båda är arbetslösa. I de flesta av dessa familjer är det fortfarande kvinnan som står för merparten av hushållsarbetet. I familjer där kvinnan arbetar heltid och mannen är arbetslös är det t.ex. dock mannen som svarar för det mesta av matlagningen i nästan varannan familj. Man kan tvista om huruvida detta är en stor eller en liten andel. Egentligen borde väl ha männen lagat maten i alla dessa familjer. Ändå visar siffrorna på en viss flexibilitet i normerna för vem som gör vad i hushållet.

Att män har högre inkomster än kvinnor är väl dokumenterat och analyseras ingående i andra rapporter från Kvinnomaktutredningen. I denna rapport finns några kapitel som analyserar vad denna sneda och ojämna inkomstfördelning får för konsekvenser i familjen. Leder den till maktskillnader och ojämlikhet eller sker det en utjämnande omfördelning av pengar i familjerna? Eller är det så att kvinnor med lägre inkomster också har mindre ekonomiska resurser till sitt förfogande?

Björn Halleröd visar i kapitel 5 utifrån en analys av ett stort statistiskt material att andelen familjer som upplever ekonomiska problem och har svårt att klara löpande utgifter ökat markant under de senaste 10 åren. Och denna ekonomiska stress har drabbat kvinnor i högre utsträckning än män. Skillnaderna mellan män och kvinnor har ökat och de är mer uttalade i familjer med lägre inkomster. De tycks också vara större i de familjer där kvinnan står för en större del av inkomsterna.

Utifrån djupintervjuer med både män och kvinnor i tio småbarnsfamiljer har Charlott Nyman undersökt deras rutiner för och diskussioner om hur deras ekonomi ska skötas (kapitel 6). Nyman diskuterar också teoretiskt olika möjligheter att förstå användningen av pengar. Hon finner komplicerade mönster av förhandlingar och procedurer, vilka gradvis tycks leda fram till en allt mer gemensam ekonomi. Men i alla familjer finns en spänning mellan att fördela pengarna gemensamt till gemensamma utgifter och att använda pengar själv till egen konsumtion. Hon finner också vissa skillnader i konsumtionsmönster mellan män och kvinnor, där män tenderar att spendera sina pengar på någon form av fritidsintresse, medan kvinnor spenderar sina pengar på barnen. Männens egna utgifter tycks ofta vara större men mer sällsynta, medan kvinnor i viss mån tycks spendera mindre summor mer regelbundet på t.ex. enstaka klädesplagg eller tidningar. Det är därför svårt att säga något generellt om huruvida män eller kvinnor har mer resurser till eget förfogande.

En skilsmässa innebär däremot uppenbart nya ekonomiska villkor för både män och kvinnor. I kapitel 9 undersöker Michael Gähler de ekonomiska konsekvenserna av skilsmässor i Sverige. Resultaten visar att dessa konsekvenser är olika för män och för kvinnor. Även om det finns betydande metodiska problem med att jämföra den ekonomiska standarden i olika typer av familjer tyder resultaten på att frånskilda kvinnor har en sämre ekonomisk standard än frånskilda män trots att kvinnorna ökar sitt förvärvsarbete i betydande utsträckning. För de som lever i ett nytt förhållande tycks det däremot inte finnas några tydliga ekonomiska konsekvenser av skilsmässan och inte heller några skillnader mellan kvinnor och män.

Om vi skulle våga oss på att helt kort skissera några slutsatser rörande "familj och jämställdhet" utifrån de forskningsresultat som presenteras i denna volym skulle det bli som följer.

Vi tycker oss se att det finns en tendens mot en ökad jämställdhet mellan kvinnor och män i de flesta familjer. Denna tendens blir särskilt tydlig i en jämförelse med andra länder. Ändå är jämställdheten långt ifrån att bli fullständig. Det är nog så att attityderna går före, men att handlandet släpar efter. Det finns en uttalad vilja till jämställdhet, men hindren för att förverkliga den i praktiken är många. Däremot tycks dessa hinder inte längre i samma utsträckning utgöras av strikta normer för vilka arbetsuppgifter kvinnor respektive män kan och bör utföra. Detta förefaller luckras upp både i arbetslivet och i hemmen.

Arbetsfördelningen mellan marknadsarbete och icke-marknadsarbete har blivit lite mer jämställd genom att kvinnorna ökat sitt marknadsarbete och männen ökat hushållsarbetet något. Men den dominerande bilden är trots allt den stora kvarstående skillnaden mellan mäns och kvinnors tidsfördelning. Detta blir speciellt påtagligt när man betraktar tidsfördelningen ur ett livscykelperspektiv. Då framträder tydligt det faktum att det fortfarande i mycket stor utsträckning är den enskilda kvinnan, och kvinnorna som kollektiv, som bär "tidskostnaderna" för barnen i form av minskat marknadsarbete. Detta har i sin tur ofta långsiktiga konsekvenser för kvinnors inkomster, löneutveckling och positioner i arbetslivet jämfört med mäns. Och detta sker trots att betydelsen av att ha ett avlönat förvärvsarbete är minst lika högt värderat av kvinnor som av män.

Det finns också vissa tecken på att marschen mot jämställdhet avstannat under senare år och att förändringar kanske blivit svårare att förverkliga för de enskilda paren. Trots de positiva attityderna till jämställdhet bland yngre män och kvinnor ökade skillnaderna mellan 1984 och 1993 vad gäller hur förvärvsarbetet påverkas för kvinnor respektive män med små barn. Ökat barnafödande i kombination med det ojämsställda utnyttjandet av (den förlängda) föräldraledigheten kan ha varit en bidragande orsak till detta, men även ändrade och hårdare villkor i arbetslivet kan ha spelat en roll. Även en försämrad familjeekonomi i vissa småbarnsfamiljer tycks ha som effekt att kvinnornas position försämras relativt sett. Fastän attityder och normer förändrats i för jämställdheten positiv riktning kan således de yttre hindren ha blivit större. För män och kvinnor att tillsammans faktiskt och praktiskt förverkliga ett jämställt vardagsliv kan svårigheterna att nå målet ha ökat.

Bör kvinnor förvärvsarbeta?

Attityder till kvinnors förvärvsarbete i Sverige, Tyskland och Italien

1

EVA SUNDSTRÖM

1.1 Inledning

I detta kapitel jämförs attityder till familj och förvärvsarbete bland kvinnor och män i Sverige, Tyskland¹ och Italien. Dessa tre länder kan sägas tillhöra tre olika kategorier eller typer av välfärdsstater. Det sätt på vilket förhållandet mellan kvinnor och män struktureras i relation till familj, ekonomiskt oberoende och tillträdesregler för sociala rättigheter varierar väsentligt länderna emellan. Kvinnors arbetsmarknadsdeltagande har ökat i de flesta västeuropeiska länder men är, med undantag för de skandinaviska länderna, fortfarande relativt lågt i förhållande till mäns. Variationerna mellan västvärldens länder är dock stora både vad gäller det totala kvinnliga arbetsmarknadsdeltagandet och beträffande i vilken utsträckning olika grupper av kvinnor arbetar. I Sverige är den kvinnliga förvärvsfrekvensen hög och deltidarbete är relativt vanligt bland framförallt småbarnsmödrar (SOU 1996:56, s. 45)². En stor andel kvinnor arbetar inom den offentliga sektorn och andra serviceyrken. I Tyskland och Italien deltar långt färre kvinnor på arbetsmarknaden men i övrigt är mönstret snarlikt. Den största andelen förvärvsarbetande kvinnor återfinns i Italien och framförallt i Tyskland inom vård, utbildning och andra serviceyrken (Eurostat, 1995:143–145; UN, 1995:34–37). Även om tyska och särskilt italienska kvinnor arbetar deltid i mindre utsträckning än svenska kvinnor, utgör de ändå en tydlig majoritet av det totala antalet deltidarbete i respektive land. Sammantaget är Sverige, Tyskland och Italien tre länder som både uppvisar stora

¹ De ekonomiska och sociala skillnaderna mellan västra och östra Tyskland är omfattande. Av tids- och utrymmesskäl utelämnas därför helt de nya tyska delstaterna ur analysen.

² Bland deltidarbete kvinnor med barn i förskoleåldern dominerar helt så kallad lång deltid, det vill säga 20–34 timmar per vecka. Bland kvinnor med barn i åldern 0–6 år arbetar omkring hälften deltid och hälften heltid (SOU 1996:56, s. 45).

skillnader vad beträffar kvinnors och mäns förhållande till stat, familj och arbetsmarknad men också vissa grundläggande likheter.

Genom att analysera kvinnors och mäns attityder till kvinnors lönearbete kan vi se hur åsikter överensstämmer eller skiljer sig åt inom och mellan grupper av kvinnor och män i olika åldrar i Sverige, Tyskland och Italien. Är det rimligt att anta att kvinnors ökade vilja att delta på arbetsmarknaden ger förändrade attityder till vad som är kvinnliga eller manliga arbetsuppgifter inom en familj? Hur överensstämmer attityderna bland yngre respektive äldre medborgare med de institutionella förhållandena i respektive land? Resultaten tolkas utifrån dess implikationer för välfärdsstaten och *gender regimes*, ett begrepp som diskuteras närmare nedan.

1.2 Välfärdsstat, familj och arbete

Skillnaderna länderna emellan kan kortfattat beskrivas i termer av statens förhållande till familjen och de praktiska möjligheter som står kvinnor till buds i valet mellan hemarbete och förvärsarbete. Såväl Tyskland som Italien är präglade av historiska erfarenheter av totalitära regimer men också av kristdemokratiska partiers inflytande över utformningen av ländernas socialpolitik. I dessa båda länderna dominerar en avmätt inställning till statliga interventioner i människors privatliv och en tilltro till familjen som främsta sociala och ekonomiska företrädare för individen. Varken via den tyska eller den italienska arbetsmarknadspolitiken uppmuntras gifta kvinnor att förvärsarbete³. I Sverige representerar staten och den förda politiken en annan syn på familjen och individen. Olika politiska medel har i Sverige snarare använts som instrument för att minska sociala ojämlikheter och individens sociala och ekonomiska beroende av sin närmaste omgivning.

De likheter som framträder mellan de tre länderna gäller demografiska aspekter, såsom stigande giftermålsålder, ökande antal äldre och sjunkande nativitet. Dessutom har allt fler kvinnor i Sverige såväl som i Tyskland och Italien gymnasial och eftergymnasial utbildning och allt fler söker sig ut i arbetslivet. Samtidigt har kvinnor i allmänhet huvudansvaret för hem- och omsorgsarbete⁴. Bristen på

³ Enzo Mingione (1995:122) säger att trots att förvärsfrekvensen bland kvinnor i Italien ökar är den i jämförelse med andra västeuropeiska länder fortfarande relativt låg, även om man tar hänsyn till att arbetsmarknadsdeltagandet förmodligen är högre än den officiella statistiken visar eftersom en del kvinnor lönearbetar utan att detta registreras officiellt.

⁴ Se till exempel olika tidsstudieanalyser såsom Bryson m.fl. (1994) Anxo & Flood (1998, under publicering) samt Nordenmark och Flood & Gråsjö i denna volym).

utbud av social service för en familj där båda föräldrar förvärvsarbetar betraktas i allmänhet främst som ett kvinnoproblem. I så gott som samtliga västeuropeiska länder, utom i Sverige, Finland och Danmark, sjunker den kvinnliga förvärvsfrekvensen efter giftermål och ännu mer efter barnafödande. Siffror från OECD visar att det totala kvinnliga arbetskraftsdeltagandet i Sverige 1993 låg på knappt 75 procent, i Tyskland på 61 procent och i Italien på 43 procent (OECD, 1995:215). Bland gifta kvinnor med barn under 10 år arbetar i Sverige 80 procent, och i Tyskland respektive i Italien 41 procent. Av dessa arbetade 38 procent deltid i Sverige, 20 procent i Tyskland och endast 12 procent i Italien (Ditch m.fl., 1996:8).⁵

Tillträdesreglerna till socialförsäkringssystemen är i olika grad länkade till ett kontinuerligt arbetsmarknadsdeltagande. Ekonomiskt oberoende och tillträde till sociala rättigheter kopplas i de flesta länder främst till förvärvsarbete. Härmed framträder också effekterna av socialförsäkringssystemens uppbyggnad för kvinnor i alla tre länderna tydligt. Kvinnor har i mindre utsträckning än män en lång och sammanhållen period av fullt arbetsmarknadsdeltagande under åren mellan avslutad utbildning och pensionering. Det betyder också att innebörden av kvinnors omsorgsansvar i många fall är nära sammanflätat med ett beroende av ekonomiskt stöd från annat håll än eget lönearbete. Detta är också ett centralt tema i den feministiska debatten kring välfärdsstaten och människors rätt till ekonomiskt oberoende och individuell autonomi. Män och kvinnor befinner sig sällan i jämlika arbets- eller familjesituationer och kvinnor har därmed andra förutsättningar än män att kvalificera in i socialförsäkringssystemen. Frågan har också formulerats i termer av i vilken utsträckning kvinnors arbetsmarknadsdeltagande möjliggör självförsörjande och ekonomiskt oberoende (Orloff, 1993; Hobson, 1990; Hobson & Takahashi, 1996). Det sätt på vilket relationen mellan staten, marknaden och familjen struktureras kan betecknas som kärnan i välfärdsstaten mer generellt, men också som det specifika som skiljer välfärdsstater åt. Genom att använda ett jämförande perspektiv är det möjligt att identifiera gemensamma mönster över

⁵ Bland ensamstående mödrar i Italien är förvärvsfrekvensen betydligt högre än bland gifta mödrar medan den i Sverige och Tyskland är lägre. Variationerna i förvärvsfrekvensen bland gifta och ensamstående mödrar mellan de västeuropeiska länderna är för övrigt mycket stora. Generellt arbetar ensamstående mödrar i Västeuropa i större utsträckning heltid än gifta mödrar (Ditch m fl 1996:8). Det är alltså betydande skillnader i kvinnors förvärvsfrekvens både vad gäller heltid och deltid inom och mellan länderna men också beroende på om de är ensamma familjeförsörjare eller inte. Andelen förvärvsarbetande gifta eller ensamstående mödrar hänger troligtvis samman med de bidragssystem och ersättningsnivåer som erbjuds i respektive land, oavsett familjebild (Shaver & Bradshaw, 1995).

nationsgränserna, men också att lyfta fram de strukturerande mekanismer som särskiljer olika välfärdsstater från varandra (O'Connor, 1996:10–13). Inom forskning kring välfärdsstater antas ofta politiska handlingslinjer och det sätt på vilket de tar sin skepnad i lagstiftning och institutionella lösningar både spegla ett kulturellt och socialt sammanhang och ge upphov till olika typer av sociala relationer. Kvinnors arbetsmarknadsdeltagande har tolkats som en funktion av välfärdsstaten som leverantör av förutsättningar och möjligheter vilka individen utnyttjar (Jensen, 1996:255). Detta argument är också det mest förekommande i förklaringar till olikheterna de tre länderna emellan och har lett till en rad jämförande studier av kvinnors faktiska förutsättningar i ett antal industrinationer. I studierna jämförs bland annat arbetsmarknader, arbetsmarknadspolitik, tillgång till social service, skatte- och bidragssystem med kvinnors förvärvsfrekvens.

Sverige, Tyskland och Italien representerar som vi ska se skilda ”typer” av välfärdsstater med relativt olika arbetsmarknads-, social- och familjepolitik. Om vi dessutom utgår från att dessa institutionellt ”förkroppsligade” förutsättningar och möjligheter är skapade i ett politiskt och sociokulturellt sammanhang borde de därför återspegla en mer allmän inställning till olika välfärdspolitiska frågor och kvinnors förvärvsarbete. Samtidigt visar ett växande antal studier att kvinnors och mäns inställning till kvinnors yrkesarbete skiljer sig åt inom och mellan grupper som klass, kön och ålder (SCB, 1994; Björnberg, 1997; Knudsen & Waerness, 1996a, 1996b; Scott m.fl., 1996). Utmärkande i sammanhang med temat för detta kapitel är att en relativt stor andel män och kvinnor i såväl Sverige som Italien anser att kvinnor med barn i förskoleåldern bör deltidsarbeta snarare än förvärvsarbete heltid eller vara heltids hemarbetande. I Tyskland är samstämmigheten dock fortfarande stor kring uppfattningen att kvinnor inte bör förvärvsarbete utan stanna hemma när barnen är små⁶.

Det är sålunda förknippat med svårigheter att utifrån ländernas arbetsmarknadsstatistik över kvinnors förvärvsfrekvens uttolka om människors beteende huvudsakligen är ett resultat av deras egna

⁶ Resultaten är hämtade från ISSP 1994. I Sverige anser 28 procent av männen och 26 procent av kvinnorna att kvinnor inte bör arbeta alls när barnen är små och 53 procent av männen och 60 procent av kvinnorna anser att deltidsarbete är att föredra. I Italien förespråkar 46 procent av männen och 32 procent av kvinnorna att kvinnan ska vara hemarbetande när barnen är i förskoleåldern och 48 procent av männen och 62 procent av kvinnorna föredrar deltidsarbete. I Tyskland däremot anser endast 25 procent av männen och 30 procent av kvinnorna att deltidsarbete är den bästa lösningen och hela 64 procent av männen och 58 procent av kvinnorna menar att mödrar bör stanna hemma med små barn.

preferenser eller om det beror på de förutsättningar, möjligheter och restriktioner som satts upp med politiska medel eller av utbudet på arbetsmarknaden. Det existerar till exempel inget entydigt samband mellan kvinnors ansvar för omsorgs- och hushållsarbete och deras arbetsmarknadsdeltagande, i varje fall inte om man enbart ser till de villkor politiska riktlinjer sätter upp och som är tänkta att fungera normgivande. Om vi återigen tar Sverige som exempel är det tydligt att den höga andelen deltidsarbete bland kvinnor både reflekterar kvinnors huvudansvar för omsorgsarbete utanför arbetsmarknaden men också en specifikt kvinnlig arbetsmarknad där korttidsanställningar och deltidsarbetslöshet är vanligare än bland män⁷. Det är alltså svårt att utifrån arbetsmarknadsstatistiken avgöra om kvinnor väljer bort förvärvsarbete till förmån för hushålls- och omsorgsarbete eller om valmöjligheterna är begränsade av olika arbetsmarknads- eller socialpolitiska beslut.

Föreliggande kapitel har sålunda beröringspunkter både med de politiska incitament som uppmuntrar eller hindrar kvinnor att förvärvsarbeta och med diskussionen kring autonomi och ekonomiskt oberoende. Dock har tyngdpunkten förlagts till attityder bland kvinnor och män i olika åldersgrupper vad gäller synen på arbetsdelning i hemmen och kvinnors yrkesarbete.

Först följer en kortfattad redogörelse för diskussionen kring strukturella sociala och ekonomiska förutsättningar och dess samband med förändrade värderingar och beteendemönster bland yngre generationer i de tre länderna. Därefter följer en genomgång av de övergripande dragen i Sveriges, Tysklands och Italiens välfärdspolitiska konstruktioner och dess konsekvenser för framförallt kvinnor. Avslutningsvis redovisas en analys av en enkätundersökning genomförd i de tre länderna kring familj och könsroller baserad på data från *International Social Survey Programme* (ISSP) 1994.

1.3 Välfärdsstater som *Gender Regimes*

Dagens välfärdsstater är grundade på antaganden om könsroller som i allt högre grad kolliderar med många människors livsvillkor och självuppfattning. Enförsörjarfamiljen är fortfarande modellen för den socialpolitiska utformningen i flertalet OECD-länder och företräds av dominerande ideologiska inriktningar (O'Connor, 1996:11). Enligt Harriet Bradley (1996) är dock människor i Europa allt mer positiva till kvinnors förvärvsarbete och delat hushållsarbete. Som förklaring till detta brukar kvinnors förändrade utbildnings- och karriärmönster

⁷ För andelen deltidsarbetslösa se OECD, 1995:76–77.

nämnas men också förändrade attitydmönster bland kvinnor och män vad gäller arbetsdelning inom familjen. I många fall är familjer ekonomiskt beroende av två inkomster för att upprätthålla en viss levnadsstandard. Den manlige familjeförsörjaren är därför inte längre den enda eller ens den vanligaste familjeekonomiska modellen.

Skillnaderna mellan välfärdsstater och dessas ekonomiska och socialpolitiska konsekvenser för kvinnor och män kan beskrivas i termer av *gender regimes* (Ostner & Lewis, 1995).⁸ Termen *gender* betyder genus och innebär "... de socialt konstruerade relationsmässiga, strukturella och symboliska skillnaderna mellan kvinnor och män" (O'Connor, 1996:3). Ursprunget till välfärdspolitiska handlingslinjer kan härledas till de sociala, politiska och ekonomiska omständigheter under vilka de har vuxit fram, formulerats och tagit form i institutionella lösningar, såsom lagar och administrativa organisationer. På samma sätt som Gösta Esping-Andersen (1990) visar hur olika typer av välfärdsstater strukturerar relationer mellan sociala grupper och sociala klasser⁹, bidrar välfärdsstatens uppbyggnad på olika sätt och i varierande grad till ekonomiska och sociala skillnader mellan kvinnor och män i olika länder. Den syn på arbetsdelningen mellan kvinnor och män som här representeras av Sverige, Tyskland och Italien skiljer sig åt markant. Det är särskilt tydligt när man ser på det sätt genom vilket man via arbetsmarknads-, social- och familjepolitik hanterar kvinnors relation till familj och förvärvsarbete. Jag använder här begreppet *gender regimes* för att hänvisa till det sätt på vilket nationellt avhängiga välfärdspolitiska handlingslinjer och incitamentsstrukturer formar den ram som strukturerar specifika relationer mellan kvinnor och män.

Om man utgår från en jämförelse av den fastlagda politikens syn på ansvarsfördelningen mellan stat och familj i fråga om vård och omsorg i Sverige, Tyskland och Italien blir skillnaderna mellan länderna tydliga. Det gäller framförallt graden av och metoder för statlig inblandning i och service till familjen men även skillnader i

⁸ Julia O'Connor (1996) har gjort en mycket bra genomgång av litteratur och diskussioner som förts under 1980- och framförallt 1990-talet rörande välfärdsstater och kvinnor inom OECD-länderna. Hon tar även upp den kritik som riktats mot Jane Lewis och Ilona Ostner för deras indelning av länder i *gender regimes* efter *strong*, *moderate* och *weak breadwinner models* (O'Connor, 1996:67–69). I det sammanhang jag själv använder begreppet *gender regimes* åsyftas det sätt på vilket de politiska och institutionella lösningar påverkar kvinnors och mäns faktiska möjligheter att förvärvsarbeta eller utföra obetalt omsorgsarbete samt ger tillträde till sociala rättigheter (se också Sainsbury, 1996).

⁹ Gösta Esping-Andersen (1990) visar bland annat hur konstruktionen av arbetsmarknadspolitiska handlingslinjer och av arbetslöshets-, pensions- och socialförsäkringssystemen har effekter på den sociala stratifieringen i ett samhälle.

bedömningen av vad som utgör en familj. Nedan följer en redogörelse för skillnader mellan dessa *gender regimes* i Sverige, Tyskland och Italien.

Sverige

I den svenska välfärdspolitiken framhålls ett individuellt människobegrepp och individens rätt att vara självförsörjande. Socialförsäkringssystemen är därför baserade på individens rättigheter snarare än på familjens behov. Någon familjepolitik i egentlig mening finns inte utan ingår implicit i de socialpolitiska arrangemangen. Inget direkt juridiskt ansvar för vård av äldre anhöriga läggs på familjen utan ombesörjs i stor utsträckning av den offentliga servicesektorn. Vuxna barn förväntas från formellt socialpolitiskt håll endast i liten utsträckning ta socialt eller ekonomiskt ansvar för sina föräldrar. Både kvinnor och män förväntas förvärvsarbета oberoende av familjesituation och de allra flesta kvinnor förvärvsarbета, oavsett social bakgrund. Andelen förvärvsarbätande småbarnsmödrar har ökat från 38 procent 1963 till drygt 85 procent 1991 (Hoem, 1995, s. 281). Kvinnligt förvärvsarbete uppmuntras med hjälp av politiska instrument, vilka sträcker sig från skattepolitik med individuell särbeskattning över arbetsmarknads- och socialpolitik. Med hjälp av dessa har man strävat efter att ge kvinnor samma möjligheter som män att delta på arbetsmarknaden. Via den offentliga sektorns serviceutbud har man sökt skapa förutsättningar för kvinnor att arbeta utanför hemmet. Barn- och äldreomsorg drivs framförallt i offentlig regi och är relativt väl utbyggd. Barnomsorgen täcker i stort efterfrågan i hela landet, med lokala variationer i tillgången på platser. Som nämnts tidigare arbétar småbarnsmödrar i stor utsträckning deltid och det är också främst kvinnor som utnyttjar föräldraledigheten. Även deltidsarbete ger tillträde till fulla sociala rättigheter och är inbegripet i lagen om anställningstrygghet.

Tyskland

Både den tyska och den italienska socialpolitiken i mycket är ett resultat av politisk maktkamp och konflikt mellan socialistiskt orienterade partier och mer katolska konservativa och där kvinnor varken i Italien eller i Tyskland har eller har haft något större politiskt inflytande. Både i Tyskland och Italien är välfärdspolitiken uppbyggd kring en kollektiv människosyn och vad som brukar gå under beteckningen familism, det vill säga att det i första hand är familjen som ansvarar för sin egen välfärd och med så lite statlig eller kommunal intervention som möjligt. Familjen är alltså både en

ekonomisk enhet och ansvarig för sin egen vård och omsorg. Familjen antas bestå av en hemmavarande hustru med en familjeförsörjande man. Omsorgsarbetet förväntas i stor utsträckning utföras inom hemarbetet och av kvinnor eller via statliga subventioner till olika privata eller semiprivata organisationer (Young, 1996). Hellre än att bygga ut en offentlig sektor har man därför i Tyskland institutionaliserat familism genom att via statliga transfereringssystem aktivt stödja enförsörjarfamiljen med en heltidsarbetande make. I både Tyskland och Italien omfattar kärnfamiljens försörjningsansvar även de vuxna barn och äldre föräldrar, vilka inte har egen tillräcklig försörjning. Det innebär att individers ekonomiska svårigheter förutsätts kompenseras av föräldrars respektive vuxna barns ekonomiska och sociala ansvar. De arbetsmarknads- och socialpolitiska skillnaderna mellan länderna är ändå betydelsefulla. Trots det formella ekonomiska ansvar som läggs på anhöriga i Tyskland prövas det sällan via lagstiftningen (Millar, 1996) och socialbidrag utgår till personer med låg eller ingen inkomst. I Tyskland har det familjepolitiska stödet för mödrar som på heltid vårdar sina barn i hemmet prioriterats. Att stanna hemma med små barn är pensionsgrundande för en förälder som tidigare varit aktiv på arbetsmarknaden. Giftna par sambeskattas och skattelättnader utgår till familjeförsörjaren, vilket kraftigt minskar värdet av ytterligare en inkomst. Tillsammans med ett inkomstprövat och tidsbegränsat vårdnadsbidrag till småbarnsföräldrar och ett lågt utbud av social service, såsom barn- och äldreomsorg, utgör den tyska social- och familjepolitiken stora ekonomiska och praktiska hinder för kvinnors arbetsmarknadsdeltagande. I genomsnitt har endast 2 procent av barn under tre år och 80 procent av barn mellan fyra och sex år barnomsorg¹⁰ och de regionala skillnaderna är betydande (Fölster, 1996:118–119). Både barnomsorgens öppettider och skoldagens längd försvårar för kvinnor att arbeta mer än halvtid. Deltidsarbete ger inte på samma sätt som i Sverige tillgång till sociala rättigheter eller anställningstrygghet. Skillnaderna mellan olika kategorier av kvinnor är stora. Bland dem med endast grundskoleutbildning arbetar drygt 40 procent jämfört med drygt 80 procent av kvinnor med högskoleutbildning (SOU 1996:56, s. 82–84). Den största delen av vården av äldre vilar på anhöriga även om viss äldreomsorg bedrivs via frivilliga organisationer med hjälp av statlig och kommunal finansiering. Tyskland bedriver också en arbetsmarknadspolitik som syftar till att ungdomar ska komma ut på arbetsmark-

¹⁰ Barns rätt till barnomsorg har befasts i lag 1992 och från och med 1996 skall alla barn över tre år erbjudas barnomsorg, dock endast tre timmar om dagen. Lagen har satt tryck på kommunerna men uppfyller ännu inte full behovstäckning.

naden för att därigenom minska sitt ekonomiska beroende av föräldrarna (Mingione, 1995:122).

Italien

Den italienska socialpolitiken reflekterar mer öppet konflikten mellan dem som anser att staten bör bistå med vissa grundläggande sociala rättigheter och dem som anser att staten inte bör blanda sig i individens privata sfär. De politiska resultaten kanske mer återspeglar svårigheter på nationell nivå att fatta beslut än en gemensam politisk hållning. I Italien har familismen inte samma institutionaliserade politiska stöd utan ingår mer i ett traditionellt italienskt socioekonomiskt mönster där familjen har en stark social och ekonomisk roll och tar det största ansvaret för individens välfärd (Mingione, 1995). Italien har ingen familjepolitik i egentlig mening och statens ekonomiska stöd och service till familjen för omsorg och reproduktion är ännu mer återhållsam än i Tyskland (Dienel, 1993; Bimbi, 1995; Saraceno, 1995). Giftna par särbeskattas¹¹. Skattereduktioner och ekonomiska bidrag ges i relation till inkomst och är knutna till inkomsttagarens försörjningsbörda. Försörjningsbördan kan i sin tur baseras på en vidare krets anhöriga än de närmaste familjemedlemmarna. Den offentliga sociala servicen i allmänhet och de bidragssystem som existerar riktar sig främst till personer utan närstående. Den offentliga äldreomsorgen är obefintlig och såväl vuxna barn utan egen inkomst som äldre med behov av omsorg är hänvisade till familjens och släktens sociala och ekonomiska stöd. Den privata sfären kring familjen är därför mer betydelsefull än i Tyskland, eftersom socialförsäkringssystemen är långt mindre utbyggda. Det innebär framförallt för kvinnor att de åläggs ett vårdansvar för anhöriga som försvårar möjligheterna att förvärvsarbeta. Barnomsorgen är relativt lite utbyggd även om den är mer omfattande än i Tyskland. Dess öppettider och service (lunch till barnen ingår) är sådana att de möjliggör längre arbetstid per dag. Skillnaderna i arbetsmarknadsdeltagande bland låg- och högutbildade kvinnor är mer accentuerade än i Tyskland. I Italien förvärvsarbetar omkring 38 procent av kvinnor med låg utbildning och 88 procent med högskoleutbildning (SOU 1996:56 s. 82–84). Italien präglas av stora regionala politiska, sociala och ekonomiska olik- och ojämlikheter vilket har

¹¹ Individuell inkomstskatt infördes i Italien 1974–76 samtidigt som skilsmässa blev tillåten i lag. Enligt Per Jensen (1996:138) infördes individuell beskattning som ett politiskt utslag av oro för att antalet skilsmässor skulle öka när människor insåg att de som skilda skulle göra en ekonomisk vinst i förhållande till sambeskattade tvåförsörjarfamiljer. Det individuella beskattningssystemet syftar alltså till att skydda kärnfamiljen.

betydelsefulla konsekvenser för arbetsmarknadens utseende och för hur olika former av överlevnadsstrategier och arbetskulturer tar sig uttryck (Mingione, 1995, s. 122).¹² Till exempel antas ett stort antal kvinnor förvärvsarbeta illegalt och därmed också utan eller med mycket svagt socialt skydd.

1.4 Data

De data som följande analys bygger på är hämtade från *International Social Survey Programme (ISSP) 94 "Åsikter kring familjeliv och könsroller"*. ISSP är ett samarbete mellan forskare och institutioner från 25 olika länder för att bedriva attitydundersökningar kring skilda sociala frågor¹³. Syftet är att skapa ett material som är jämförbart såväl mellan länder som över tid. Varje frågemodul framställs gemensamt och presenteras på samma sätt i respektive land. Frågemodulen återupprepas inom en tidsperiod på 5–8 år. Eftersom Sverige endast varit medlem i ISSP sedan 1992 finns inget svenskt material från den tidigare undersökningen om attityder till familjeliv och könsroller, från 1988. Fördelarna med ett material av det slag ISSP erbjuder är att risker med etnocentrism minskas i och med att flera nationaliteter är inblandade vid själva utformningen av frågemodulerna. På så sätt minskar också riskerna för att frågor missuppfattas eller framstår som obegripliga utanför den egna nationen. En ytterligare fördel är att i stort sett samma frågemodul upprepas och möjligheter därmed erbjuds till internationella jämförelser av attityder över tid. En nackdel med tillvägagångssättet är att frågorna måste formuleras i relativt generella termer för att vara så allmängiltiga att de kan användas i samtliga deltagarländer. En del påståenden kan därför kritiseras för att vara öppna för flera tolkningar. Somliga mer länderspecifika frågeställningar hamnar i bakgrunden för att lämna plats åt möjligheten att skapa konturer kring större och mer utmärkande drag inom och mellan länder. Trots eventuella nackdelar och brister i materialet överväger därför ändå fördelarna. Vi har ett material som gör en jämförelse av attityder till kvinnors förvärvsarbete över ett stort antal länder möjlig.

¹² Till exempel är antalet långtidsarbetslösa 75 procent högre i södra Italien än i norra. Nära 40 procent av hemmaboende barn över 25 års ålder är arbetslösa och den kvinnliga arbetslösheten är dubbelt så hög som den manliga, i genomsnitt över 16 procent i hela Italien. I de södra delarna överskrider den 30 procent (ISTAT Rapporto annuale 1995).

¹³ Exempel på undersökningar som genomförts är attityder till ojämlikhet, åsikter kring politik och offentlig sektor, nationell identitet, tillgång till och betydelse av sociala nätverk, religion samt familjeliv och könsroller.

Det svenska materialet utgörs av ett riksrepresentativt urval på 1988 personer. Den totala svarsfrekvensen, insamlad via postenkäter och telefonintervjuer, uppgår till 74 procent, vilket är att betrakta som ett relativt gott resultat. Även de tyska och italienska undersökningarna består av slumpmässigt utvalda personer, men med den skillnaden att metoden för datainsamling huvudsakligen är personliga intervjuer. Tillvägagångssättet är dock fortfarande att respondenten själv fyller i den aktuella enkäten. Den italienska svarsfrekvensen är 70 procent av ursprungligen 1473 personer. Den tyska svarsfrekvensen är den lägsta. Utifrån ett urval på 4402 individer uppgår svarsfrekvensen till endast 53 procent, ett problem som inte är specifikt för ISSPs attitydundersökningar utan ofta uppstår i länder där en mer allmänt misstänksam inställning till mätningar på individnivå råder. Det innebär ingen avgörande skillnad för vår analys eftersom vi här jämför åldersgrupper. Fördelningen av åldersgrupper motsvarar i stort den faktiska fördelningen i respektive land. Det är också de bredare attitydmönster som avtecknas inom och mellan respektive land som står i fokus. Den analys som följer inleds med en kort sammanfattning av de frågeställningar som formulerats ovan. Därefter visas den procentuella fördelningen av svaren, fördelade över kvinnor och män. För att få en mer övergripande bild sammanfattas svaren därefter i två index som visar likheter och skillnader i attityder bland kvinnor och män med olika ålder och nationalitet.

1.5 Kön, generation och attityder

Allt fler människor har högre utbildning nu än för trettio år sedan. Giftermålsfrekvensen sjunker i såväl Sverige som i Tyskland och Italien. Samtidigt stiger åldern bland dem som ingår äktenskap. Nativiteten sjunker i alla tre länderna. Under 1995 hade Italien den lägsta nativiteten i världen (Palomba, 1995:159). Separations- och skilsmässofrekvensen stiger och antalet ensamstående föräldrar med den.

I Sverige, till skillnad från de övriga två länderna, är sammanboende relativt vanligt och erkänns juridiskt som i stort sett likställt med äktenskap. Som ett resultat av ökad sekularisering ökar istället antalet borgerliga vigslar i Tyskland och Italien. Ofta diskuteras dessa förändringar i familjestrukturerna i demografiska termer och utifrån teorier om modernitet och individualiseringsprocesser. I andra sammanhang tas de upp som exempel på konsekvenser av sociala och ekonomiska förändringar i samhället eller för att föra fram behovet av ökad fertilitet för att balansera åldersstrukturen. Allt oftare tas demografiska förändringar upp i samband med politiskt beslutsfattan-

de rörande familjepolitik och kvinnors förutsättningar att delta på arbetsmarknaden och samtidigt klara av hem och barn. Det är också i dessa sammanhang som nationella och internationella attitydundersökningar kring familj och könsroller ges störst utrymme.

Jämförelser mellan åldersgrupper är en ofta använd teknik för att spåra sociala förändringsprocesser vad gäller till exempel familjemönster, inställning till könsroller, demokrati och liknande. Ålder kopplas till historisk förändring där nya historiska omständigheter antas påverka individens erfarenheter, influenser, känslor och beteenden (Bradley, 1996, s. 154–155). Under efterkrigstiden har de flesta västeuropeiska länder genomgått stora sociala, tekniska och politiska förändringar där särskilt kvinnors förhållande till arbete och familj påverkats. De yngre generationerna ställs därför inför väsentligt annorlunda livsvillkor jämfört med sina föräldrars eller farföräldrars. Det kan till exempel handla om ökad tillgång till och stigande krav på utbildning och professionalisering. De yngre har också större möjligheter att ”planera” för familjebildning, är mindre främmande inför förändringar i familjestrukturer (stigande antal ensamstående föräldrar och sammanboende) och har kanske en större medvetenhet om betydelsen av ekonomisk självständighet och tillträde till socialförsäkringssystemen. Med ökande möjligheter att driva mer individuellt styrda livsprojekt påverkas också människors syn på familj och förvärvsarbete.

För män har det varit normalt att kombinera heltidsarbete med hustru och barn men för kvinnor är situationen annorlunda. Från att tidigare oftast ha förenat barn med en hemmafrutillvaro ställs kvinnor nu inför nya valsituationer kring familj och arbete.¹⁴ I de tre länderna varierar inte bara de faktiska och praktiska valmöjligheterna att förena arbete och barn utan också de sociala sammanhangen och de kulturella ramarna för synen på könsroller och moderskap. Sextio- och sjuttio-talens feministiska rörelser har satt politiska och institutionella spår i samhället och i människors medvetande och allt fler kvinnor förblir yrkesarbetande även efter att de har fått barn. Många kvinnor har därmed skaffat sig praktiska erfarenheter av att kombinera familj och arbete. De personer som når vuxen ålder under slutet av 1980-talet och början av 1990-talet har i tonåren och i vuxen ålder mött ett annorlunda politiskt klimat. Abort och skilsmässa, har legaliserats (abort är endast i begränsad omfattning tillåten i Tyskland) och debatterna kring olika kvinnofrågor drivs inte lika högljutt utan har blivit mer etablerade i politiken och dess institutio-

¹⁴ Chiara Saraceno (1991) diskuterar den italienska förändringsprocessen vad beträffar kvinnors förutsättningar och möjligheter i samhället från efterkrigstiden och framåt. Mycket av det hon tar upp gäller även för Sverige och Tyskland.

ner. De frågor som tas upp i den politiska debatten gäller i stor utsträckning gifta kvinnor och kvinnor med barn i förhållande till förvärvsarbete och inte så mycket olikheter i förutsättningar och erfarenheter bland yngre kvinnor och män. Den yngre åldersgruppen har istället konfronterats med ungdomsarbetslöshet, men skillnader i yngre kvinnors och mäns förutsättningar på arbetsmarknaden har inte synliggjorts lika tydligt på det politiska planet.

1.6 Bör kvinnor förvärvsarbeta?

Låt oss först se på svaren på ett antal frågor rörande kvinnors roll som mödrar och yrkesarbetande i de tre länderna. Med hänvisning till vad som tagits upp tidigare i det här kapitlet utgår vi från att sociala, politiska, ekonomiska och kulturella skillnader mellan länder på olika sätt påverkar människors attityder till familj och könsroller och synen på kvinnors och framförallt mödrars lönearbete. Variationer i synen på familj och könsroller mellan Sverige, Tyskland och Italien förmodas därför uppträda. Vi antar också att kvinnor och män berörs olika av samma omständigheter, eller uttryckt något annorlunda, att kvinnor och män har skilda erfarenheter och därför också uppvisar olikheter i synen på familj och förvärvsarbete. Vidare antas ålder ha betydelse för utfallet. Yngre personer förmodas vara mer positivt inställda till att kvinnor kombinerar föräldraskap med förvärvsarbete än äldre. Naturligtvis är andra faktorer som utbildning, förvärvsfrekvens, bostadsort och antal barn av vikt men här koncentrerar vi oss på betydelsen av ålder och kön.

De som svarat på enkäten har fått välja mellan ett av flera svarsalternativ, vilka sträcker sig från "instämmer starkt" till "tar starkt avstånd". Här redovisas andelen personer som svarat "instämmer" och "instämmer starkt", för kvinnor respektive män. Den andel som visas inom parentes anger den procentuella summan personer som svarat "tar avstånd" och "tar starkt avstånd" vid respektive påstående. De som inte svarat eller uppgivit "vet ej" har tagits bort från analysen. Återstående andel har uppgivit att de varken instämmer eller tar avstånd från påståendet. De utgör sålunda den "restpost" som inte redovisas i tabellen men som ingår i analysen.

Som framgår av tabell 1.1 anser en majoritet av de tillfrågade i de tre länderna att kvinnors förvärvsarbete inte inkräktar på deras relation till sina barn. Resultatet kan tyckas något märkligt med tanke på den relativt låga förvärvsfrekvensen bland kvinnor i Tyskland och Italien. Tillsammans med de närmast följande två påståendena rörande förvärvsarbete, moderskap och familj framträder den långt mer ambivalenta inställningen till kvinnors förvärvsarbete bland

befolkningen i Tyskland och Italien dock tydligt. I Sverige oroar sig betydligt färre människor för att barnen och familjen lider av att mödrar förvärvsarbetar. Det har förmodligen sin förklaring i att svenskar under en relativt lång tidsperiod har levt i en verklighet där många kvinnor yrkesarbetar även efter det att de fått barn. Att en så pass liten del oroar sig för barnen kan möjligen förklaras med att man i Sverige anser att barnomsorgen fungerar tillfredsställande och inte utgör något hinder för förvärvsarbete. Den jämförelsevis stora skillnaden mellan kvinnor och män i Sverige är iögonfallande. Även om de svenska männen generellt sett är långt mer positiva till kvinnors förvärvsarbete än de tyska och italienska är det i större utsträckning männen, som anser att barnen far illa om deras mödrar förvärvsarbetar.

Tabell 1.1 Attityder till kvinnors förvärvsarbete. Andel som svarar instämmande och (inom parentes) andel som tar avstånd. Procent.

	Tyskland		Italien		Sverige	
	Män	Kvinnor	Män	Kvinnor	Män	Kvinnor
1. En mamma som arbetar utanför hemmet kan ha ett lika nära och bra förhållande till sina barn som en mamma som är hemma	72 (24)	79 (18)	57 (33)	68 (22)	59 (25)	74 (14)
2. Ett barn som ännu inte börjat skolan blir troligen lidande om mamman yrkesarbetar	73 (16)	69 (20)	69 (19)	68 (17)	34 (43)	24 (53)
3. På det hela taget så blir familjelivet lidande om kvinnan arbetar heltid	63 (22)	60 (25)	67 (21)	61 (23)	30 (49)	32 (46)
4. Ett arbete är i och för sig viktigt, men vad de flesta kvinnor verkligen önskar sig är hem och barn	36 (46)	35 (50)	47 (33)	46 (38)	36 (35)	34 (39)
5. Att vara hemarbetande kvinna är precis lika tillfredsställande som att yrkesarbeta	49 (35)	48 (40)	31 (52)	22 (65)	28 (35)	31 (34)
6. Mannens uppgift är att tjäna pengar, kvinnans uppgift är att ta hand om hemmet och familjen	40 (43)	34 (53)	39 (44)	26 (55)	12 (68)	10 (71)
7. Det är inte bra om mannen stannar hemma och tar hand om barnen medan kvinnan går ut och arbetar	44 (39)	35 (49)	71 (12)*	70 (13)*	17 (57)	14 (62)

* I den italienska undersökningen har påståendet ställts omvänt, dvs "Det är bra om mannen stannar hemma och tar hand om barnen medan kvinnan går ut och arbetar". Den svenska och tyska frågeställningen är därför inte helt jämförbar med den italienska. Möjligen förstärker det också svarsmonstret i en annan riktning än i de övriga två länderna. De italienska svaren ovan har kodats om så att påstående nummer 4 i tabell 1.1 visar procentandel män och kvinnor som svarat att det inte är bra om mannen stannar hemma och kvinnan förvärvsarbetar.

Källa: ISSP 1994 Attitudes Towards Family and Gender Roles

De sista fyra påståendena berör kvinnors och mäns relation till förvärvsarbete respektive omsorgs- och hemarbete. Även här framträder ett ganska splittrat mönster, både inom och mellan länderna. Vad gäller det fjärde påståendet är fördelningen mellan positivt och negativt inställda personer relativt lika fördelade inom och mellan Sverige och Tyskland. Italien skiljer ut sig med en relativt stor andel både kvinnor och män som menar att de flesta kvinnor framförallt önskar sig hem och barn. I det femte påståendet är det särskilt i Tyskland man är av uppfattningen att omsorgs- och hushållsarbete för kvinnor är lika värdefullt som ett lönearbete. Här är det Italien, och särskilt bland kvinnorna, som förhållandevis få tycker att hemarbete är lika tillfredsställande som förvärvsarbete för en kvinna. Om vi ska våga oss på en tolkning av resultaten skulle den kunna vara att sambandet mellan att skaffa barn och att vara hemmafru är ganska starkt både i Tyskland och i Italien men att italienska kvinnor och även män i högre grad är missnöjda med de förutsättningar som står förvärvsarbetande mödrar till buds. I Tyskland är möjligen den familjepolitiska inriktningen mer effektiv för att övertyga kvinnor att upphöra med sitt förvärvsarbete när de får barn. Vad gäller de två sista påståendena utmärker sig Sverige med en mer samstämmigt negativ attityd till en traditionell arbetsdelning än Tyskland och framförallt Italien. Att Italien utmärker sig så mycket vad gäller just detta påstående kan kanske delvis förklaras av formuleringen av just det påståendet i den italienska enkäten (se not till tabell 1.1).

Som vi ska se härnäst finns ett tydligt mönster av skillnader både mellan kvinnor och män, mellan åldersgrupper och mellan länderna. För att ”nä bakom” en större mängd data och söka mer grundläggande och generella mönster i materialet presenterat i tabell 1.1 använder vi oss av en statistisk metod kallad faktoranalys¹⁵. I tabell 1.1 framträder två olika könsrelaterade faktorer. De framträder mer tydligt i Italien och Tyskland än i Sverige¹⁶. Den första kan beskrivas som inställ-

¹⁵ Faktoranalys används ofta i syfte att lyfta fram bakomliggande samband mellan variabler och blottlägga underliggande dimensioner (faktorer) i komplexa datamaterial. Sambanden som uppträder mellan skilda variabler antas bero av en tredje, gemensam faktor. Med hjälp av en faktoranalys kan datamängden reduceras genom uteslutande av de variabler som inte uppvisar några samband med dem som utgör respektive faktor. Syftet med en faktoranalys är sålunda att göra ett omfattande material hanterligt för att därmed kunna bearbeta och återge ett större datamaterial så enkelt som möjligt.

¹⁶ En faktoranalys av påståendena i tabell 1.1 ger utslag i två faktorer. Dess värden är särskilt starka för Tyskland och Italien och mindre för Sverige. Förmodligen är konflikten mellan kvinnor, familj och förvärvsarbete svagare i Sverige än i de övriga två länderna, därav de mer otydliga utslagen i faktoranalysen.

ningen till kvinnors förvärvsarbete i förhållande till familj och barn (påstående 1–3 i tabell 1.1) och vi kan kalla den ”attityder till familj och kvinnors förvärvsarbete”. Den andra ringar snarare in synen på den traditionella fördelningen av arbete mellan kvinnor och män (påstående 4–7 i tabell 1.1). Med en sammanfattande rubrik kan vi kalla den ”attityder till en traditionell arbetsdelning mellan könen”. De eventuella inre samband mellan frågorna som kan uppstå när respondenter läser och tar ställning till påståendena i enkäten kan ge mindre utslag i resultaten och riskeras att övertolkas. För att dämpa inflytandet av detta har vi omvandlat resultaten i påståendena i tabell 1.1 till två index. Ett index syftar till att skapa ett mer överskådligt och sammanfattande mått på hur sambanden mellan ett större antal frågor ser ut. I båda indexen redovisas mäns och kvinnors attityder fördelade över åldersgrupper och nationalitet. Resultaten för de båda indexen redovisas inte i procenttal utan en omarbetning av svarsfrekvenserna har gjorts så att alla som svarat i överensstämmelse med en positiv inställning till kvinnors förvärvsarbete har erhållit värdet 3 eller 4. De som svarat att de ”varken instämmer eller tar avstånd” vid ett påstående har tilldelats värdet 2, och de som förespråkar en mer negativ inställning har tilldelats värdet 1 eller 0. Det innebär att ju högre värde som framträder inom varje kön och åldersgrupp desto mer positiv är deras inställning till kvinnors förvärvsarbete. Eftersom indexet i tabell 1.2, ”attityder till familj och kvinnors förvärvsarbete” består av tre frågor är 12 det högsta värdet som kan uppnås här. Det index som redovisas i tabell 1.3, ”attityder till en traditionell arbetsdelning mellan könen” är sammanställt av fyra frågor, och därför är istället 16 det högsta värde som kan uppnås. De som har svarat i enlighet med en modernare syn på arbetsdelningen mellan kvinnor och män har värdena 3 och 4 för respektive påstående. De som svarat ”vet ej” har värdet 2 och de som förespråkar en traditionell arbetsdelning har erhållit värdena 1 eller 0.

Tabell 1.2 Attityder till familj och kvinnors förvärvsarbete:
Indexvärden för olika grupper

Ålder	Tyskland			Italien			Sverige		
	Kvinnor	Män	Samtliga	Kvinnor	Män	Samtliga	Kvinnor	Män	Samtliga
18–29	6,16	5,76	5,90	6,35	6,03	6,20	8,12	7,10	7,66
30–49	6,50	5,85	6,16	5,56	5,34	5,44	8,01	7,30	7,68
50–	5,01	4,49	4,76	4,85	4,31	4,60	6,84	6,27	6,58
Samtliga	5,80	5,30	5,54	5,50	5,16	5,33	7,61	6,88	7,26
Standard- avvikelse	2,79	2,68	2,74	2,52	2,70	2,62	2,96	2,78	2,89

Cronbachs Alpha för Tyskland 0,67, Italien 0,66 och Sverige 0,78.

Källa: ISSP 1994 Attitudes Towards Family and Gender Roles.

Indelningen av åldersgrupper motiveras främst av antagandet om att generationsskillnader påverkar attityder till familj och förvärvsarbete. Varje åldersgrupp indelas efter den ålder de hade 1994. Den äldsta åldersgruppen, 50 år och uppåt, består av personer födda 1944 eller tidigare. De har med andra ord vuxit upp i andra världskrigets skugga och med en modern välfärdsstat i vardande. Mittengruppen, personer i åldrarna 30–49 år, det vill säga födda mellan 1945 och 1964, innefattar den generation som vuxit upp till eller i ett konsumtions-samhälle med ökande förväntningar på kvinnors förvärvsarbete samtidigt som perioden utgör höjdpunkten för den gifta hemmafrun. Under den här tiden växte sig debatten kring kvinnofrågor starkare. Den yngsta åldersgruppen, 18–29 år och födda 1965–1976, tillhör den generation där kvinnors förvärvsarbete, skilsmässor, preventivmedel och abortfrågor blivit mindre kontroversiella frågor samtidigt som både arbetslöshet och krav på högre utbildning vuxit i takt med förändringar på arbetsmarknaden.

Gemensamt för samtliga länder är att kvinnorna är mer positiva till kombinationen förvärvsarbete och familj än männen. Både svenska kvinnor och män är dessutom mer positiva än de tyska och italienska. Vi ser också att ålder har betydelse. I allmänhet är män över 50 år mer oroade av kvinnors förvärvsarbete än samtliga andra grupper. De svenska männen i femtioårsåldern och över är trots det betydligt mer positiva än sina likar i de övriga två länderna och ligger istället närmre de yngsta tyska och italienska åldersgrupperna. Vi kan också konstatera att skillnaderna mellan kvinnor och män i samma åldersgrupp är störst i Sverige även om man generellt sett är betydligt mer positivt inställd till kvinnors arbetsmarknadsdeltagande än i både

Tyskland och Italien. Det är intressant att notera att både svenska och tyska män i åldersgruppen 18–29 år är något mer tveksamma till kvinnors arbetsmarknadsdeltagande än sina landsmän i åldersgruppen 30–49 år. Det gäller även för de tyska kvinnorna i den yngsta åldersgruppen. Möjligen skyntar här en effekt av livscykel fram snarare än en generationseffekt, det vill säga att det är troligt att människor ändrar sin inställning med egen förvärvad erfarenhet av barn och förvärvsarbete snarare än att det beror på utanförliggande historiska förändringsprocesser. Kanske dessa yngre män och kvinnor är mer kritiska till förvärvsarbetande mödrar som ett specifikt fenomen än vad faktiskt förvärvsarbetande mödrar och fäder är. De senare återfinns säkrast i åldersgruppen 30–49 år. Det skulle i så fall inte helt oväntat betyda att den livsfas en person själv befinner sig i återverkar på utfallet i analysen¹⁷. I Italien däremot är både kvinnor och män i åldern 18–29 år klart mindre negativa än italienare i de övriga åldersgrupperna. Det är också tydligt att det är de svenska och italienska kvinnorna i åldern 18–29 år som är mest positivt inställda, medan mest positiva bland de tyska kvinnorna är åldersgruppen 30–49 år. Möjligen skyntar vi här ett mer komplicerat mönster än det som framträdde i tabell 1.1 där italienska kvinnor i mycket större utsträckning än tyska motsatte sig en tillvaro som hemmafru på bekostnad av yrkesarbete och som möjligen skulle kunna förklaras med nationella skillnader i politiska incitament för kvinnors arbetsmarknadsdeltagande. Den höga ungdomsarbetslösheten medverkar också till att medvetenheten om betydelsen av ett arbete som den enda möjligheten att kunna lämna föräldrahemmet accentueras. Detta är ett konkret och påfallande problem för många yngre, kanske särskilt tydligt i Italien men även i Sverige¹⁸. Sammanfattningsvis kan vi säga att både kön och ålder är av betydelse för uppfattningen om kvinnors förvärvsarbete och dess konsekvenser för barn och familj där yngre i allmänhet är mindre oroad än äldre och kvinnor mindre bekymrade än män.

Tabell 1.3 beskriver synen på könsroller på ett mer ideologiskt plan genom attityder till den traditionella fördelningen av arbete

¹⁷ I den tyska undersökningen har 21 procent i åldersgruppen 18–29 år barn, vilket kan jämföras med 74 procent i åldersgruppen 30–49 år. I Italien har endast 11 procent i åldersgruppen 18–29 år barn, jämfört med 73 procent i åldersgruppen 30–49 år. I Sverige har 27 procent av personerna i åldersgruppen 18–29 år barn, jämfört med 80 procent i åldersgruppen 30–49 år.

¹⁸ I Italien är det vanligt att vuxna barn bor kvar i föräldrahemmet till de gifter sig. Bortsett från det traditionella mönstret saknar ungdomar ofta ekonomiska förutsättningar att flytta hemifrån tidigare. Nära 40 procent av hemmaboende barn över 25 år är arbetslösa (ISTAT Rapporto annuale 1995). I Sverige har begreppet mambo myntats, vilket betyder att man bor i föräldrahemmet "hos mamma".

mellan kvinnor och män, fråga 4–7 i tabell 1.1. De högre värdena i tabellen motsvarar alltså en mindre traditionell syn på könsroller. Här framträder skillnaderna mellan länderna inte riktigt lika tydligt som i tabell 1.2 där det gällde attityder till familj och kvinnors arbetsmarknadsdeltagande. Sverige framstår dock fortfarande som det mest radikala landet och Italien som den främsta företrädaren för den traditionella synen på arbetsdelningen mellan kvinnor och män.

Tabell 1.3 Attityder till en traditionell arbetsdelning mellan könen:
Indexvärden för olika grupper

Ålder	Tyskland			Italien			Sverige		
	Kvinnor	Män	Samtliga	Kvinnor	Män	Samtliga	Kvinnor	Män	Samtliga
18–29	10,30	9,16	9,73	9,46	7,81	8,68	10,85	10,22	10,60
30–49	10,13	8,84	9,47	8,60	7,98	8,29	10,62	10,16	10,41
50–	6,37	5,88	6,13	6,60	5,75	6,20	8,79	8,34	8,59
Samtliga	8,63	7,74	8,18	8,08	7,17	7,64	10,00	9,49	9,78
Standardavvikelse	4,24	3,87	4,09	3,15	3,14	3,18	3,28	2,88	3,12

Cronbachs Alpha för Tyskland 0,78, Italien 0,59 och Sverige 0,68.

Källa: ISSP 1994 Attitudes Towards Family and Gender Roles.

Även i tabell 1.3 framträder skillnader i attityder mellan kvinnor och män samt mellan åldersgrupper som är gemensamma för samtliga länder. I Sverige är åsiktsskillnaderna mellan kvinnor och män minst inom samtliga åldersgrupper. Indexvärdena är dessutom högre än i Tyskland och Italien inom samtliga åldersgrupper. Det har förmodligen sin förklaring i att man i Sverige under en längre tidsperiod än i de båda andra länderna har praktiska erfarenheter av förvärvsarbetande kvinnor, hustrur och mödrar och på ett mer allmänt plan är införstådd med systemet. Om man ser till indexvärdena för Sverige i tabell 1.2 och i tabell 1.3 verkar erfarenheterna bland de två yngre åldersgrupperna dessutom vara mycket positiva både bland män och kvinnor. Med undantag för den äldsta åldersgruppen är de svenska männen betydligt mer positiva än männen i något av de övriga länderna. Tvåförsörjarfamiljen kan därför sägas vara väl integrerad i svenska mäns och kvinnors medvetande samt i allmänhet förknippad med goda erfarenheter.

Variationen i attityder till kvinnors ”rätta plats” är störst mellan kvinnor och män inom den yngsta åldersgruppen i Italien, följt av tyska kvinnor och män i åldersgrupperna 18–29 och 30–49 år. Vad som inte framgår av tabellen är också att standardavvikelsen är

relativt hög inom åldersgrupperna, särskilt bland kvinnorna i de tre länderna. Det betyder att både andelen som är positiv till traditionella könsrollsmönster och andelen som är negativt inställda är relativt stor. Många av de tillfrågade har också valt att svara att de inte vet eller har helt enkelt utelämnat sitt svar. De påstående människor har fått ta ställning till speglar förmodligen konflikter mellan olika grupper i respektive land och är ganska laddade med konkurrerande värderingar gentemot kvinnors arbetsmarknadsdeltagande i största allmänhet och särskilt i förhållande till familj och barn. Det är särskilt tydligt i Tyskland där omkring hälften har en relativt radikal inställning till arbetsdelningen i hemmet, medan ungefär lika många i sin tur försvarar en traditionell arbetsdelning. Utöver det könsbetingade mönster som framträder framgår att kvinnor i åldersgrupperna 18–29 år och 30–49 år i alla tre länderna är mer negativa till en traditionell arbetsfördelning mellan könen än männen är. Det innebär att även de yngre männen i större utsträckning än kvinnorna anser att kvinnor bör och vill prioritera hem och familj före lönearbete och att männens egen roll framförallt är att bistå med hushållsinkomsten.

Såväl tabell 1.2 som tabell 1.3 visar att det finns en mer eller mindre tydlig konflikt mellan kvinnor och män om rollfördelningen i familjen. För Sveriges del tar den sig tydligast uttryck i synen på kvinnors förvärvsarbete och dess negativa inverkan på familj och barn. Skillnaderna är dessutom störst mellan kvinnor och män i den yngsta åldersgruppen där män i större utsträckning än kvinnor tror att familj och barn far illa om mödrar förvärvsarbetar. Det är möjligt att det just här också har lämnats utrymme för tolkningar så att betoningen på att familjen drabbas om kvinnan arbetar heltid (underförstått till skillnad från deltid) slår igenom. Den faktiska arbetsdelningen inom den svenska familjen ser annorlunda ut¹⁹. I Tyskland och Italien framträder konflikten mellan kvinnors och mäns attityder tydligast när det gäller just arbetsdelningen i hemmet. Skillnaderna mellan den yngsta åldersgruppen i Italien och åldersgruppen 30–49 år är slående. De yngre kvinnorna är mer radikala än de något äldre. I Tyskland är andelen kvinnor som är negativa till den traditionella arbetsdelningen nästan lika stor som i Sverige, medan männen är mer tveksamma. Skillnaderna i attityder, eller standardavvikelsen, inom gruppen män och kvinnor är dessutom störst i Tyskland.

¹⁹ Se resultaten presenterade i Floods & Gråsjös, Hörnqvists samt Nordenmarks kapitel i denna volym.

1.7 Slutsatser

Vi återvänder till det inledande antagandet att olika politiska handlingslinjer och dess institutionaliserade lösningar speglar ett kulturellt och socialt sammanhang men också ger upphov till specifika sociala relationer mellan kvinnor och män. I det datamaterial som analyserats har vi här inte tagit hänsyn till kvinnors och mäns faktiska arbetsmarknadsdeltagande, utbildningsnivå eller om de själva har barn. En sådan analys hade med all sannolikhet gett en mer nyanserad bild av resultaten. Huvudsyftet har varit att analysera skillnader i attityder i olika åldersgrupper i Sverige, Tyskland och Italien, tre välfärdsstater med betydande inbördes skillnader. Mot bakgrund av de stora olikheterna mellan de tre ländernas välfärdsystem är de resultat som redovisats här något uppseendeväckande. Attityderna till kvinnors förvärvsarbete är påfallande lika i de tre länderna. Förhållandet mellan kvinnors och mäns attityder inom varje land uppvisar också ett gemensamt mönster. I samtliga länder förändras yngre mäns och framförallt yngre kvinnors attityder bort från ett traditionellt könsrollsmönster och mot en allt mer positiv inställning till kvinnligt förvärvsarbete. Den konformitet som antas föreligga mellan välfärdsstaten som leverantör av förutsättningar och möjligheter och individens beteende stämmer möjligen när det handlar om människors faktiska beteende. Färre kvinnor med barn förvärvsarbetar i Tyskland och Italien, vilket överensstämmer med de förutsättningar och möjligheter som står dem till buds. De resultat som redovisats här antyder dock att människors beteende i Tyskland och Italien kanske inte överensstämmer med framförallt kvinnors önskemål och syn på förvärvsarbete. I Sverige förvärvsarbetar både kvinnor och män i långt högre utsträckning och de verkar dessutom vara mer överens om att kvinnors förvärvsarbete endast har mindre negativa effekter på familj och barn. En omfattande arbetsmarknad för kvinnor, den förhållandevis generösa föräldraförsäkringen, en väl utbyggd och fungerande barnomsorg och den relativt höga andelen kvinnor som arbetar deltid kan vara några av förklaringarna till svenskarnas inställning.

De övergripande skillnaderna i attityder mellan länderna kan med sannolikhet till stor del härledas till skillnaderna i ländernas arbetsmarknads-, social- och familjepolitiska inriktning tillsammans med de sociokulturella sammanhang under vilka människorna i de tre länderna lever. I detta sammanhang kan vi möjligen tala om tre olika slags *gender regimes* där Sverige utgör den mest könsneutrala, eller i varje fall den mest kvinnovänliga modellen vad beträffar kvinnors möjligheter till ekonomiskt oberoende och individuell autonomi.

Samtidigt visar resultaten på en pågående attitydförändring som inte tillmötesgår med politiska insatser i framförallt Tyskland och Italien. Både den italienska, och ännu tydligare den tyska familjepolitiken, passar dåligt för att möta ett ökat kvinnligt arbetsmarknadsdeltagande. Konflikten mellan förändrade attitydmönster och de politiska incitamentstrukturer som möjliggör för kvinnor att förvärvsarbeta är störst i Tyskland. Som framgick av tabell 1.3 stämmer förändringarna i människors inställning till arbetsdelningen i hemmet dåligt överens med de politiska ställningstaganden som i stället syftar till att uppmuntra en traditionell rollfördelning där kvinnans huvuduppgift är obetalt omsorgs- och hemarbete. För Italiens del är det snarare bristen på incitament i någondera riktningen som lägger hinder i vägen för förändrade könsrollsmönster. Istället är ett stort antal kvinnor hänvisade till en osäker svart eller grå arbetsmarknad, vilken måhända ger en ekonomisk och personlig tillfredsställelse för den enskilda kvinnan men inte några sociala eller arbetsmarknadspolitiska rättigheter.

Vad Sverige beträffar är det iögonfallande att skillnaderna mellan män och kvinnor i samtliga åldersgrupper är så stora, faktiskt större än i de övriga länderna. Mest tydligt är det bland dem som är i åldrarna 18–29 år. Skillnaderna i attityder mellan kvinnor och män vad gäller kvinnors förvärvsarbete skulle kunna tolkas som att de svenska männen inte är beredda att ta ett större ansvar för hemarbete och omsorg och att svenska kvinnor i så fall även i fortsättningen kommer att ha huvudansvaret för det obetalda arbetet. Med utgångspunkt i det svenska socialförsäkringssystemet framstår det troligen också för de flesta som den mest rationella lösningen, eftersom svenska män i allmänhet har en högre inkomst än kvinnor och inkomstbortfallet med en föräldraledig eller deltidsarbetande kvinna blir lägre för familjen än om mannen skulle minska sin arbetstid. Den stora andelen deltidsarbetande kvinnor i Sverige skulle också kunna förklara framförallt de svenska männens radikala inställning till arbetsfördelningen i hemmen på så sätt att de är positivt inställd till kvinnors lönearbete men inte till avgörande förändringar av arbetsdelningen vad gäller hushållsarbetet.

Om vi återgår till antagandet att åldersgrupper är präglade av olika historiska omständigheter där de yngre möter en etablerad välfärdsstatlig ideologi, som är präglad, uppbyggd och befast av de äldre generationerna och de förutsättningar de ställdes inför, kan vi nu anta att framförallt kvinnor i Tyskland och Italien är beredda att bryta mot invanda traditionella mönster och ta klivet ut i arbetslivet även efter det att de har fått barn. Förutsättningarna för att kvinnor med barn, men också äldre kvinnor, ska kunna förvärvsarbeta är att det finns

tillgång till barnomsorg, äldreomsorg och förmodligen också deltidarbete som ger tillträde till sociala rättigheter. Ytterligare en förutsättning är att männen förändrar sin inställning till arbetsdelningen i hemmen. Både ålder och kön är därför centrala aspekter att beakta. Den yngre generationen i de tre länderna är beroende av att en politisk och social förändring kommer till stånd som speglar dess nya erfarenheter och den konflikt som råder mellan den traditionella och den mer progressiva eller moderna synen på kvinnans och mannens uppgifter i förhållande till familjen. Såväl ökade familje-ekonomiska behov som en växande politisk benägenhet att individualisera de sociala trygghetssystemen ställer nya krav på kvinnors arbetsmarknadsdeltagande. Kvinnor i allmänhet uppvisar också en ökande förvärvsfrekvens. Kvinnors förändrade utbildningsmöjligheter, möjligheter att delta på arbetsmarknaden, förutsättningar att planera för familjebildning och ökad insikt i betydelsen av att tillförskansa sig sociala rättigheter genom eget yrkesarbete har bidragit till detta. Kvinnors erfarenheter av förvärvsarbete skiljer sig från männens. Kvinnors inträde på arbetsmarknaden sker via en mer eller mindre könssegregerad arbetsmarknad och trots att kvinnor oftast bibehåller huvudansvaret för omsorgs- och hushållsarbete i hemmet.

Den svenska välfärdsstatsmodellen uppfyller till stor del behoven av omsorg om barn och äldre. Det förefaller därför som om den svenska välfärdsstatliga modellen är den som i störst utsträckning lyckas kombinera kvinnors förvärvsarbete med moderskap. Detta har gett en högre grad av ekonomisk autonomi för kvinnor och skapat en positiv inställning till kvinnors förvärvsarbete, både bland kvinnor och män. Men faktum är också att det fortfarande är kvinnor som utför huvuddelen av det obetalda omsorgs- och hemarbetet. Sveriges relativt höga jämställdhet på arbetsmarknaden kan därför inte helt enkelt överföras till förhållanden i hemmen, något som belyses närmare i ett flertal av de övriga kapitlen i denna volym.

Kapitlet utgör en del av ett projekt finansierat av Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet.

Litteraturförteckning

- Anxo, Dominique & Flood, Lennart (1998, under publicering) "Patterns of time use in France and Sweden", i *Women's work and wages*, London: Routledge
- Bimbi, Franca (1995) "Rappresentazioni e politiche familiari in Italia", i *Politiche per le famiglie. Nuovi modelli familiari e politiche sociali in Europa*, Turin: Animazione Sociale Edizioni Gruppo Abele
- Björnberg, Ulla (1997, under publicering) "Swedish dual bread-winner families. Gender, class and policy" *Families with small children in eastern and western Europe*, London: Avebury
- Bradley, Harriet (1996) *Fractured Identities: Changing Patterns of Inequality*, Cambridge: Polity Press
- Bryson, Lois, Bittman, Michael & Donath, Sue (1994) "Men's welfare state, women's welfare state: Tendencies to convergence in practice and theory?", i *Gendering the Welfare States* London: Sage
- Dienel, Christiane (1993) *Zwölf Wege der Familienpolitik in der Europäischen Gemeinschaft. Länderberichte*, Schriftenreihe Band 22.2 Bundesministerium für Familie und Senioren. Stuttgart: Kohlhammer.
- Ditch, John, Bradshaw, Jonathan & Eardely, Tony (1996) *Developments in national family policies in 1994*, Social Policy Research Unit University of York: Commission of the European Communities
- Esping-Andersen, Gösta (1990) *The three worlds of welfare capitalism*, Cambridge: Polity Press
- Eurostat (1995) *Women and men in the European Union. A statistical portrait*, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Union
- Fölster, Kaj (1996) *Barn och äldreomsorg i Tyskland och Sverige. Tysklandsdelen*, Skriftserien Fakta/Kunskaper nr 4, Stockholm: Socialdepartementet
- Hobson, Barbara (1990) "No exit, no voice: Women's economic dependency and the welfare state", *Acta sociologica*, Vol. 33, s. 235–249
- Hobson, Barbara & Takahashi, Mieko (1996) "Genusperspektiv på det sociala medborgarskapet. En studie av ensamstående mödrar", i *Generell välfärd. Hot eller möjligheter?* Skriftserien:Fakta/Kunskaper, nr 3, Stockholm: Socialdepartementet
- Hoem, Britta (1995) "The way to the gender-segregated Swedish labour market", i *Gender and family change in industrialized countries*, Oxford: Clarendon Press
- Jensen, Per H. (1996) *Komparative Velfaerdsystemer. Kvinders reproduktionsstrategier mellem familien, velfaerdsstaten og arbejdsmarkedet*, Köpenhamn: Nyt fra samfundsvidenskaberne
- Knudsen, Karl & Waerness, Kari (1996a) "Barnet lider av at mor er yrkesaktiv", *Sociologisk tidsskrift*, nr 1, s. 3–23
- Knudsen, Karl & Kari Waerness (1996b) "Er ekteskapet som institusjon på vei ut i Skandinavia", *Tidsskrift för Samfunnsforskning*, nr 3. (Erg. 37, s. 299–327
- Millar, Jane (1996) "Family obligations in Europe", i *Findings. Social Policy Research 107*, York: Joseph Roundtree Foundation
- Mingione, Enzo (1995) "Labour market segmentation and informal work in southern Europe", i *European Urban and Regional Studies* 2 (2) s. 121–143

- O'Connor, Julia S. (1996) "From women in the welfare state to gendering welfare state regimes", *Current Sociolog*, Vol. 44, No. 2
- OECD July 1995 *Employment outlook*
- Orloff, Ann Shola "Gender and the social rights of citizenship: The comparative analysis of gender relations and welfare states", *American Sociological Review* Vol. 58, s. 303–328
- Ostner, Ilona & Lewis, Jane (1995) "Gender and the evolution of European social policies", i *European Social Policy. Between Fragmentation and Integration*, Washington D.C: the Brooking Institution
- Palomba, Rossella (1995) "Italy: The invisible change", i *Population, family, and welfare. A comparative survey of European attitudes. Volume I*, Oxford: Clarendon Press
- Rapporto annuale 1995. "Occupazione e risorse umane". ISTAT.
[Http://www.istat.it/italia/sintesi/4.html](http://www.istat.it/italia/sintesi/4.html) 1997-02-18
- Sainsbury, Diane (1996) *Gender equality and welfare states*, Cambridge: Cambridge university Press
- Saraceno, Chiara (1991) "Changes in Life-Course Patterns and Behavior of Three Cohorts of Italian Women", *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, Vol. 16, No. 3, s. 502–21
- Saraceno, Chiara (1995) "Le politiche della famiglia in Italia", i *Politiche per le famiglie. Nuovi modelli familiari e politiche sociali in Europa*, Turin: Animazione Sociale Edizioni Gruppo Abele
- SCB:1 (1994) *Att klara av – arbete, barn, familj*, Örebro: SCB demografiska rapporter
- Scott, Jacqueline, Duane F. Alwin & Michael Braun (1996) "Generational changes in gender-role attitudes: Britain in a cross-national perspective", *Sociology*, Vol. 30, No. 3, s. 471–492
- Shaver, Sheila & Bradshaw, Jonathan (1995) "The recognition of wifely labour by welfare states", *Social Policy and Administration*, Vol 29, no 1 s 10–25
- SOU 1996:56 *Hälften vore nog – om kvinnor och män på 90-talets arbetsmarknad*. Slutbetänkande från utredningen om kvinnors arbetsmarknad. Stockholm: Arbetsmarknadsdepartementet
- Towards a European welfare state?* (1991) Red. Graham Room Bristol; SAUS Publications
- UN (1995) *Women and men in Europe and North America*, Geneve: United Nations Publication
- Young, Brigitte (1996) "The German State and Feminist Politics: A Double Gender Marginalisation", *Social Politics*, Summer/Fall, s. 159–184.

Lojalitet, tid och pengar

Hur kvinnor och män argumenterar om jämställdhet i familjer

2

ULLA BJÖRNBERG & ANNA-KARIN KOLLIND

I de allmänna diskussioner som på senare år har förts om familjen och dess förändring har två teman uppmärksammats. Det ena handlar om en ökande individualisering i det moderna samhället som leder till att familjebanden får en allt mer tillfällig karaktär. En rad förhållanden såsom välfärdsstatens framväxt med olika typer av socialförsäkringar, social service och ändrade familjerättsliga regler har bidragit till att synen på familjen och individernas ömsesidiga förpliktelser gentemot varandra har förändrats. Så har det hävdats att familjen som institution har omvandlats från att ha varit ett moraliskt samhällskontrakt till att bli ett mer personligt baserat projekt (Théry, 1993). I denna omvandling kommer en kontraktbaserad rättviselogik allt mer att prägla familjerelationerna. Det innebär att det blir mer av öppna överenskommelser som parterna ingår för en viss tid för att senare eventuellt omförhandla (Godbout, 1990). Familj blir därmed en social institution som i allt mindre grad baseras på etablerade moralföreställningar om plikter och skyldigheter relaterade till en viss position.

Det andra lika uppmärksammade temat handlar om hur en strävan mot ökande jämställdhet mellan könen kan återverka på familjen som institution. Jämställdheten ingår i en vidare individualiseringsprocess som har gjort kvinnor och barn mindre beroende av sina män och fäder. Den patriarkala strukturen har alltså underminerats. Jämställdhet mellan könen har blivit ett samhällsideal som under senare decennier inlemmats i praktisk politik och påverkat lagstiftningen på olika områden. Få kan undgå att förhålla sig till detta ideal, även om det inte behöver betyda att alla omfattar det. Jämställdhetsfrågan aktualiseras i dag för varje ny familj och blir något som parterna efterhand får försöka ta ställning till.

2.1 Frågan om jämställdhet – en introduktion

Hur gör då män och kvinnor för att i sin vardag handskas med frågor som aktualiserar jämställdhet och sammanhållning i en familjekrets? Vad anser de vara rimliga avvägningar mellan egna och gemensamma behov i fråga om tid, pengar och arbete? Vilka principer utgår de från när de söker lösningar på sådana frågor? Hur kan deras argument se ut? I varje samhälle finns allmänna normer och ideal kring vad familjesammanhållning och förpliktelser gentemot familjemedlemmar innebär. Om jämställdhet är ett exempel på sådana ideal, så är sammanhållning och gemenskap tveklöst ett annat. Hur konkretiseras dessa ideal eller normer i vardagslivet? Går de att samordna eller strider de mot varandra? Kort sagt, vad ges idealen för mening och innehåll?

I detta kapitel skall vi dels diskutera dessa frågor från en teoretisk synvinkel och dels illustrera vad jämställdhet i familjelivet kan betyda i praktiken. Den teoretiska analysen ingår i ett pågående projekt, där vi studerar vilka principer män och kvinnor utgår från när de i sin vardag handskas med förpliktelser och personligt ansvar i olika familjesituationer. De frågor som studeras bygger på en tidigare studie av hur föräldrar förenar familjeliv och förvärvsarbete (Björnberg & Sass, 1997). I föreliggande studie intervjuades ett urval av de föräldrar som intervjuades i den tidigare studien.

Kapitlet är disponerat så att ett första avsnitt ger några exempel på teorier om makt och kön i familjer. Vidare problematiseras tolkningar där kvinnors underordning ter sig som given och oföränderlig. Vårt syfte är att presentera en alternativ tolkning där relationer mellan könen förhandlas inom ramen för olika föreställningar om reciprocitet, givande och tagande, skuld och lojalitet.

I ett andra avsnitt diskuterar vi förutsättningar för socialt samspel i familjer. Här presenterar vi socialpsykologisk teoribildning om mekanismer för social interaktion och om grundläggande former för social interaktion. Centrala tankegångar är betydelsen av ömsesidigt utbyte, skuld och gåvoetik. Här aktualiseras också hur olika principer om rättvisa tillämpas beroende på vilken typ av sammanhållning man försöker upprätthålla i en familj. Slutligen problematiserar vi begreppet rättvisa i ett könsperspektiv utifrån vad parterna förhandlar om när det gäller fördelning av tid och pengar eller omsorg. Vårt syfte med dessa båda avsnitt är att hitta en modell för familjeanalys där könsteori och socialpsykologisk teori kan förenas.

Efter de teoretiska avsnitten om makt och social interaktion, reciprocitet och rättvisa, presenterar vi fyra exempel på par som anser sig vara relativt jämställda. Vi har två syften med denna presentation:

att konkretisera de teoretiska kategorier som vi valt att ta fasta på, samt att problematisera begreppet jämställdhet. Vad betyder jämställdhet i konkreta samspelssituationer? Är jämställdhet ett mål och hur uppfattar kvinnor respektive män detta i sin vardagliga samvaro?

2.2 Är familjen källan till kvinnors maktlöshet?

En stor del av diskussionen och de vetenskapliga studierna kring familjen har kretsat kring antaganden om förändring mot en mer symmetrisk familj (Young & Willmott, 1973) och mot tvåkarriärfamiljer (Rapaport & Rapaport, 1989). Minst lika många studier har gjorts om bristen på fundamentala förändringar mot jämställdhet mellan makar (ex. Haavind, 1987; Holmberg, 1993; Hochschild, 1989). Det finns starka skäl för båda ståndpunkterna.

Å ena sidan har många strukturella hinder för kvinnors möjlighet att förbättra sin sociala position undanröjts. I den svenska socialpolitiska modellen behandlas kvinnor och män som självständiga individer. Beroendet av familjeband för försörjning och omsorg är på det formella planet litet. Vid en europeisk jämförelse är den svenska familjemodellen betydligt mer jämställd till sin struktur än till exempel den tyska eller engelska (Lewis, 1992). Å andra sidan finns studier som visar att kvinnor jämfört med män lever i en sämre ekonomisk och social situation. De har lägre inkomster, arbetar mer med obetalda arbetsuppgifter, har oftare en underordnad ställning i arbetet och deras tid är mer kringgärdad av fasta strukturer. Kvinnor har större ansvar för barn och familj, för att planera och samordna barnens tider med partners och sin egen tid. Mannen uppfattas fortfarande som familjens huvudförsörjare och har större möjligheter att bestämma villkoren för sina insatser i hemmet (Björnberg, 1992).

Familjen, med dess olika förpliktelser gentemot man och barn, har ofta setts som ett viktigt hinder för kvinnors möjlighet till jämställda villkor med män. Orienteringen mot äktenskap och familj har ansetts minska unga flickors motivering att utbilda sig; barn och familj gör att en stor andel vuxna kvinnor inte arbetar heltid; detta leder till sämre ekonomi och på sikt även till sämre pension.

Också inom feministisk forskning har familjen uppfattats som en väsentlig faktor vid förklaringar av kvinnlig underordning, även om perspektiven och förklaringstyperna har skiftat. Fram till 1970-talet var det framför allt socialisationsfaktorer och uppväxtvillkor som ansågs orsaka skilda könsvillkor. Till varje uppväxande generation förmedlades en rad könsstereotyper som sedan styrde mäns och kvinnors handlande. Under 1970-talet angreps denna typ av determi-

nistiska förklaringar. I stället betonades olika hinder i den sociala strukturen som blockerade kvinnors möjligheter till jämlika villkor med män. Med Nancy Chodorows och Carol Gilligans teorier mot slutet av 1970-talet och början av 80-talet kom på nytt socialisationen och familjerelationerna i blickpunkten som förklaring till kvinnlig underordning, fast nu på ett nytt sätt. Gamla tankegångar om specifika kvinnliga egenskaper såsom relationsorientering rehabiliterades och gavs en ny förklaringsgrund (Komarovsky, 1991).

I Chodorows (1978) inflytelserika teori antas det kvinnliga moderskapet vara en fundamental orsak till en djupgående skillnad i manlig och kvinnlig identitetsuppfattning, där ett viktigt element i den manliga identiteten blir att nedvärdera det kvinnliga. Moderskapet blir motsättningsfyllt; å ena sidan en källa till närhet, ömsesidighet och beroende, men å andra sidan förbinds dessa kvaliteter med kvinnlighet och representerar därmed negativa egenskaper i en manlig identitetsbildning. Enligt Chodorow är alltså moderskapet en relation som på ett djupgående sätt bidrar till polarisering och rangordning mellan könen och därvid medverkar till att reproducera kvinnlig underordning.

Firestone (1974) sträckte sig ännu längre i betoningen av moderskapets roll för kvinnors underordning, då hon förklarade att den var en följd av kvinnors reproduktiva funktion. Det är havandeskap, barnafödande, amning och vård av barn som gör kvinnor sårbara och beroende av män. Om kvinnors sårbarhet i reproduktionen bara kan elimineras, kan också enligt Firestone deras frigörelse uppnås.

Flera har kritiserat tanken att moderskapet skulle vara nyckelförklaringen till kvinnors underordning. Johnson (1988) till exempel hävdar att Chodorow och andra som följt hennes teori blandat samman två kvinnliga roller, nämligen moderns och hustruns. Det är som hustrur kvinnor är "svaga", inte i sina moderliga relationer till barn och män. I likhet med Chodorow menar Johnson att konstruktionen av manlig identitet bygger på ett förnekande av femininitet, men hon hävdar att det är den "manliga kamratgruppen" som är avgörande i den processen, inte moderskapet. Små pojkar och vuxna män bevisar sin maskulinitet i konkurrerande relationer till andra män, där kvinnlighet står för det negativa "andra" som binder samman mansgrupper.

Liknande synpunkter finner vi hos Delphy och Leonard (1992), som dock inte fokuserar socialisationsprocesser utan strukturella förhållanden. De hävdar att det är äktenskapets struktur som lägger grunden till kvinnors underordning. Bakgrunden är att familjen liksom hushållet är en ekonomisk enhet som är organiserad som ett hierarkiskt system av arbetsrelationer. Det obetalda arbete hustrur

utför för sina män betraktas som den viktigaste faktorn bakom kvinnors underordnade position i familj och samhälle. Genom detta obetalda arbete skapar kvinnor ett överskottsvärde som deras män tillägnar sig. Kvinnligt obetalt arbete bidrar därmed till uppkomsten och återskapandet av ojämlika förhållanden vad gäller ägande och ekonomisk status i familjer. Enligt författarna spelar det ingen roll om kvinnor har egna inkomster, hög utbildning och kvalificerade arbeten med hög status. Trots detta förblir de alltid underordnade männen i äktenskapet. Beviset för detta är att gifta kvinnors förvärvsarbete i realiteten har lett till en dubbel arbetsbörda, oavsett deras inkomster och även om de har delegerat delar av hemarbetet till andra kvinnor. För Delphy och Leonard är det alltså äktenskapet som skapar en sned maktfördelning mellan könen såväl i familjer som i samhället i stort.

Gemensamt för dessa teorier om makt och kön är att orsakerna till kvinnors maktlöshet förläggs till familjesfären. Psykologiska, sociala och ekonomiska förhållanden i familjen leder till kvinnlig underordning inte bara i familjen utan i samhället i stort, på arbetsmarknaden, i politiken och inom arbetsorganisationer (Roman, 1994; Westberg-Wohlgemuth, 1996).

2.3 Strukturell makt och makt i social interaktion

En brist med dessa försök att förklara maktrelationerna mellan könen är en tendens till cirkelresonemang. Så länge kvinnor har det primära vårdansvaret för små barn och så länge äktenskapet består, kommer enligt teorierna manlig överordning ständigt att återskapas. Förändringar tycks utesluta. Men att sådana förändringar har skett betraktat över längre tid går ändå knappast att förneka. Detta illustreras bland annat av äktenskapslagen och samboendelagen. Andan i dessa lagar uttrycker en uppfattning om parbildning som en frivillig och jämställd pakt mellan två individer (Agell, 1989). Äktenskapet utgör inte längre ett kontrakt mellan staten/ kyrkan och familjen. Det är inte längre pliktnormer som reglerar relationerna mellan makar, utan deras personliga lojaliteter. Kön förutbestämmer inte till vissa uppgifter på samma sätt som tidigare och utrymmet för förhandlingar är större. Därför anser vi att dagens familjer måste analyseras som gemenskapsprojekt byggda på dolda och öppna förhandlingar. Sådana förhandlingar kan i sin tur ändå påverkas av könsbestämda "pliktnormer", dvs. mer allmänna föreställningar om vad kvinnor och män som familjemedlemmar bör göra för varandra. Men i den mån föreställningar om könsbestämda uppgifter kommit att spela en mindre roll för hur familjelivet organiseras, kan också inslaget av förhandlingar antas ha blivit större.

Vi är intresserade av hur jämställdhet eller brist på sådan konkret manifesteras i den sociala interaktionen på familjenivå. Då aktualiseras även frågor om makt, inflytande, auktoritet och dominans i familjerelationer. Hur sådana förhållanden framträder i enskilda situationer är ingalunda enkelt urskiljbart. Vi kan till exempel inte på grundval av strukturella könsmaktskillnader a priori utesluta möjligheten att kvinnor kan ha makt i familjen eller att maktfördelningen i ett parförhållande kan vara ganska jämn. Vår förståelse av makt i äktenskap och familj utgår från en feministisk vidareutveckling av Foucaults maktbegrepp. Makt uppfattas i dessa perspektiv inte i första hand som något hierarkiskt som utövas med fysiska eller materiella medel och verkar uppifrån och ned. I stället ses makt som en form av disciplinering utövad genom socialt handlande och språklig interaktion. Disciplinerande makt verkar genom att skapa föreställningar om vad som är normalt och rimligt, genom att ge meningsinnehåll åt handlingar och genom att producera former för uppfattningar om vad som är önskvärt. Den sociala praktiken i vår sociala och kulturella omgivning skapar mönster för social disciplinering. De som deltar i att skapa ett kulturellt meningsinnehåll tillhandahåller också en social teknologi för självförståelse och inordning i specifika tänkesätt (Gavey, 1996).

I ett feministiskt perspektiv som utgår från Foucault ses makten som instabil och föränderlig. I alla maktrelationer finns ett element av frihet i den bemärkelsen att sociala relationer bygger på interaktion mellan individer som inte är helt underordnade en total dominans. Makten och dess frihetsgrader har att göra med hur individer kan hantera sitt oberoende inom ramen för en disciplinerande underordning. Med detta åsyftas främst en individs möjligheter att stå emot det socio-kulturella system som definierar in honom eller henne i speciella handlingsmönster och tänkesätt. Enskilda individer kan utforma sin egen praktik och självförståelse bortom de socialt konstruerade identiteter som tillhandahålls genom dominerande diskurser (McNay, 1992). Detta sätt att analysera makt kan illustreras med hjälp av några studier om hur män och kvinnor har hanterat hjälp och samarbete i familjerelationer.

Utifrån en studie om hjälprelationer mellan anhöriga i en vidare familjekrets drar Finch och Mason (1989) slutsatsen att allmänna föreställningar om förpliktelser att hjälpa anhöriga fungerar som vägledande principer, men att faktiska hjälphandlingar samtidigt i konkreta situationer påverkas av relationerna mellan anhöriga. Det viktiga blir hur det dynamiska samspelet sett ut mellan olika personer i deras historia, vad man har gjort och betytt för varandra. Dessa erfarenheter ger upphov till lojaliteter och känslor av personligt

ansvar (Finch, 1989). Det innebär att familjeförpliktelser som är knutna till släktpositioner inte på något givet sätt uppfattas som bindande av enskilda familjemedlemmar. Den form av disciplinering som släktskapsbaserade lojalitetssystem utgör är med andra ord inte helt styrande. Det finns utrymme för individuella val. Avgörande för individers sätt att välja är enligt Finch och Mason normen om reciprocitet, såsom den har beskrivits av Gouldner (1973).

En sådan reciprocitetsnorm förutsätter att individer i sociala relationer gör en slags bedömningar, medvetet eller omedvetet, av det ömsesidiga utbytet i olika förhållanden på kort eller lång sikt. Ett annat sätt att formulera detta är att relationer mellan familjemedlemmar upprätthålls genom kedjor av gåvor och skuld. Känslan av att stå i skuld ger hos mottagaren upphov till en känsla av förpliktelser att återgälda och hos givaren en känsla av att förr eller senare få något tillbaka. Att återgälda en skuld blir så starten för en ny skuld. De franska forskarna Bloch, Buisson & Mermet (1992) har i en studie av skilsmässopar och deras sätt att hantera konflikter kring vårdnaden om barnen hävdade att resonemang i termer av gåvor och skuld där var starkt uttalade.

Detta illustreras också av den franske forskaren Kauffman (1992) i hans studie av hur makar hanterar hushållsarbetet med klädvård och tvätt. Kauffman menar att gåvorationalitet och skuldrationalitet, dvs att beräkna skuld, är två centrala "ekonomier" i en äktenskaplig relation. Gåvoekonomin ligger implicit i kärlekens logik. Den innebär att då parterna utför uppgifter för gemensamma intressen kalkylerar de inte medvetet med en gengåva. Kalkylering av skuld görs i situationer då det blir aktuellt att försvara de egna intressena. Skuldkalkylering är enligt Kauffman ett sätt att hantera det äktenskapliga utbytet. Det innebär att man öppet försvarar sina egna intressen och diskuterar dem.

De par Kauffman studerade förhandlade sällan öppet och sakligt om vem som skulle göra vad och när. I stället doldes förhandlingarna, därför att parterna inte ville visa att det faktiskt handlade om kalkyler av insatser, kostnader, skuld och gåvor. Ett öppet kalkylerande förhållningssätt står ju i motsatsställning till det som äktenskapet förväntas vara – ett ömsesidigt givande och tagande i kärlekens namn. När förhandlingarna görs öppna kommer relationerna mellan makarna mer att liknas vid en marknad där varje enskilt moment i princip kan ges ett pris i form av tid och ansträngning. Parterna skyggar för detta, särskilt i det korta perspektivet. Den första icke uttalade regeln i det dolda förhandlingsspelet är därför enligt Kauffman "tystnadsregeln".

Även andra forskare, såsom Moxnes i sin studie av skilsmässopar (1990) och Haavind och Andenaes (1994), är inne på liknande

tankegångar och resonemang. Det är även Hochschild (1989) i en studie av hur par försöker hantera hemarbetet rättvist och därvid rättfärdiggör olika för kvinnorna orättvisa lösningar.

I familjer sker kontinuerligt en mängd utbyten av tjänster, pengar, hjälp och stöd, kärlek, straff etc. Sådana utbyten sker i regel över många år, och när det gäller förhållandet mellan barn och föräldrar ofta över hela livsperioden. Genom dessa utbyten skapas kraftfulla sociala band med starka känslor av lojalitet och gemenskap. Dessa band bygger alltså på ett ömsesidigt givande och tagande. Principerna för ett sådant utbyte liksom för hur relationerna mellan gåva och gengåva värderas är emellertid långt ifrån självklara och kan inte tas för givna. Det finns nämligen inte bara en form av reciprocitet utan flera. Nära knutet till utbyteshandlingar är också föreställningar om legitimitet, dvs vad som är rättvist och orättvist, moraliskt riktigt och moraliskt fel. Detta skall vi se närmare på i nästa avsnitt.

2.4 Reciprocitet, gemenskap och rättvisa

Att ge och ta emot gåvor har inom klassisk antropologi och samhällsvetenskap ansetts fungera som ett slags socialt cement. Med sådana handlingar upprätthålls sociala grupper och stabiliseras samhällen (Komter, 1996). Genom att ge en gåva, en favör, något som uppfattas som värdefullt kan en social relation initieras. Den som mottar "gåvan" binds till givaren. Känslan av tacksamhet och uppfordran att på något sätt återgälda gåvan skapar ett socialt band (Simmel, 1950/1996; Gouldner, 1960). Det ömsesidiga utbytet är alltså en viktig social mekanism både för att skapa och bevara sociala gemenskaper. Det är dock fel att tro att sådana utbyten alltid måste vara symmetriska. I sin klassiska studie underströk Marcel Mauss tvärtom gåvornas betydelse som medel att uppnå makt och status i förkapitalistiska samhällen (1925/ 1972). David Cheal (1988) som studerat gåvomönster i ett modernt samhälle betonar däremot gåvornas betydelse som medel att skapa varaktiga sociala relationer och tillförsäkra givaren social tillhörighet. Men han förnekar inte att gåvor i vissa situationer kan användas som makt- och statushöjande medel. Även tjänster och omsorger kan utföras inom ramen för asymmetriska relationer och kan också bidra till att det uppstår sådana skillnader i inflytande.

Reciprocitet och gemenskap

Inom antropologisk och samhällsvetenskaplig litteratur finns en rad försök att urskilja olika former av utbyten. Vi skall här sammanfatta

en typologi som Fiske (1991; 1992) utvecklat. Den är resultatet av hans strävan att skapa en syntes av olika traditioner och kategoriseringar som gjorts inom området. Han hävdar att det finns vissa elementära former av sociala relationer som återkommer i kultur efter kultur, även om variationerna i uttrycksformer är stora inom samhällen och mellan kulturer.

Fiske urskiljer fyra sociala relationer som han kallar *gemensamt delande* (communal sharing), *marknadsprissättande* (market pricing), *jämlik balansering* (equality matching) samt *auktoritetsbaserad rangordning* (authority ranking). De skiljer sig åt vad gäller reciprocitetsmönster, gemenskapsformer och rättvisetänkande. Fiske menar att dessa distinktioner är kända och meningsfulla för människor i de mest skilda kulturer. Presenterade i form av en typologi måste de naturligtvis betraktas som idealtypiska. I verkligheten uppträder de i blandade former och kan i olika kontexter vara mer eller mindre dominerande. Fiske finner dem inom olika domäner, inklusive de som rör familj och äktenskap, även om han själv inte poängterar detta område särskilt.

I grupper med *gemensamt delande* är tillhörigheten till gruppen mycket starkt betonad. Utbytet mellan medlemmar grundas på det primära i att vara just en av "oss". Skillnaden mellan mitt och ditt har inte någon större framtoning i en sådan relation. Vad man ger och får är inte grundat i någon balansering mellan insatser och utdelning. Överhuvudtaget är man inom sådana grupper inte beredda att uppfatta transaktioner mellan medlemmar i termer av utbyte. Exempel från familjeområdet är då familjemedlemmar "poolar" sina inkomster och lägger dem i en odifferentierad gemensam pott. Det faktum att makars tillgångar i svensk äktenskapslagstiftning räknas som gemensam egendom vid skilsmässa och dödsfall (om inte särskilda avtal upprättats) kan ses som exempel på hur denna form av social relation institutionaliserats.

Gemensamt för den typ av social relation Fiske benämner *marknadsprissättande* är att tjänster, omsorger, sexuella handlingar med mera byts mot något som anses likvärdigt. De som interagerar med varandra avväger överensstämmelser i värdet av det som ges och det som tas emot. Förhandlingar, köpslående och avtal är kännetecknande för denna typ av utbyte med beräkning av fördelar och nackdelar som självklara inslag. Historiskt finns många exempel på *marknadsprissättande* relationer i anslutning till äktenskapsallianser och familjebildning. Förhandlingar mellan olika släkter om vad som kan anses vara rimliga utbyten av pengar, tjänster och jordegendomar har varit vanliga inslag, där det funnits tillgångar att förhandla om.

Den tredje formen av social relation, *jämlig balansering*, handlar om ömsesidigt givande och tagande. Strävan efter att kunna balansera det man ger mot det man får på ett rättfärdigt sätt kan dock inte uppnås genom regelrätta förhandlingar. Man köpslår inte, jämför inte värden hos olika handlingar, väger inte det givna mot det erhållna. Det ingår som en premis i en sådan relation att det givna inte "återbetalas" med samma mynt, utan i annan form. Här handlar det inte om att se till egna fördelar såsom inom en marknadsprissättande relation, utan att se till ömsesidigheten men att ändå kunna urskilja sig som separat part i ett utbytessystem. I familjesfären är idén om det jämlika äktenskapet ett exempel på en sådan balansering. Idealet är att makar har samma rättigheter, tar lika mycket ansvar för barn och hushåll med lika mycket inflytande på besluten. Här förutsätts en slags underförstådd jämbördighet i ett utbyte som inte behöver vara direkt jämförbart och heller inte ske vid en viss tidpunkt.

Den fjärde typen av social relation, en *auktoritetsbaserad rangordning*, är enligt Fiske alla hierarkiska relationer som baseras på prestigefyllda egenskaper som ålder, kön, börd, rikedom, vishet och karisma. Denna relationstyp har sedan länge kännetecknat just familje- och släkterelationer. Föräldrar kontrollerar sina barn, äldre syskon har högre status än yngre, bröder bättre villkor än systrar. Vanligtvis har mannen i familjen haft större kontroll över pengar och egendom, utslagsröst i familjedispyter, ibland tilldelats rollen som bestraffare. Det är denna form av könslig rangordning, där reciprocitetsmönstret är asymmetriskt och baseras på kön och ålder, som sedan många decennier utmanats av idealet om jämställdhet. En vanlig modell för relationer mellan parter med olika status är att den överordnade mottar mer från den underordnade än vad den senare får tillbaka. Implicit i denna typ av ojämt utbyte är att den överordnade har ansvar för att tillgodose den underordnades behov. Det är denna utbytesform som enligt Delphy och Leonard kännetecknar äktenskapet. Mannen med sin högre status i familjen mottar mer från dem som har lägre status, medan hans del i reciprociteten består i ansvar för att tillgodose beroende familjemedlemmars behov.

Rangordning efter auktoritet är oförenlig med frågan om jämställdheten och dess möjliga innebörder i familjesammanhang. Men de övriga relationsformerna som Fiske urskiljer ger möjligheter till jämställdhet om än av olika slag. I ett sammanhang där familjegruppens intressen ses som överordnade de enskilda individernas kan jämställdheten vara stor även om den individuella autonomin är liten. I en familj där värdet hos olika transaktioner ständigt blir föremål för bedömningar och förhandlingar är autonomin hos enskilda aktörer stor, gemenskapen däremot relativt liten. När väldefinierade

transaktioner mellan två parter är genomförda står ingen i skuld till den andra. I en familj vars relationer bygger på ett balanserat givande och tagande finns en implicit ömtålighet. Den har att göra med att relationen lätt omvandlas till en asymmetrisk sådan, om nämligen den ena parten kommer i skuld till den andra utan möjlighet att återgälda (Gouldner, 1960; Fiske, 1991).

Både Gouldner och Sahlins framhåller betydelsen av oprecisa ”skuldsedlar” mellan människor. Bristen på en exakt balans är en viktig bas för sociala bindningar. ”Om ingen part ‘står i skuld’, då är bandet mellan dem relativt bräckligt. Men om räkningen inte är reglerad, då upprätthålls relationen i kraft av ‘tacksamhetsskuldens skugga’” (Sahlins, 1965/1988: 222, vår översättning). Det verkar rimligt att detta har relevans i familjegrupper där så många olika typer av tjänster och gentjänster, gåvor och gengåvor ges på ett för de inblandade oöverskådligt sätt och utifrån underförstådda antaganden om att det sker över lång tid.

En av förtjänsterna med Fiskes diskussion av olika sociala relationer anser vi vara att han överskrider det vanliga dikotoma tänkandet i Gemeinschafts- eller Gesellschaftsliknande uppdelningar och urskiljer *jämlik balansering* som en specifik form av social relation. Han tydliggör också att det vi kallat förhandlingar har olika syften och karaktär beroende på vilken typ av social relation de ingår i. De kan vara explicita med inriktning på att jämföra värdet hos det som utbytet handlar om. Förhandlingar kan också vara implicita, accepterade som medel för att uppnå likvärdighet, eller, som vid gemensamt delande, för att tillgodose ömsesidiga behov. Vägledande i alla dessa förhandlingssammanhang är olika rättvisepprinciper.

Rättvisepprinciper och gemenskaper

Rättvisepprinciper är relaterade till reciprocitet och utbyte i den meningen att det som byts måste betraktas som rimligt och legitimt. Belöningar, bestraffningar, pengar, gåvor, uppmärksamhet, ansvar, tid och kärlek är exempel på betydelsefulla värden som fördelas och byts inom familjer och alla dessa värden blir på ett eller annat sätt föremål för bedömningar i rättvisetermer. Principerna för sådana bedömningar varierar.

Fiske hävdar att till olika relationstyper hör skilda principer för rättvisepbedömningar. Den styrande rättvisepprincipen i relationer karakteriserade av *gemensamt delande* baseras på behov och är orienterad mot att bevara gruppenskapen. I *marknadsprissättande* relationer är det i stället proportionen mellan insats och utdelning som är styrande vid rättvisepbedömningar. I den *jämlikt balanserande*

relationen är det likhet som är grundläggande vid rättvisebedömningar. Var och en skall få lika mycket oavsett insatser och behov. Principen om att den med högre rang skall få mer är i *auktoritetsbaserade* relationer accepterad som rättvis av inblandade parter.

Ett annat sätt att närma sig dessa frågor representeras av den franske sociologen Kellerhals, som har utvecklat en modell för att studera rättviseargument i familjer (1989). Enligt hans uppfattning är rättvisebedömningar i grunden relationella och syftar primärt till att reproducera en särskild gruppstruktur och att befrämja gruppssammanhållning. Följaktligen är rättviseprinciper inte grundade i fixerade förhandsuppfattningar om rättvisa utan utformas i specifika situationer. Kellerhals menar liksom Fiske att rättviseprinciper varierar beroende på vilken typ av gemenskap som eftersträvas.

Kellerhals antar att sammanhållningen i familjen tar sig uttryck i olika stilar, eller familjekulturer som vi föredrar att kalla dem. Med syftet att klassificera olika familjekulturer använder han tre dimensioner, nämligen sammanhållning (cohesion), integration och regleringsprinciper.

Sammanhållning karakteriserar gruppens relationer utifrån dimensionen individualism respektive kollektivism. I den ena extremen kännetecknas gruppen av autonoma individer, alla uppfattar sig som olika varandra, var och en har egna intressen, aktiviteter, attityder och sin egen smak. Sammanhållningen i gruppen bygger på olikheter och på att dessa antingen kompletterar varandra eller står i motsatsställning till varandra. I den andra polen är individerna lika och upplever sig som "fusionerade". Här betonas konsensus, gruppens enhet gentemot omgivningen. Man har gemensamma intressen och värderingar, upplevelsen av "vi i vår familj" är stark.

Integration betecknar gruppens grad av slutenhet eller öppenhet gentemot omgivningen. Den ena extremen karakteriseras av misstänksamhet och misstro gentemot andra som inte tillhör familjen, en självtillräcklighet, "mitt hem är min borg". I den andra extremen förefaller öppenheten mot omgivningen vara ett överlevnadsvillkor. I familjen förekommer en ständig ström av vänner, besökare, fester och upptåg.

Reglering handlar om hur individerna inom en familj samordnar sina handlingar och relationer. I den ena extremen är relationerna regelstyrda och följer klara normativa mönster. I den andra extremen följer samhandlingarna ett friare kommunikativt mönster, man diskuterar och argumenterar, förklarar och förhandlar.

Dessa tre dimensioner kombineras till familjekulturer. I några familjer är medlemmarna autonoma och öppna inför omgivningen. Man tenderar att reglera sitt förhållande till omvärlden genom

kommunikation, medan kommunikationen mellan familjegruppens medlemmar kan vara låg. Några kombinationer är svåra att föreställa sig, t.ex. autonoma individer som är slutna gentemot omgivningen. Det är också svårt att föreställa sig familjer med autonoma och hårt regelstyrda individer. Vad som i sammanhanget är viktigt att framhålla är att en viss typ av familjekultur baseras på specifika handlingsstrategier, vilka i sin tur vidmakthåller denna typ av familjekultur. Det betyder att man i familjer skapar sin egen rationalitet beträffande vad som uppfattas som rättvist och rimligt.

I den empiriska forskning som Kellerhals m.fl. har bedrivit framgår att familjernas typ av sammanhållning varierar med samhällsklass. Familjer i lägre klasser tenderar att ha en sammanhållning som betonar gruppens identitet snarare än individens. Överenskommelser tenderar att vara normativa snarare än kommunikativa. Den rättviselogik som tillämpas betonar rang, status och egendom snarare än faktiska bidrag i form av prestationer och nyttigheter. Medlemmarnas anspråksnivå har större betydelse än tänkande i kostnads- och nyttotermer. Man fattar snabba beslut om fördelning av resurser men tillfredsställelsen med dessa beslut är sällan hög.

Familjer i de högre klasserna kännetecknas av att sammanhållningen betonar individernas autonomi. Förhandlingar tenderar att vara kommunikativa. De rättvisepprinciper som tillämpas betonar antingen kontraktstänkande eller kontextuell bedömning, dvs. sammanhanget och situationen får avgöra. Kostnads- och nyttokalkyler spelar en större roll. Vidare använder man sig gärna av externa kriterier för att bedöma handlingar. Personens egen insats bedöms efter individuella förutsättningar. Status och kategoritänkande har mindre utrymme vid bedömningar av individernas insatser.

Gemenskapen i en familjekrets består också i att hitta en lämplig avgränsning mellan autonomi och beroende. En mycket låg grad av sammanhållning och integration ger stora svårigheter att upprätthålla en gruppbildning överhuvudtaget, medan en mycket hög grad av sammanhållning och integration ger föga utrymme för autonomi. Kellerhals fann också i sina studier att kvinnor och män i familjer hade olika syn på familjegemenskap och värderingar av rättvisa. Kvinnorna tenderade mer att se till gruppens bästa medan män oftare tenderade att se till individuella behov.

Förhållandet mellan individuella behov och gemenskapsbehov har varit ett centralt tema i Carol Gilligans forskning om etik och social mognad ur ett könsperspektiv (1982; 1988a och b). Hon skiljer mellan två moraliska principer, *rättviselogik* (equality ethic) respektive *omsorgsetik* (care ethic). Rättighetsetik innebär att man bedömer relationer i termer av likhet, att man vill balansera efter

skalor eller grader av rättvisa. Med en rättviselogik uppfattas förtryck och ojämlikhet som ett moraliskt problem man försöker hantera. Omsorgsetik innebär att man eftersträvar att bry sig om andra, att vara lyhörd och engagerad i andras problem och behov. Med en omsorgsetisk utgångspunkt är avståndstagande och övergivande – det Gilligan kallar ”disconnection” – en moralisk hållning som står i motsatsställning till att vara uppmärksam och responsiv. På grundval av flera empiriska studier drar Gilligan slutsatsen att alla relationer inrymmer båda typer av moraliska överväganden, men att i de flesta fall någon princip dominerar över den andra. Hon hävdar utifrån sina empiriska studier att kvinnor i något högre grad står för omsorgsetik, medan män oftare tillämpar rättighetsetik i beslutssituationer, men att skillnaderna mellan könen inte är skarpa.

I Gilligans resonemang om omsorgsetik är ansvarsbegreppet centralt. Hon talar i sammanhanget om *commitment*, ett ord som svenska språket saknar en adekvat term för. Det ord som ligger närmast är ‘lojalitet’ vilket uttrycker att man har åtagit sig att göra något för någon, att det finns en speciell bindning kanske för att det finns en skuld att återgälda. Gilligan skiljer mellan två typer av lojaliteter, *commitments to obligation* och *responsiveness in relationships*. Det förra innebär att man åtar sig ett ansvar och sedan håller fast vid detta, att man har ingått ett slags kontrakt, som man sedan känner sig moraliskt förpliktad att infria. Med Gilligans terminologi är man då inblandad i ett handlingsmönster, som innebär att man återgäldar handlingar och detta återgäldande är grundat i föreställningar om förpliktelser knutna till roller. Förpliktelser har ett inslag av tvång. Det senare begreppet, *responsiveness in relationships*, kan närmast översättas med ‘att vara lyhörd’. Det innebär att individen själv tar initiativ för att bli medveten om andras behov eller problem och sedan svarar på upplevelsen av dessa behov. Här handlar det om att kunna lyssna till den andre men också att vara lyhörd för egna behov och beredd att förhandla sig fram till en lösning på problem som berör båda parter. Handlingar ses då i ett perspektiv av ömsesidigt beroende.

2.5 Jämställdhet, makt och reciprocitet – en kort sammanfattning

I det föregående har vi lyft fram teoretiska utgångspunkter, som vi bedömer vara intressanta att förena och vidareutveckla i en analys av hur män och kvinnor hanterar familjrelationer, makt och jämställdhet. Vi har presenterat feministiska teorier som pekar mot att den

västerländska familjen som social institution är baserad på en patriarkal struktur. Denna struktur undermineras när kvinnor och män formellt och ideologiskt blir mer jämställda par. Kulturellt har emellertid patriarkala mönster visat sig återskapas genom många subtila mekanismer, bl.a. genom generella samhällseliga normer om förpliktelser, ansvar och lojaliteter som familjemedlemmar har gentemot varandra.

Vi har emellertid velat betona att familjeförpliktelser i dagens familjer inte har karaktären av ”pliktnormer”, i form av till exempel givna åtaganden kvinnor har såsom hustrur, mödrar och döttrar, utan att familjerelationer i dag snarare har karaktär av lojalitet, något som formas inom ramen för ett frivilligt partnerskap. Kvinnor väljer (åtminstone i teorin) att vara responsiva i sina relationer, dvs. lyhörda för behov, enligt Gilligans benämning. Detta gäller emellertid inte bara kvinnor utan också i ökad utsträckning män.

Familjer (äktenskap) är sociala institutioner vars meningsinnehåll skapas och omskapas i förhandlingar. Genom att hänvisa till Fiskes typologier för social gemenskap och Kellerhals dimensioner för analys av familjekulturer har vi ett analytiskt redskap för att analysera hur olika förhandlingar kan förstås. Med utgångspunkt i de teoretiska resonemang som vi fört ovan skall vi fortsättningsvis problematisera symmetri i moderna parförhållanden. Symmetri och jämställdhet i moderna parförhållanden är ett uttryckt ideal både på ett samhällseligt plan och på ett interpersonellt plan. Trots det stora intresset för jämställdhet mellan makar finner vi mer sällan analyser av vad jämställda familjerelationer kan innebära i praktiken. Den praktiska innebörden av symmetri, balans, jämställdhet på familjenivå har inte problematiserats i feministisk litteratur i särskilt stor omfattning, särskilt inte på familjenivå.

På en samhällselig nivå har innebörden av jämställdhet kommit att handla om att villkoren för män och kvinnor skall vara lika på arbetsmarknad och i politiken. Jämställdhet uppfattas så att könen skall konkurrera på lika villkor och att fördelning av kön skall vara lika i alla positioner på olika nivåer. Jämställdhet har i dessa sammanhang primärt definierats i termer av det slag Fiske kallar marknadsprissättande. Det är proportioner mellan könen det handlar om; kompetens, utbildning, och duglighet skall vara utslagsgivande, inte kön. Detta sätt att definiera jämställdhet blir emellertid problematiskt när det överförs till familjesammanhang. Ett parförhållande, som domineras av att var och en gör avvägningar mellan vad man ger och vad man får, har sannolikt svårt att överleva en längre tid. En behovsorientering med omsorg om den andra är troligen viktig för att en jämställd gemenskap skall kunna existera.

Symmetri i parförhållanden kan innebära att var och en av makarna lägger ned lika mycket tid och arbete på hushåll och familj, att pengar och egendom fördelas lika och att beslut som rör gemensamma angelägenheter eller som får konsekvenser för den andre fattas gemensamt. Empiriskt har jämställdhet i parrelationer i stor utsträckning diskuterats med utgångspunkt i hur hemarbetet fördelas mellan kvinnor och män. Den som lägger ned mest tid på obetalt hemarbete uppfattas som utsatt för orättvisa, eftersom obetalt arbete är mindre värt än betalt arbete och ger mindre makt åt den som utför det. Fördelningen av tid har konsekvenser för ekonomisk jämställdhet i familjer, både på kort och på lång sikt. Kvinnor har överlag en sämre ekonomisk situation än män beroende på att de lägger ned mer tid på obetalt arbete i hemmen. De har också lägre lönenivåer i arbetslivet än män. Vilka konsekvenser den ekonomiska ojämlikheten får för makarnas inbördes relationer, till exempel vad gäller makt och inflytande samt ekonomisk standard inom familjen, har tagits som utgångspunkt för värderingar av kvinnors ojämlikhet i äktenskapet (se t.ex. Delphy & Leonard, 1992).

När jämställdhet betraktas som att det huvudsakligen handlar om relationen mellan insatser för betalt respektive obetalt arbete blir slutsatsen att var och en för att bli jämställd bör lägga lika mycket tid på betalt respektive obetalt arbete. För att uppnå detta kan kvinnor öka mängden betalt arbete och/eller minska mängden obetalt arbete. På motsvarande sätt kan män göra mer obetalt arbete och mindre betalt arbete. Jämställdhet handlar emellertid också om makt och inflytande över angelägenheter som gäller det gemensamma respektive den enskildes egna behov. Det jämställda äktenskapet handlar således också om handlingsutrymme för individuella behov och om ömsesidig respekt.

2.6 Jämställdhet i praktiken – fyra exempel

För att illustrera problematiken kring symmetri och jämställdhet skall vi presentera några par där makarna uppfattar sig som jämställda. Huruvida dessa par är detta i ett ”objektivt” perspektiv är en öppen fråga. Vårt syfte är att redovisa hur makar organiserar sin vardag och hur de argumenterar när det gäller balansen mellan olika bidrag till det gemensamma. Intervjuerna med paren bygger på en kombination av olika ansatser. Makarna har intervjuats 1992 och 1997. Vid båda tillfällena intervjuades de individuellt. Den första intervjun var strukturerad med fasta svarsalternativ. Den andra följde en frågeguide men lämnade stort utrymme för egna berättelser. Vid detta tillfälle ombads makarna jämföra den nuvarande situationen med den

tidigare. Härigenom kunde vi fånga upp förändringar och diskutera orsaker till nya mönster i makarnas interna uppdelningar. Vid det andra tillfället fick makarna också ta del av vinjetter som skulle belysa vanliga lojalitetskonflikter eller dilemman i vardagslivet i avsikt att belysa argumentationer kring rättvisa.

I analysen av makarnas interna fördelningsmönster har vi utgått från tre dimensioner: hur de fördelar tiden, pengarna och inflytande över besluten. 1) Fördelningen av tid avser såväl förvärvsarbete som hemarbete och omsorg om barnen, tillgång på egen tid för personliga behov och sociala engagemang. 2) Fördelningen av pengar avser dels makarnas relativa bidrag till ekonomin, dels hur de fördelar pengar mellan sig och hur ägandet ser ut. Den sammantagna bilden av dessa olika dimensioner ger då en grund för att bedöma jämställdheten. 3) Vår bedömning av inflytandet bygger på parternas uppfattning om vad var och en hade att säga till om när det gällde 'hur det skall vara', normer och kriterier som skulle gälla ifråga om ekonomi, fördelning av pengar, sparande och konsumtion. På grundval av detta försöker vi urskilja vilka utbytesstrategier och rättvisepprinciper varje make utgår ifrån i sin argumentering. Prioriterar de individuella behov eller kollektivets (familjens) behov? Finns inslag av kostnads kalkyler i tänkandet? Är det likhetsprincipen i rättvisetänkandet som dominerar eller är det behovsprinciper?

Vår analys bygger på tolkningar av makarnas uppfattningar om fördelning, inflytande och reciprocitet, där vi försökt väga samman deras svar på våra frågor. Intervjupersonerna har emellertid inte givits tillfälle att ta ställning till våra tolkningar. Det som här följer är berättelser som vi konstruerat på basis av makarnas kommentarer. De handlar om fyra par som organiserar sina liv på skilda sätt, men har det gemensamt att de uppfattar sig som jämställda. Det är en starkt förkortad presentation vi gör här, där avsikten främst är att visa på variationerna i jämställdhetens former. Gemensamt för paren är att de har minst ett barn och att de levt samman i mer än tio år.

Paret som inte gör åtskillnad på mitt och ditt

I denna familj arbetar båda heltid. Mannen som tidigare varit anställd som fackutbildad arbetare har sedan ett par år ett eget företag, medan kvinnan är utbildad och arbetar inom vården. Inkomstmässigt ligger makarna relativt lika. I deras gemenskapsprojekt är gränserna mellan ditt och mitt inte markerade vad gäller pengar. Han uttrycker sin syn på följande sätt:

Jag har aldrig fattat dom som har delade plånböcker i ett familjeförhållande. Jag har aldrig fattat det. På grund av att jag anser ju

det att om jag jobbar full tid, och hon jobbar också full tid, vi försakar ju varandras tid, så att vi, vi umgås ju tillsammans. Vi skall ha lika roligt om man säger så även om hon tjänar mer. Nästa gång tjänar jag mer va. Och det är ju som så att man lägger alla pengarna i en pott och sen så delar man på det. Så tycker jag va. För så måste det fungera i en familj. En familj kan inte ha två plånböcker. Det är ju samma sak som att ett företag har två plånböcker. Det går ju inte va. Är man ett företag så är det en plånbok, och därifrån skall allting gå.

Och hon: ”Jag betalar räkningarna och så lever vi på hans lön i stort sett. Och vi brukar aldrig bråka om pengar. Jag tror att vi hjälps åt. Vi har liksom inte det att det är hans eller mitt.”

I synen på pengar skiljer de sig dock. Hon är sparsam och försiktig, ser till att de hela tiden har en buffert. Hon ordnar så att det sparas, men på ett gemensamt konto som båda har tillgång till. Han är mer spendersam och köper gärna något om de har pengar. När han vill köpa något dyrare drar hon i bromsarna och tycker gärna att det är onödigt med inköp, medan han anser att har man pengar så bör man använda dem (men inte så att man riskerar den nödvändiga reserven). Ingen tycker att den ene har mer pengar att röra sig med än den andre; det mesta går till sådant som är gemensamt.

Det finns en likhet i parets syn på den gemensamma potten och i deras uppdelning av hemarbetet. De har det inte så särskilt uppdelat i hemarbetet heller. Situationen och andra omständigheter avgör vem som gör vad och vid vilket tillfälle. Båda tar ansvar för allt vardagligt arbete och hävdar samstämmigt att de gör ungefär lika mycket. Det gäller också samvaron med barnen. Ingen går med på att man själv eller den andre skulle göra mer. Det missnöje som finns handlar om skilda anspråksnivåer. För henne är det viktigare att det är rent och snyggt än det är för honom. Kring detta finns irritation från hennes sida och en försvarshållning från hans. Men det finns ingen kritik från henne om att han inte skulle bidra lika mycket till deras gemensamma projekt.

I de konflikter de har tycks utgången inom vissa områden vara till hennes fördel och inom andra till hans. Hon har större inflytande över ekonomin och det sista avgörandet vid större inköp liksom vid sparandet. Han däremot har i större utsträckning överlåtit på henne att ta ledigt för vård av sjukt barn vid de ganska täta oförutsedda sjukdomsfall som inträffar. För båda är detta en svår situation; han riskerar att förlora kunder och hon riskerar att bli avskedad vid nya personalnedskärningar till följd av för många sjukdagar. Deras ekonomi förutsätter bådas inkomster. I de konflikter som de faktiskt har kring hemarbetet menar båda, att de var och en på sitt sätt får igenom sin vilja.

Kring pengarna, barnen och hemarbetet kommer en stark vi-gemenskap till uttryck. Det finns också en påtaglig likhetsorientering vad gäller rättvisa; var och en ska få använda pengarna lika mycket oavsett vad de bidragit med. Att man skulle kunna stå i skuld till varandra ekonomiskt är dem båda fullständigt främmande. Däremot händer det att mannen upplever sig stå i skuld till sin partner på annat sätt, främst i fråga om tid. När han har låtit henne ta hand om det sjuka barnet flera gånger i följd kan han uppleva skuld känslor och känna behov av att gottgöra detta. Likhetsprincipen är viktig. I sättet att organisera sina relationer kring pengar, barnen och vardagen illustrerar detta par en kombination av det Fiske benämner gemensamt delande och jämlik balansering, där inriktningen på det gemensamma dominerar.

Paret som skiljer på mitt och ditt

Både mannen och kvinnan i denna tvåbarnsfamilj har högskoleutbildning med vårdinriktade arbeten och arbetar heltid. Paret som har ungefär lika mycket i månadslön försöker att upprätthålla en kombination av separerad och gemensam ekonomi. De fasta utgifterna betalas med både hans och hennes lön varje månad så att var och en har ungefär lika mycket kvar på sina konton för egna och gemensamma behov. Hon sköter ekonomin och fördelar utgifterna mellan dem. Det är också hon som sparar på ett eget konto medan hans pengar mer löpande går åt. Det gör att hon är den av dem som har mer "egna" pengar, men för dem köper hon dyrare, större saker till hemmet och dessa saker betraktas som gemensamma, något som tillhör alla i familjen. Hennes individuella sparande omvandlas till gemensamma tillgångar, men hon är den som på det viset skaffar sig inflytande över inköpen. Han vet att när hon vill ha något så blir det så; hans roll i det spelet blir att bjuda motstånd över en kortare eller längre tid.

Hemarbetet och dess uppdelning är en källa till konflikter. Hon anser att hon gör mer än hälften av arbetet i hemmet, medan han menar att det är ojämt över perioder men i det längre loppet jämnar ut sig. Vissa saker är det bara hon som gör. Rengöringen är hennes domän. Båda är överens om att i dessa avseenden gör hon mer. Men han räknar också in sitt arbete med barnen, att han oftare är ute och leker med dem och läser läxorna med dem.

Under olika perioder har paret försökt att dela upp hemarbetet mellan sig men det har sällan fungerat på ett sätt som kvinnan varit tillfreds med. Om han skall tvätta blir det inte så som hon vill att det skall vara. När han gör mat tar det lång tid och saker och ting sker i

fel ordning. Hon har tagit på sig mer av själva hemarbetet (frånsett kontakten med barnen) och har i olika lägen valt detta framför att försöka stå ut med hans betydligt lägre krav på renlighet. Han har däremot lägre tolerans för att det ligger saker överallt och tar oftare tag i detta. I konflikterna kring hemarbetet tycks hon ha varit mer irriterad än vad han är, och hon är den som i olika faser försökt göra honom mer delaktig i detta arbete. Men hon är också den som valt att handla mat och sköta inköp, därför att hon anser sig vara bättre på det – och tycker att det är roligt. Om hon gör mer med själva hemarbetet så är det också hon som till viss del styr det dit.

I denna familj har kvinnan mer att säga till om vid både mindre och större inköp och hon har ett stort inflytande över hur hemarbetet skall utföras. Från en synvinkel skulle man kunna säga att mannen smiter. Från en annan att kvinnan upprätthåller dominans inom hemsfären. Men inget tyder på att den ene helt låter sig domineras av den andra, utan snarare att inflytandet varierar inom olika sfärer. Och hur bedömer man i perspektiv av dominans det förhållandet att den ena – i detta fallet mannen – har lättare för att säga förlåt, lättare för att ta initiativ till försoning? Att vara den som oftast ger sig kan i vissa lägen vara tecken på underkastelse, i andra lägen kan det vara en slags ”gåva”, något som ges till den andre och som kan ge upphov till tacksamhetsskuld. Det innebär samtidigt möjlighet till ny dialog.

I den gemenskapsform som detta par skapar finns i sättet att dela upp ekonomin en påtaglig strävan efter att var och en skall bidra med lika mycket till de fasta utgifterna och att var och en skall ha lika mycket att röra sig med för eget bruk. Det bygger dock på en tillit till att den andre inte överspenderar, att båda tar hänsyn till de gemensamma behoven. Möjligheten att ha eget sparkonto ingår i denna uppdelning, men i det finns underförstått att detta i första hand går till gemensamma behov av mer extraordinär karaktär såsom semesterar och större inköp till hemmet. Uppdelningen av mitt och ditt, liksom strävan efter likhet, går igen också i sättet att organisera hemarbetet liksom i konflikterna kring detta. Jämfört med det förra paret finns i detta pars gemenskapsform en mer uttalad strävan mot en jämlik balansering. Ett åtskiljande av mitt och ditt inom gemenskapens ram är framträdande. Men gränserna mellan mitt och ditt kan enligt båda samfällt aldrig resultera i att den ena skulle kunna bli skyldig den andre pengar. Det betraktar båda som närmast anstötligt. Paret är starkt förhandlingsinriktat, diskussionerna många, öppna och delvis slitsamma. ”Inget döljs, inget kan sopas under mattan.”

Paret där båda gör karriär och har en stark gemenskap

I detta par har makarna universitetsutbildning inom traditionellt manliga områden. Hustrun fortbildar sig för närvarande på heltid och maken arbetar heltid som ekonomichef på ett större företag. Båda befinner sig i en aktiv fas i karriären och satsar en del av sin fritid för detta. Båda har också engagerat sig politiskt i föreningsliv, där de intar ledande positioner. Hustrun har avbrutit sin karriär under en längre tid för att vårda en nära anhörig. Paret har mycket litet umgänge med vänner. Det är familjen, inklusive den närmsta släkten, och det politiska engagemanget samt arbetet som ger dem ett socialt innehåll och de är båda helt tillfreds med detta. De berättar om en stark familjegemenskap.

Paret har en helt gemensam ekonomi, dvs. ett gemensamt konto. Egendomen är skriven på var och en, men hustrun har också enskild egendom. Hustrun äger således mer än mannen. Han tjänar betydligt mer än henne. Hon lägger ned mer tid och kraft än han på hemarbete och barn, även om det finns en uppdelning mellan makarna när det gäller vardagsrutiner. ”Hon har övergripande ansvar. Hon är mer angelägen om att det skall fungera. Jag hjälper till” (säger han och hon säger likadant om honom). I avvägningen mellan vem av dem som har mest egen tid har vi bedömt det så att han har mer än hon. När det gäller politiskt engagemang gör hon mer än vad han gör.

Han sköter familjens ekonomi och hon sköter allt tekniskt, praktiskt i hushållet. Hon kör alltid bilen vid gemensamma färder. Hon har det dominerande inflytandet när det gäller hemarbete, barn, fritid dvs. hon har huvudansvar för familjen och hushållet. Han har större inflytande i sitt arbete än hon, men båda har ett stort inflytande i sina politiska engagemang.

När det gäller hur egendom och pengar fördelas argumenterar båda makarna utifrån en rationalitet som närmast knyter an till gemensamt delande i Fiskes typologi. ”Hans lön, allt går i en pott, det är inte hans pengar eller mina pengar, dom är tillsammans helt enkelt. Det skulle vara väldigt underligt annars” säger hon. ”Vi har en pragmatisk situation. Hon står för allt löpande, jag står för alla räkningar. Har hon pengar kvar så är det bra. Vi har en gemensam ekonomi, men uppdelad så att den som har mest pengar betalar de stora utgifterna. Jag betalar räntor och amorteringar”. När det gäller pengar och egendom, sparande använder båda makarna argument som enligt Gilligans terminologi kan liknas vid omsorgsetik. Precis som i de föregående paren finns ett ömsesidigt förtroende för att ingen överskrider en dold norm för överspendering. Det betyder också att

utrymme för egen konsumtion begränsas. En förutsättning för att det hela skall fungera är att makarna fattar alla ekonomiska beslut gemensamt, att det finns en stor öppenhet kring hushållets ekonomi.

När det gäller fördelning av hemarbete och vardagsrutiner använder båda makarna argument som går ut på att kompetens och intresse är styrande. "Man måste utnyttja sina komparativa fördelar" (säger han). "Jag tycker att var och en gör det som den är bra på" (säger hon). På en fråga om hon tycker att de har en rättvis arbetsfördelning svarar hon: "Rättvis?! Jag tycker man är omtänksam mot varandra, man ser till så att en ska ju inte göra allting så den är helt slut utan jag tycker nog att vi är väldigt omtänksamma mot varandra". När det gäller arbetsfördelningen i hemmet motiverar båda makarna den fördelning som de har med en rationalitet som kommer närmare jämlik balansering. I hans argument finns större inslag av ekonomiskt synsätt, vilket närmast tar sig uttryck i hans ordval. Hennes typ av argument har större inslag av omsorgsetik.

Båda har givit varandra utrymme för politiskt engagemang och vi bedömer att här finns inslag av jämlik balansering. Hennes engagemang utgår från barn och familj medan hans utgår från arbetet, dvs traditionellt könsbundna sfärer. Hans engagemang är en förlängning av hans karriärsträvanden och motiveras med marknadsprissättande argument, vilket i detta fall betyder att han vill stärka sin förhandlingsposition på arbetsmarknaden.

Sammanhållningen i familjen präglas av att var och en ges ett eget handlingsutrymme inom ramen för det gemensamma. Deras sociala integration präglas av slutenhet gentemot privata sociala relationer men med öppenhet gentemot ett offentligt socialt liv.

Paret som har gemensam ekonomi och uppdelad tid

I detta par är båda makarna högtbildade med långa, professionella universitetsutbildningar inom vård. Han arbetar som forskare och hon arbetar kliniskt. Hon har valt att arbeta halvtid medan han har heltid och mer därtill – egentligen obegränsad arbetstid. Han har ett arbetsrum i hemmet med dator och drar sig ofta undan med sitt arbete hemma. Hennes val att arbeta halvtid är inte betingat av att hon vill ägna resten av tiden åt hemmet, utan av att hon vill ha tid för att förkovra sig, ha egen tid. Hon förfogar således över mer egen tid än vad han gör. Denna använder hon till vad hon kallar 'lyxstudier', vilket står för studier i universitetsämnen som hon tycker är intressanta och som samtidigt blir meriter. Hon har också valt att engagera sig mycket i sina barn. Hon har varit borta från jobbet på heltid i några år när barnen var små. Hon har också valt att engagera sig i en

förening, där hon har en ledande funktion. ”Hon gör mer hemma än jag, men jag har inte mer fritid än hon” (säger maken). De har sällan konflikter om arbetsfördelningen och båda menar att den uppdelning de har känns rättvis. Hon uppfattar sig som jämställd med maken.

Hon har huvudansvaret för arbetet i hemmet och gör mer hemarbete än vad han gör, även om han också har flera vardagsysslor som regelmässigt ligger på honom. De har gjort tydliga uppdelningar både vad gäller hemarbete och arbete med barn. Kontakter med myndigheter, och allt som har med hushållets ekonomi gör de båda tillsammans – för att de avskyr det så mycket, menar maken. Hustrun säger att hon sköter räkningar och kontakter med myndigheter. Allt praktiskt som går sönder sköter han. Han menar att hon står för idéerna om vad som skall göras i hemmet och han gör jobbet.

När det gäller inflytande på gemensamma angelägenheter så är hon mer styrande på allt som gäller hemmet, barnen och fritiden, men inte på ekonomin, vilken båda menar sig ha lika stort inflytande över.

Makarna har en helt gemensam ekonomi – ett gemensamt konto och egna lönekonton, vilket båda har tillträde till. Bostad och båt äger de gemensamt men han har också enskild egendom och egen försäkring. I övrigt sparar de på gemensamt konto, det som blir över. Maken har alltså mer egendom än hustrun.

När vi analyserar denna familj med Kellerhals begrepp finner vi en familj med en stark gemenskap. De beskriver sig som något slutna inför omgivningen och har inte särskilt mycket umgänge förutom med den närmaste släkten. Ekonomiska beslut är underordnade gemensamma intressen och behov, vilket innebär att utrymmet för individuell konsumtion är begränsat. När det till exempel gäller kläder säger hon: ”Jag köper aldrig kläder till mig själv. Jag bryr mig inte om mode. Kläder är så orimligt dyra”. Hon tycker detta eftersom hon har sytt mycket till sig själv. När det gäller ekonomiska beslut argumenterar båda makarna med en rationalitet av typ ’gemensamt delande’. Hon säger: ”I en gemensam ekonomi skall man inte ha egna pengar. Nej, det vore orättvist om man skulle ha pengar för eget bruk”. Pengar för eget bruk skall diskuteras och beslut skall fattas gemensamt. Han har liknande argument som hon. Han hävdar att om man använder pengar för egen konsumtion så kommer man alltid att känna skuld gentemot familjen. Det är således en utpräglad omsorgsetik bakom argumenten.

I denna familjs sammanhållning finns också inslag av avvägning mellan individualism och gemenskap. Balanseringen mellan egen tid och gemensam tid sker utifrån en kombination av jämlik balansering och gemensamt delande. Han menar sig inte ha någon tid för personliga behov, utan den tid som han inte arbetar lägger han på

sådant som gäller familjen. Han menar att hon planerar deras gemensamma tid. Hon menar att hon "betalar" den tid som hon har för eget behov med arbete för hemmet. Makarna reglerar det gemensamma kommunikativt, dvs. de fattar beslut gemensamt. Men det finns en stark norm om att gemenskapen skall vara en överordnad princip, som makarna i princip måste underordna sig.

Att jämföra och bedöma jämställdhet

Dessa pars presentationer av förhållandet till familjeliv, arbete/karriär och fördelning av tid och pengar visar på komplexa bilder av balansering. Med objektiva mått är kvinnorna i åtminstone tre av dessa familjer underordnade sina män, om man med det menar att de lägger ned mer tid och ansvar på barn och hushållsarbete. De motsvarar bilden hos till exempel Delphy och Leonard av äktenskapet som en relation där kvinnor, trots hög utbildning och kvalificerat yrkesarbete, gör huvuddelen av ett hemarbete som männen tillägnar sig. Men männen i dessa familjer gör också hushållsarbete och har avgränsade och ovillkorliga ansvarsområden. Den gemensamma ekonomin är troligtvis en central faktor i deras upplevelse av att de lever jämställt. En annan viktig faktor är utrymmet för autonomi, dvs. känslan av att ha utrymme för egen tid och att kunna fatta både självständiga och gemensamma beslut om tid, arbetsfördelning och engagemang utanför familjen.

Gemenskapen är en allt överskuggande norm och upprätthålls kommunikativt med en blandning av rationaliteter som å ena sidan går ut på att det gemensamma bästa skall vara målet och å andra sidan försöker upprätthålla en balans i det ömsesidiga utbytet av inte klart urskiljbara och jämförbara värden. Insatsen att vara mer tillsammans med barnen kan ses som likvärdig med större insatser i hemmet. Uppfattningen om att det råder reciprocitet bygger på att båda parter upplever och definierar det så, och ser det som bådats aktiva deltagande och medverkan i att skapa en gemenskap. Om den ena parten börjar ifrågasätta detta och tycker att hon – eller han – gör betydligt mer än den andre, då tar ett skuldekoniskt tänkande vid, med jämförelser av insatser och utdelningar i termer som ligger nära ett kostnadskalkylerande tänkande. Avgörande här är knappast då om det i mer objektiv, mätbar mening finns ett ojämlikt utbyte eller inte. Mer avgörande är nog själva omdefinieringen av utbytesförhållandet i relationen.

Vi kan här föreställa oss en nästan given invändning från läsaren: Hur kan vi så säkert veta att dessa par är jämställda? På den frågan kan vi bara svara att det vet vi inte, och det av två skäl. Det första

skälet är att vi inte vet hur dessa par agerar i sin vardag och verkligen upplever sitt familjeliv under olika faser. Vi vet bara vad de har berättat för oss och det är enbart det som kan bli vår utgångspunkt för en förståelse. Men i dessa berättelser ingår att de själva har definierat sig som jämställda. Det andra skälet är i vårt perspektiv viktigare och handlar om svårigheterna att avgöra vad ett jämställt förhållande kännetecknas av. Med andra ord, det har att göra med det diffusa hos själva begreppet när det tillämpas på familjelivets alla olika områden. För att kunna avgöra om ett par är jämställt måste vi veta vad vi menar med jämställdhet i familjer. Och det är den frågan vi har ägnat detta kapitel åt att diskutera. Vi menar dock inte att vi gjort mer än börjat denna diskussion.

Slutord

Våra fyra exempel visar att jämställdhet inte är något givet eller statiskt, utan att det i de enskilda livsbiografierna är något som varierar över tid. När familjerna intervjuades första gången var de betydligt mer ojämsltda än vad de var fem år senare. Detta enligt deras egen uppfattning. Vid det första tillfället hade alla barn i femårsåldern och yngre, de befann sig alltså i en intensiv småbarnsfas. Fem år senare har individerna förhandlat sig fram till lösningar som gör att de uppfattar sig som jämställda par.

Jämställdhet och dominans är relationella begrepp som knyter an till individen som enhet. Det handlar om individer som balanserar resurser och insatser mot varandra. Gemenskap är ett kollektivt begrepp – en kvalitet hos en grupp. Rättvisa som etisk norm är tillämpbar på individens transaktioner medan omsorgsetik är tillämpbar på individens bidrag till det gemensamma. När vi diskuterar jämställdhet i familjer handlar det således om hur individer försöker finna rimliga avvägningar mellan dessa två dimensioner som strikt logiskt är oförenliga. Att de ändå går att förena beror på att resurser och insatser värderas av parterna över flera olika verksamhetsområden och även livssfärer.

Kanske är gemenskapen den mest grundläggande förutsättningen för jämställdheten, eftersom den förutsätter samarbete i hela gruppen. En individ kan ju inte skapa gemenskap, hur lojal hon än känner sig. Den som ensam försöker upprätthålla en gemenskap blir till sist en förlorare. Det är kanske därför många kvinnor till slut ger upp.

Litteraturförteckning

- Agell, Anders (1989) *Äktenskaps- och samboenderätt enligt 1987 års lagstiftning*. Uppsala: Justus Förlag
- Björnberg, Ulla (1992) "Tvåförsörjarfamiljen i teori och verklighet", i *Kvinnors och mäns liv och arbete*, Red. Joan Acker m.fl. Stockholm: SNS
- Björnberg, Ulla & Sass, J. (1997, under tryckning) *Families with small children in Eastern and Western Europe*, London: Avebury
- Bloch, François, Buisson, Monique & Mermet, Jean-Claude (1992) "From disjointed to joint parenthood", i *One parent families*, Red. Ulla Björnberg. Amsterdam: SISWO
- Cheal, David (1988) *The gift economy*, London: Routledge
- Chodorow, Nancy (1978) *The reproduction of mothering. Psychoanalysis and the sociology of gender*. Berkeley: University of California Press
- Delphy, Christine & Leonard, Diana (1992) *Familiar exploitation. New analysis of marriage in contemporary Western societies*. Cambridge: Polity Press
- Finch, Janet (1989) *Family obligations and social change*. London: Polity Press
- Finch, Janet & Mason, Jennifer (1993) *Negotiating family responsibilities*. London: Tavistock/Routledge
- Firestone, Shulamit (1974) *The dialectic of sex: the case for feminist revolution*. New York: Morrow
- Fiske, Alan Page (1991) *Structures of social life. The four elementary forms of human relations*. New York: The Free Press
- Fiske, Alan Page (1992) "The four elementary forms of sociality: Framework for a unified theory of social relations", *Psychological Review*, Vol. 99, No. 4, s. 689–723
- Gavey, Nicola (1996) "Women's desire and sexual violence discourse", i *Feminist social psychologies. International perspectives*, Red. Sue Wilkinson. Buckingham, Philadelphia: Open University Press, s. 51–66
- Gilligan, Carol (1982) *In a different voice*. Cambridge Mass.: Harvard University Press
- Gilligan, Carol, (1988a) "Two moral orientations", i *Mapping the moral domain*, red. Carol Gilligan m.fl. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, s. 73–86
- Gilligan, Carol (1988b) "Remapping the moral domain: New images of self in relationships", i *Mapping the moral domain*, red. Carol Gilligan m.fl. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, s. 3–20
- Godbout, J. (1992) *L'Esprit du don*. Paris: La Découverte
- Gouldner, Alvin W. (1973) *For Sociology. Renewal and Critique in Sociology Today*. London: Allen Lane
- Haavind, Hanne (1987) *Liten og stor. Mødres omsorg og barns utviklingsmuligheter*. Oslo: Universitetsforlaget
- Haavind, Hanne & Andenæs, Agnes (1994) "Care and the responsibility for children: Creating the life of women creating themselves". Uppsats til seminariet "Men's families", Köpenhamn (opublicerat manus)

- Hochschild, Arlie (with Anne Machung) (1989) *The second shift. Working parents and the revolution at home*. London: Piatkus
- Holmberg, Carin (1993) *Det kallas kärlek. En socialpsykologisk studie om kvinnors underordning och mäns överordning bland unga jämställda par*. Göteborg: Anamma
- Johnson, Miriam M. (1988) *Strong mothers, weak wives. The search for gender equality*. Berkely: University of California Press
- Kauffman, Jean-Claude (1992) *La trame conjugale. Analyse du couple par son linge*. Paris: Nathan
- Kellerhals, Jean, Coenen-Huther, Josette & Modak, Marianne (1988) *Figures de l'équité. La construction des normes de justice dans les groupes*. Paris: PUF
- Komarovsky, Mirra (1991) "Some reflections on the feminist scholarship in sociology", *Annual Review of Sociology*, Vol. 17, s. 1–25
- Komter, Aafke (1996): "Introduction" *The Gift. An interdisciplinary perspective*. Amsterdam: Amsterdam University Press
- Lewis, Jane (1992) "Gender and the development of welfare regimes", *Journal of European Social Policy*, Vol. 2, No. 3, s. 159–173
- Moxnes, Kari (1990) *Kjærnesprengning i Familien? Familieforandring ved Samlivsbrudd og Dannelse av nye Samliv*. Oslo: Universitetsforlaget
- Mauss, Marcel (1972) *Gåvan*. Argos Förlag
- McNay, Lois (1992) *Foucault and feminism. Power, gender and the self*. Boston: Northeastern University Press
- Rapoport, Rhona & Rapoport, Robert (1976) *Dual career families Re-examined*. Martin Robertson
- Roman, Christine (1994) *Lika på olika villkor. Könnssegregering i kunskapsföretag*. Stockholm/Stehag: Symposion Graduale
- Sahlins, Marshall (1988) "On the sociology of primitive exchange" (1965) omtryckt i *Stone age economics*. London: Routledge
- Simmel, George (1908/ 1950): "Faithfulness and Gratitude", i *The sociology of George Simmel*, red. K. H. Wolff. New York: Free Press, s. 379–395
- Théry, Irène (1993) *Le démarriage*. Editions Odile Jacob, Paris
- Westberg-Wohlgemut, Hanna (1996) *Kvinnor och män märks. Könsmärkning av arbete – en dold lärandeprocess*. Stockholm: Arbetslivsinstitutet
- Young, Michael & Willmott, Peter (1973) *The symmetrical family: a study of work and leisure in the London region*. Harmondsworth: Penguin

3 Familj, makt och ekonomiska resurser – den nya familjeekonomin

KRISTIAN BOLIN

3.1 Inledning

I klassisk nationalekonomi skiljer man inte på olika typer av hushåll eller familjer, vilket innebär att de uppenbara skillnader som existerar ignoreras. I stället tänker man sig att ett hushålls synliga agerande, exempelvis vad gäller efterfrågan på konsumtionsvaror och arbetsutbud, genereras av en mekanism som är lika för alla hushåll och fungerar så att hushållets välfärd blir så stor som möjligt, givet restriktioner på tid och pengar. Traditionellt har nationalekonomin alltså inte varit inriktad på att se bakom den grova förenkling som ett dylikt betraktelsesätt innebär. Förenklingen var analytiskt effektiv och fungerade, bedömde man, tillräckligt väl vad gäller det slags frågeställningar ekonomer främst var inriktade på att analysera. Detta förändrades emellertid i och med att Gary Becker i början på 1970-talet utvecklade en teori för att bland annat analysera hur familjen fördelar familjemedlemmarnas tid mellan hushållsarbete och marknadsarbete.

Beckers teori för familjen har givit många viktiga insikter men har också mött kritik. Kritiken och de diskussioner som förts i den internationella litteraturen har inneburit att alternativa teorier har utvecklats, vilka i sin tur har blivit föremål för ny kritik. En följd av detta är att de senare teorierna på intet sätt gör de äldre teorierna obsoleta. I stället är det så att varje teori har sin specifika fördel, det vill säga för varje teori finns någon specifik aspekt av familjens funktionssätt som ingen annan teori beskriver på ett mer tillfredsställande sätt. Det gemensamma för teorierna har dock alltid varit att de syftar till att förstå hushållets eller familjens funktionssätt och hur detta beror på hushållets sammansättning.

Jag skall i det följande redogöra för de tre dominerande ekonomiska teorierna för familjen: Beckermodellen, förhandlingsmodellen

och den icke-kooperativa modellen. Dessutom finns ekonomiska teorier för familjen, vilka inte varit fullt lika inflytelserika som de tre ovan nämnda huvudtyperna. Dessa diskuteras helt kort i kapitlets avslutande del. Gemensamt för alla dessa ekonomiska modeller av familjen är att de försöker förklara och förstå mekanismerna bakom familjemedlemmars beteende. Modellerna har emellertid inte nödvändigtvis ett könsperspektiv, eftersom de också kan användas till att förklara familjemedlemmarnas beteende i en familj med en vuxen och barn eller två vuxna av samma kön. Eftersom de flesta familjer består av två vuxna med olika kön, och eventuellt barn, kan det emellertid förefalla naturligt att anlägga ett könsperspektiv genom att tillskriva kvinnor vissa egenskaper och män andra, t.ex. vad gäller deras respektive produktivitet i hemarbete och marknadsarbete. Analysen kommer då att visa dessa skillnaders betydelse för exempelvis familjemedlemmarnas tidsallokering och därmed för mäns och kvinnors arbetsinkomster. Detta innebär att modellerna antar ett könsperspektiv i den mån modellanvändarens antaganden skiljer på män och kvinnor och då också kan utnyttjas för att belysa t.ex. bakgrunden till och betydelsen av skillnader i ekonomiska resurser mellan kvinnor och män.

Innan jag börjar min genomgång vill jag nämna att dessa modeller ibland betraktats med skepsis av företrädare för andra discipliner. Kritik har riktats mot det tekniskt formella sättet att analysera familjen. Kritikerna menar att det är omöjligt att beskriva komplexa mänskliga relationer med hjälp av matematiska modeller. Ett sätt att avgöra en modells duglighet är emellertid att se hur väl dess förutsägelser motsvarar vad som kan observeras i tillgänglig statistik. De modeller som vi skall diskutera här är svåra att avfärda med hjälp av detta kriterium. Dock är det så att de äldre teoretiska modellerna prövats i större utsträckning än de senare. Anledningen är att de empiriska metoder som används för att testa de teoretiska modellerna har utvecklats över tiden och varje förändring innebär att de teoretiska modellerna måste testas på nytt. Ytterligare en anledning är de ständigt förnyade databaser som möjliggör mer avancerade tester.

Det är viktigt att hålla i minnet att de modeller som vi skall diskutera inte gör anspråk på att beskriva hur familjen fungerar och fattar sina beslut, utan snarare beskriver resultaten av de komplexa mänskliga skeendena inom familjen, vilka kan observeras som beslut angående exempelvis arbetsutbud samt vilka faktorer som kan förväntas påverka dessa resultat.

3.2 Beckers modell av familjen

I början av 1970-talet presenterade Gary Becker två artiklar som blivit klassiska inom "economics of the family". I den första artikeln utvecklar han en grundläggande modell för hur familjemedlemmarna allokerar sin tid mellan hushållet och arbetsmarknaden. I den andra artikeln diskuterar han främst hur de värden som familjen skapar fördelas mellan familjemedlemmarna. Becker applicerade traditionella teoretiska verktyg som utvecklats inom nationalekonomin på områden som saknade tradition av en sådan analys. Det som skiljer Beckers modell från övriga, senare utvecklade ekonomiska modeller av familjen är att familjens beslut fattas i vad som av en utomstående betraktare uppfattas som konsensus. Följderna av att familjemedlemmarna kan ha olika preferenser analyseras inte, utan familjen analyseras som om alla familjemedlemmar har ett gemensamt intresse. Detta är analytiskt analogt med utilitarismens sociala välfärdsfunktion.¹ Becker sammanfattar sitt arbete rörande familjen i *A treatise of the family* (Becker, 1981 och 1991).

*Beckermodellen*²

Beckers analys av familjen utgår från att välfärd eller nytta skapas på ett sätt som skiljer sig från det traditionella sättet där nytta genereras direkt av de varor och tjänster individen konsumerar. Becker antar istället att marknadsproducerade varor och tjänster inte i sig själva skapar nytta, utan dessa måste kombineras med familjemedlemmarnas tidsinsatser, vilket producerar en så kallad sammansatt vara (commodity) vilken i sin tur skapar nytta.³ Den sammansatta varan antas vara perfekt delbar, vilket innebär att en given mängd av den kan fördelas hur som helst mellan familjemedlemmarna. Genom att låta varje tänkbar kombination av familjemedlemmarnas tid och marknadsproducerade varor motsvara en viss entydig mängd av den

¹ Utilitarismen ser nyttan som den allt överordnade normen för mänskligt handlande. Genom att ange en relation mellan ett antal individers nyttor och den sammanslagna eller sociala nyttan är det möjligt att ange hur individer skall handla för att den sociala nyttan skall bli så stor som möjligt. Observera att genom att postulera en social välfärdsfunktion, dvs. ange hur individernas nyttor skall vägas samman, görs normativa avvägningar mellan olika individers nyttor i så måtto att det bestäms i vilken utsträckning dessa skall tillåtas påverka den sociala nyttan.

² Vi låter "Beckermodellen" vara samlingsbeteckning för modeller av den typ vi diskuterar i detta avsnitt. Möjligen är språkbruket något oegentligt eftersom det finns fler författare som kan förknippas med utvecklingen av den typ av modeller där familjebesluten alltid betraktas som om de fattats enligt konsensus. Dock är det så att Becker är den mest namnkunnige.

³ Begreppet "commodity" kan härledas till Lancaster, 1966.

sammansatta varan blir det i princip möjligt att sluta sig till hur familjen skall fördela sina resurser för att maximera mängden av den sammansatta varan. Varje familjemedlem, som har något inflytande över de beslut som fattas, antas erhålla en fast andel av den sammansatta varan och kommer därför att ha incitament att maximera mängden av denna vara. Det som är bäst för familjen som helhet blir också det som är bäst för den individuella familjemedlemmen. Med andra ord finns det (tydligt) inga incitament för den enskilde familjemedlemmen att göra annat än att samarbeta för att göra familjens produktion så stor som möjligt. Observera att detta är kritiskt beroende av att familjemedlemmarna är överens om hur familjens möjligheter att producera den sammansatta varan ser ut, och att familjens produktion är perfekt delbar.

I Becker (1973) är den andel av familjens produktion som varje familjemedlem erhåller bestämd av yttre faktorer, men i sin artikel (1974) introducerar Becker antagandet att en av familjemedlemmarna utgör familjeöverhuvud och genom att vara altruistisk mot övriga familjemedlemmar bestämmer de andelar av den gemensamma produktionen som varje enskild medlem skall få.

Jag skall nu kortfattat sammanfatta principerna för Beckermodellens formella utformning: Betrakta en familj som består av två medlemmar, vilka betecknas h respektive w . Dessa bägge familjemedlemmar kan använda sin tid antingen till marknadsarbete eller till hushållsrelaterad verksamhet. Marknadsarbetet genererar inkomst vilken tillsammans med andra finansiella tillgångar läggs i en gemensam pott som sedan används till att köpa marknadsproducerade varor. Dessa varor ingår i sin tur tillsammans med familjemedlemmarnas hushållstid i en produktions- och konsumtionsprocess där den sammansatta varan produceras och konsumeras. Ett exempel är en måltid. Där ingår livsmedel, som är marknadsproducerade varor, och familjemedlemmarnas hushållstid vilken används både till att producera och konsumera måltiden. Notera att även den familjemedlem som inte förädlar livsmedlen till färdig måltid påverkar den sammansatta varan, nämligen måltiden, eftersom värdet av denna är beroende av om endast en eller bägge familjemedlemmarna konsumerar den samtidigt.

Formellt antar Becker att familjens möjligheter att omvandla familjemedlemmarnas tid och de marknadsproducerade varorna kan beskrivas med en specifik matematisk funktion som till varje kombination av hushållstid och marknadsproducerade varor relaterar en unik mängd av den sammansatta varan. En sådan funktion brukar inom nationalekonomin kallas produktionsfunktion. Om den sammansatta varan betecknas z , har vi $z = f(x_1, \dots, x_n, t_d^n, t_d^w)$, där

x_i är de marknadsproducerade varor, t_d representerar parternas tid som inte används till marknadsarbete (dvs. tid i hushållsproduktionen) och f är produktionsfunktionen. Familjemedlemmarnas beteende kan nu beskrivas som om deras handlingar är koordinerade så att funktionen, f , maximeras med hänsyn till de restriktioner som finns gällande tid och pengar. De allokeringar som på detta sätt beskrivs av Beckermodellen är Paretoeffektiva.⁴

Beckermodellens resultat

De resultat och hypoteser som härletts från Beckermodellen angående familjen har varit (och är) dominerande inom den ekonomiska teorin för familjen. Låt mig beröra det förmodligen mest uppmärksammade resultatet: familjemedlemmarna kan förväntas fördela sin tid mellan hushållet och marknaden enligt komparativa fördelar. Begreppet komparativa fördelar introducerades av nationalekonomen David Ricardo, och har bland annat använts till att förklara handel mellan länder.⁵ Förklaringen till mäns och kvinnors relativa tidsallokering mellan hushåll och marknad är alltså enligt Beckermodellen komparativa fördelar. Mannen antas vanligen vara effektivare än kvinnan på arbetsmarknaden (högre lön), och kvinnan vara effektivare än mannen vad gäller hushållsarbete, vilket innebär att mannen har en komparativ fördel på arbetsmarknaden och att familjen maximerar sin produktion av den sammansatta varan då mannen specialiserar sig på marknadsarbete medan kvinnan specialiserar sig på hushållsarbete.

Vinsterna med familjebildning är enligt Beckermodellen den specialisering som blir möjlig eftersom familjemedlemmarna kan koncentrera sig på den sysselsättning inom vilken de har en komparativ fördel. Med andra ord kan sammanslutningen av två individer tillsammans producera mer av den sammansatta varan än vad summan av deras produktion hade varit i två enpersoners-hushåll. Vad gäller specialisering argumenterar Becker dessutom för att det krävs en viss nivå av förtroende mellan parterna, vilken uppnås bäst genom de bindningar som det nära förhållandet mellan två makar ger upphov till. I en annan typ av relation är det lättare att tänka sig att individerna betar sig på ett strategiskt och beräknande sätt.

Beckermodellen bortser från de vinster som kan uppstå på grund av stordriftsfördelar. Stordriftsfördelar uppkommer därför att behovet

⁴ Paretoeffektivitet innebär att allokeringen är sådan att ingen annan allokering kan förbättra för minst en individ utan att detta samtidigt innebär en försämring för någon annan.

⁵ En familjemedlem har en komparativ fördel i den sysselsättning där han/hon är mest överlägsen eller minst underlägsen den andra/andre familjemedlemmen.

av många varor som är nödvändiga för hushållet inte ökar i proportion till antalet familjemedlemmar på samma sätt som för enpersoners-hushåll. Exempelvis kanske ett flerpersoners-hushåll klarar sig med en bil, en tvättmaskin och en TV, samtidigt som två enpersoners-hushåll behöver två av dessa varor för att det skall vara möjligt att uppnå samma konsumtion som i flerpersoners-hushållet.

Beckers argument för att inte inkorporera dessa vinster i sin modell är att dessa vinster förekommer i alla sammanslutningar av individer och följaktligen måste det finnas andra viktigare ekonomiska anledningar till att just familjer bestående av man, kvinna och barn förekommer och bildas.

Enligt Beckermodellen blir alltså vinsterna med familjebildningen större ju mer olika familjemedlemmarna är vad avser deras produktivitet inom hushållssektorn respektive marknadssektorn, det vill säga ju större komparativa fördelar som existerar. Detta innebär inte att två individer som är identiska i alla avseenden inte kan vinna (i termer av den sammansatta varan) på att bilda familj, bara att de som inte är identiska vad gäller produktiviteterna i de bägge sektorerna är potentiellt större vinnare. Den sammansatta varan, z , som produceras med insats av familjemedlemmarnas tid, antas, som tidigare sagts, generera all familjens nytta. Detta innebär att om familjemedlemmarnas hushållstider är perfekta substitut har två individer som är identiska vad gäller sina produktiviteter inget att vinna ekonomiskt på att bilda familj (bortsett från de stordriftsfördelar som kan uppstå), medan om hushållstiderna är komplement kan samma två individer vinna ekonomiskt på att bilda familj. Beckermodellen kan alltså på detta sätt ge en möjlig förklaring till varför människor bildar familj; möjligen kan det hjälpa den skeptiske att föreställa sig att också livets mer subtila glädjeämnen, såsom kärlek, i princip speglas av den sammansatta nyttigheten, z .

Beckermodellen möjliggör, som vi har sett, en analys av ekonomiska vinster med att bilda familj. Därifrån är steget inte långt till att utnyttja denna teori för att göra förutsägelser angående hur män och kvinnor väljer varandra med avseende på respektive egenskaper, under antagandet att alla försöker att bilda en familj med så stora välfärdsvinster som möjligt. Becker gör detta genom att dela upp egenskaperna i sådana som måste vara positivt korrelerade mellan makarna respektive sådana som måste vara negativt korrelerade mellan makarna för att produktionen av den sammansatta varan z skall maximeras. Exempel på egenskaper som bör vara negativt korrelerade mellan makarna är löner. Empiriska studier har dock lämnat tveksamt stöd åt denna förutsägelse. Becker (1973) kommer själv fram till att det statistiskt förhåller sig tvärtom: makars löner är

positivt korrelerade. Han förklarar emellertid detta med att de kvinnor som ingår i hans studie är sådana som befinner sig i arbetskraften, det vill säga sådana som har en lön högre än sin reservationslön, och att detta medför en positiv korrelation mellan makarnas löner.⁶

Traditionellt har det antagits att mannen har en komparativ fördel utanför hushållet, medan kvinnan har antagits ha en komparativ fördel inom hushållssektorn. Detta har man slutit sig till därför att parternas marknadslöner kan observeras och därför att mannen har antagits vara mindre effektiv än kvinnan inom hushållet. Vad gäller parternas produktiviteter inom hushållssektorn är dessa dock svåra att kvantifiera, vilket innebär att det är svårt att med hjälp av empiriska metoder sluta sig till hur de komparativa fördelarna ser ut. Under förutsättning att de komparativa fördelarna är sådana som det vanligen har antagits, förklarar Beckermodellen den empiriskt observerade uppdelningen av mäns och kvinnors tidsinsatser mellan olika sysslor.

Beckers ursprungliga modell kompletterades av Becker, Michael och Landes (1977), där författarna dessutom tog hänsyn till att familjer kan splittras.⁷ Författarna talar om en sannolikhet för att så skall bli fallet. De betraktar vinsterna med familjebildningen som bestående av två delar: en deterministisk och en stokastisk. Den deterministiska delen är densamma som tidigare beskrivits av Becker ensam. Den stokastiska delen beskriver den del av livet som är omöjlig att förutse och som därför kan betraktas som exogen i förhållande till familjen. Sammanfattningsvis kan man säga att i denna typ av modeller kommer skilsmässor att förklaras av interna faktorer, vilka påverkas av externa faktorer. Detta öppnar möjligheter att analysera hur risken för att en familj skall splittras beror av omgivande faktorer, exempelvis hur denna risk förändras då kvinnors löner stiger i förhållande till männens löner på ett ej förväntat sätt. Risken för att familjen skall splittras ges av förhållandet mellan den deterministiska och den stokastiska delen av den vinst som familjen genererar. Med hjälp av den deterministiska delen av vinsten är det möjligt att beräkna inom vilka gränser utfallet av den stokastiska delen får hamna om familjen skall överleva som enhet. Detta gör det i princip möjligt att beräkna sannolikheten för att det stokastiska utfallet hamnar utanför detta intervall, det vill säga sannolikheten, eller risken, för att familjen kommer att splittras. Då förändringar inträffar i olika omgivande faktorer kommer den gräns som avgör vilka utfall av den stokastiska delen av vinsten som är förenliga med

⁶ Reservationslönen är den lägsta lönen som arbetstagaren är beredd att arbeta för.

⁷ Weiss (1997) är ett senare bidrag där familjebildning och familjeseparation analyseras och diskuteras ingående utifrån ekonomiska modeller.

familjens fortlevnad också att förändras, vilket leder till att sannolikheten för att familjen skall splittras i sin tur förändras.

Ytterligare ett resultat utifrån Beckermodellen är det så kallade "rotten kid" teoremet. Detta säger att alla familjemedlemmar, oavsett hur själviska de är (dvs. hur mycket av en "rotten kid" de är), kan väntas agera i familjens intresse. De antaganden som ligger till grund för detta resultat är för det första att det i varje familj finns ett familjeöverhuvud som har möjlighet att transferera pengar till alla andra familjemedlemmar. För det andra antas att familjeöverhuvudet är altruistiskt mot de andra familjemedlemmarna under det att dessa i sin tur bara bryr sig om sin egen nytta. Under dessa förutsättningar kan man visa att "rotten kid" teoremet kommer att gälla. Detta resultat kan tolkas som ett så kallat neutralitetsresultat. I detta fallet innebär det att om en omfördelning sker av familjemedlemmarnas inkomster så kommer familjeöverhuvudet att neutralisera denna omfördelning genom en förändring i sina transfereringar. Ett illustrerande exempel utgör följande tillämpning av teoremet. Om exempelvis staten ändrar utbetalningen av barnbidrag från mamman till pappan, kan denna omfördelning av resurser väntas omintetgöras – neutraliseras – av familjeöverhuvudets förändrade transfereringar (minskar till pappan, ökar till mamman).

De nyss nämnda två antagandena innebär också att familjen uppnår en s.k. Paretoeffektiv allokering utan att det på förhand antagits att allokeringen är Paretoeffektiv. I den variant av Beckermodellen där familjen betraktas som om den maximerar sin produktion av en sammansatt vara, utan att via altruism lösa familjens fördelningsproblem, antas redan i utgångsläget att familjen skall komma fram till en Paretoeffektiv allokering. Men det kan visas att en nödvändig förutsättning för att detta skall bli fallet är att alla handlingar går att reglera i praktiskt användbara kontrakt, det vill säga att det är möjligt att träffa juridiskt bindande avtal gällande tidsallokeringen, dvs. de olika handlingar som familjemedlemmarna förväntas utföra, och konsumtionen. Nödvändigheten av detta inses genom att beakta att lösningen på familjens beslutsproblem innebär ett koordinationsproblem mellan individerna, samt att det dessutom finns utrymme för enskilda familjemedlemmar att uppträda opportunistiskt, det vill säga agera så att den egna nyttan, och inte familjens nytta, maximeras. Fördelen med att betrakta familjen som bestående av ett altruistiskt familjeöverhuvud och en eller flera andra själviska familjemedlemmar är att denna formulering ger upphov till en Paretoeffektiv allokering som ett resultat genererat inom modellen och inte som ett antagande gjort på förhand.

Jag skall nu diskutera en del av kritiken mot Beckermodellen.

Svagheter hos Beckermodellen

Sedan 1980-talets början har olika alternativ till Beckermodellen diskuterats. Låt mig illustrera Beckermodellens tillkortakommanden på följande sätt: familjepolitiska diskussioner förs ofta i termer av familjemedlemmars relativa välfärd. Exempelvis är barnbidraget avsett att förbättra barns situation. Att barnbidraget betalas ut till barnets moder och inte till fadern kan ses som ett medvetet ställningstagande vad gäller hur resurserna bäst kommer att användas "för barnets bästa". Med andra ord är innebörden av att barnbidraget utbetalas till modern, och inte till fadern, att föräldrarna betraktas som självständiga beslutsenheter och att barnets välfärd anses påverkas mer positivt än om barnbidraget hade utbetalats till fadern.⁸ Dessa, och liknande överväganden, där man behandlar familjemedlemmarna som självständiga och olika enheter, är dock oförenliga med Beckers modell av hur familjen fattar konsumtionsbeslut och beslut om hur tiden skall fördelas mellan olika sysslor. Även i den modell där man betraktar familjen som bestående av ett överhuvud som är altruistiskt mot övriga familjemedlemmar kan alla försök att påverka speciella familjemedlemmars välfärd förväntas neutraliseras av familjeöverhuvudet.⁹

De antaganden som ligger till grund för Beckermodellen har dessutom efterhand blivit föremål för empiriska studier. Ett centralt antagande i modellen är att inkomsterna "poolas", dvs. slås samman i en gemensam pott för att sedan användas med familjens bästa för ögonen. Innebörden är alltså att individuell kontroll över resurserna får stå tillbaka för kollektivets (familjens) kontroll. Ett antal empiriska studier har vederlagt detta antagande, vilket innebär att för närvarande är "pooling"-antagandet starkt ifrågasatt. Det finns exempelvis empiriska studier som tyder på att ju mer pengar som kontrolleras av kvinnor desto högre är barns välbefinnande, något som tyder på att det inte är utan betydelse för familjens allokerings- och fördelningsbeslut vem som kontrollerar resurserna.¹⁰ Å andra sidan finns det studier som ger visst stöd för antagandet att familjen

⁸ Bakgrunden till antagandet att ett barnbidrag som utbetalas till modern påverkar barnets välfärd mer än ett barnbidrag som utbetalas till fadern, är att kvinnor antas vara mer altruistiskt inställda till sina barn än vad män är.

⁹ Notera likheten med vad som brukar kallas Ricardo-ekvivalens. Denna innebär att det är omöjligt att påverka konsumtionsnivån under en viss tidsperiod genom skattefinansierade transfereringar, eftersom dessa transfereringar kommer att betalas genom framtida ökade skattebetalningar av mottagarnas barn. Följaktligen kommer altruistiskt lagda föräldrar att spara transfereringen å sina barns vägnar så att dessa kan betala den framtida skatten.

¹⁰ Thomas (1990) och Schultz (1990).

faktiskt uppnår Paretoeffektivitet, något som är karaktäristiskt för den allokering som Beckermodellen förutsäger.¹¹ Paretoeffektivitet är dock som vi strax skall se ingen egenskap som är unik för Beckermodellen.

Enligt Beckermodellen kan en möjlig förklaring till den ökade skilsmässofrekvensen de senaste decennierna vara ökade kvinnolöner. Till en början fann man också empiriskt stöd för detta teoretiska resultat. I takt med att de tillgängliga data som är användbara för vetenskapliga empiriska studier förbättrats och med att de utnyttjade statistiska metoderna har blivit effektivare, har denna förklaring till ökningarna i skilsmässofrekvensen emellertid kommit att bli ifrågasatt.¹²

Invändningarna mot Beckers modell kan sammanfattas i följande fyra punkter: 1. Modellen befattar sig inte explicit med familjemedlemmarnas preferenser. Det blir därför omöjligt att analysera situationer som beror på skillnader mellan familjemedlemmarnas preferenser. 2. Modellen belyser inte hur familjemedlemmarnas möjligheter utanför familjen påverkar allokeringen av resurser inom familjen. 3. Modellen gör ingen distinktion mellan olika familjemedlemmars inkomster, vilket leder till att familjens val endast påverkas av de totala familjeinkomsterna och inte av vem som ursprungligen genererade dessa. 4. Modellen förutsätter fullständiga kontrakt, det vill säga att alla relevanta handlingar och relationer inom familjen går att reglera med juridiskt effektiva kontrakt.¹³ (Denna punkt kommer vi att diskutera närmare nedan i samband med kritiken av den axiomatiska förhandlingsmodellen.)

Den första invändningen är den mest grundläggande och den hör delvis ihop med de två följande invändningarna. Eftersom det bör vara möjligt inom ramen för en ekonomisk modell av familjen att diskutera familjemedlemmarnas välfärd var för sig, måste deras preferenser vara explicit uttryckta. Dessutom öppnar en sådan modell av familjen möjligheter att diskutera familjens beslut ur ett könsperspektiv. Det är exempelvis möjligt att män och kvinnor har olika prioriteringar vad gäller familjens utgifter eller fördelningen av tid mellan olika sysslor.

Den andra invändningen bygger på att man förväntar sig att de enskilda familjemedlemmarnas individuella möjligheter att klara sig utanför familjen påverkar familjens allokering av nyttigheter och tid,

¹¹ Lundberg & Pollak (1995).

¹² Hoffman & Duncan (1995) och Bolin (1996).

¹³ Termen fullständiga kontrakt innebär att alla relevanta handlingar och relationer inom familjen regleras enligt kontrakt som går att genomdriva utan transaktionskostnader.

det vill säga att graden av beroende av familjen påverkar den enkilda familjemedlemmens välfärd. Eftersom en familj alltid löper risken att splittras kan det förefalla naturligt att familjemedlemmarna tittar på skillnaden mellan välfärden som ensamstående och välfärden som familjemedlem och att detta i sin tur påverkar den individuella förmågan att hävda sina intressen gentemot den andra partens möjligen motstridiga intressen.

Den tredje invändningen fokuserar på att Beckermodellen antar att alla inkomster slås samman till en gemensam pott som sedan används till familjens bästa, där familjens bästa definieras på ett sätt som inte explicit uttrycker alla familjemedlemmarnas (olika) preferenser. Då spelar det ingen roll vem av familjemedlemmarna som pengarna kommer ifrån. Inte heller då vi i familjens beslutsfunktion tar explicit hänsyn till alla familjemedlemmars preferenser kommer det att ha någon betydelse vem som genererar inkomsterna då dessa antas läggas i samma pott. Först då vi dessutom antar att varje familjemedlem förfogar över sin egen inkomst, och inte kan tvingas att bidra till familjens gemensamma intressen, uppstår en modell över familjens beslut som är konsistent med att olika familjemedlemmars inkomster påverkar familjens beslut på olika sätt.¹⁴

Hur kan då en modell över familjens beslutsfattande se ut, som tar hänsyn till ovan diskuterade invändningar? Vi skall nu diskutera ett möjligt alternativ.

3.3 Den axiomatiska familjemodellen

Manser och Brown (1980) föreslog att ett alternativ till Beckers ansats är att applicera kooperativ spelteori på familjens beslutsfattande. Spelteorin delas upp i en kooperativ del och en icke-kooperativ del. Det särskiljande mellan dessa bägge inriktningar är de antaganden som görs angående möjligheten att reglera alla handlingar med bindande kontrakt. Detta innebär att olika antaganden görs angående individernas val av handlingar: I den kooperativa inriktningen antas, precis som i Beckermodellen, att alla handlingar bestäms utifrån ett känt mål som eftersträvas, medan det i den icke-kooperativa inriktningen antas att individerna agerar strategiskt. Den kooperativa delen av spelteorin brukar också tolkas som en teori för hur en förhandling mellan två individer som samarbetar kan väntas sluta.

¹⁴ Här är det av stor vikt att påpeka att modellen med explicit uttryckta preferenser för varje familjemedlem och utan sammanslagning av inkomsterna mycket väl kan ge upphov till att familjens allokering av resurserna är oberoende av vem som är den ursprungliga ägaren till dessa. Det viktiga är att detta inte nödvändigtvis *behöver* bli fallet i denna modell.

Den mest kända kooperativa modellen är den så kallade Nashs förhandlingsmodell.

Jag skall nu beskriva egenskaperna hos Nashs förhandlingsmodell och vilka implikationer denna har för de olika beslut som familjen fattar.

Nashs förhandlingsmodell

Nashs förhandlingsmodell har som utgångspunkt ett antal egenskaper som det anses att en förhandlingslösning kommer att ha. Dessa betraktas som axiom.¹⁵ Utifrån mängden av möjliga lösningar, utfallsrummet, och de axiom som lösningen måste uppfylla väljs sedan lösningen. Detta val kommer under vissa tekniska förutsättningar att vara entydigt.¹⁶

Nashs förhandlingslösning kan illustreras enligt följande:¹⁷ Antag att en familj består av man och hustru och att deras nytta eller välfärd helt bestäms av fördelningen av en marknadsproducerad vara, x , samt av en kollektiv nytta, exempelvis barn.¹⁸ Detta är en avgörande skillnad mellan Beckermodellen och förhandlingsmodellen.

Inom nationalekonomin är det känt att förekomsten av en kollektiv nytta potentiellt leder till en ineffektiv allokering, med andra ord en allokering som inte är Paretoeffektiv. Nashlösningen är ett förslag till hur konflikten mellan olika preferenser skall lösas så att allokeringen blir Paretoeffektiv.¹⁹ Det är betydelsefullt att betona förekomsten av en kollektiv nytta inom familjen, det vill säga en nytta som är mindre värdefull utanför familjen. Det enda som

¹⁵ Nashlösningen är den enda förhandlingslösning som samtidigt har följande egenskaper (axiom): 1. Pareto effektivitet. 2. Symmetri. 3. Oberoende av irrelevanta alternativ. 4. Oberoende av lineära (affina) transformationer av nyttafunktionerna.

¹⁶ För den mest använda förhandlingslösningen, Nashlösningen, är dessa förutsättningar att utfallsrummet utgör en sluten, begränsad och konvex mängd.

¹⁷ Notera i det som följer att Beckers formulering med den nyttskapande sammansatta varan inte förekommer här. Detta tjänar som en illustration till vad som tidigare sagts i texten: Olika modeller har olika fördelar. Nashs förhandlingsmodell föreslås som en lösning på problemet att Beckermodellen inte explicit uttrycker familjemedlemmarnas preferenser och inte som ett försök att beskriva den nyttskapande processen inom familjen vilket Beckermodellen gör bättre.

¹⁸ En kollektiv nytta är, i princip, en vara där den tillgängliga mängden av varan för andra individer i kollektivet inte minskar då den konsumeras av en av individerna i kollektivet. Det kan låta överdrivet tekniskt att beskriva barn som en kollektiv nytta. Detta betyder emellertid endast att den ena förälderns glädje av barnet (-en) inte förminskar den andres glädje av samma barn.

¹⁹ Både Beckermodellen och Nashs förhandlingsmodell brukar hänföras till gruppen effektivitetsmodeller eftersom de bägge arbetar med Paretoeffektiva allokeringar.

annars skulle skapa (ekonomiska) vinster med att ingå i en familj är det vi redan sett i Beckermodellen: specialisering.²⁰

Till varje möjlig fördelning av den marknadsproducerade varan mellan mannen och kvinnan, och fördelning av deras tid mellan hushåll och marknad hör två tal, ett för mannen och ett för kvinnan, som speglar parternas respektive välfärd. Dessa tal ges av funktionerna $U^m(x^m, t_d^m, t_d^w)$, för mannen och $U^w(x^w, t_d^h, t_d^w)$, för kvinnan. Dessa funktioner kallas nyttofunktioner.²¹ Inom familjen betecknas den totala mängden av den marknadsproducerade varan x^m och utanför familjen har var och en av parterna individuella mängder av samma vara; x_0^m för mannen och x_0^w för hustrun. Nashlösningen säger då att resultatet av förhandlingarna inom familjen ges av den tidsallokering och fördelning av den marknadsproducerade varan där det geometriska medelvärdet av vad parterna vinner, i termer av ökad nyttofunktion, av att leva i familjen jämfört med att leva ensamma har ett maximum.

Mer formellt kan man säga att Nashlösningen föreskriver tidsallokering och fördelning så att funktionen

$$\left\{U^h(x^h, t_d^h, t_d^w) - U^h(x_0^h, t_{d0}^h)\right\} \left\{U^w(x^w, t_d^h, t_d^w) - U^w(x_0^w, t_{d0}^w)\right\}$$
 uppnår maximum.²² $U(x_0, t_{d0})$ kallas inom den kooperativa spelteorin för "hotpunkter" och representerar parternas välfärd utanför familjen eller, alternativt, då familjemedlemmarna inte samarbetar.

Den axiomatiska förhandlingsmodellens resultat

Eftersom varje familjemedlems preferenser finns explicit uttryckta är det inom ramen för Nashs förhandlingsmodell meningsfullt att betrakta familjemedlemmarna individuellt. Med andra ord är det i detta slags modell meningsfullt att analysera och diskutera frågeställningar av typen: hur påverkas barns välfärd då utbetalningarna av barnbidrag ändras från att gå till mamman till att gå till pappan? Ett annat exempel är studier av skilsmässorisker. Dessa har varit föremål för studier där man har haft Beckermodellen av familjen som

²⁰ Manser och Brown (1980) försöker dessutom formalisera de vinster som genereras genom ett gemensamt liv med sin partner.

²¹ En nyttofunktion tilldelar varje allokering av varan x och tiden t ett reellt tal. Nyttofunktionen sägs på detta sätt representera preferenserna om alla allokeringar som individen är indifferent emellan tilldelas samma tal samt om ett större tal alltid tilldelas en allokering som individen föredrar framför en annan allokering.

²² Notera att restriktionerna $x^m = x^h + x^w$ och att individerna inte kan förbruka mer tid än som finns tillgänglig måste vara uppfyllda.

utgångspunkt. Förhandlingsmodellen ger dock en mer komplett bild av familjemedlemmarnas överväganden eftersom också individernas enskilda alternativ vägs in i familjens allokering av tid och konsumtion.²³ Ett antal empiriska studier studerar betydelsen av den lagstiftning som reglerar kostnaderna för, eller konsekvenserna av, skilsmässa för skilsmässofrekvensen.²⁴ Sådan lagstiftning kan väntas påverka individernas respektive hotpunkter. Dessa studier fokuserar alltså på hotpunkternas betydelse för benägenheten till skilsmässa, något som inte hade varit möjligt i Beckermodellens sinnevärld. Emellertid pekar resultaten av studierna inte i någon entydig riktning vad gäller hotpunkternas betydelse för familjens allokering. Andra studier har riktat in sig på betydelsen av hur inkomsterna är fördelade mellan familjemedlemmarna, dvs. vilka "egna" inkomster var och en har, för allokeringen inom familjen.²⁵ Eftersom hotpunkterna kommer att vara direkt beroende av hur inkomsterna fördelar sig kan dessa studier delvis också sägas visa hur hotpunkterna påverkar allokeringen inom familjen.

Vad gäller familjemedlemmarnas tidsallokering är de teoretiska resultaten från förhandlingsmodellen delvis desamma som i Beckermodellen: komparativa fördelar kan väntas styra hur familjemedlemmarna fördelar sin tid mellan hushållet och marknaden. Men utifrån förhandlingsmodellen är det dessutom så att också alternativen utanför familjen, formaliserade genom hotpunkterna, kan väntas påverka familjemedlemmarnas tidsallokering. Och eftersom förhandlingsmodellen kan ta hänsyn t.ex. till att arbetsfördelningen inom familjen kan påverka kvinnans framtida möjligheter och produktivitet på arbetsmarknaden, är det möjligt att förhandlingsmodellen kommer att förutsäga att specialiseringen inom familjen blir mindre uttalad än enligt Beckermodellen eller att kvinnan avstår från att bilda familj i fall där hon enligt Beckermodellen skulle gjort detta. De senaste årtiondenas minskade specialisering av mäns och kvinnors tidsallokeringsmönster kan därför t.ex. bättre förklaras med hjälp av förhandlingsmodellen.

Svagheter hos den axiomatiska förhandlingsmodellen

Nashs förhandlingsmodell har, liksom Beckermodellen, blivit föremål för kritik. Denna har fokuserat på främst tre punkter: 1. De alloke-

²³ Detta är speciellt sant i de fall skilsmässa är något som kan avgöras individuellt. Äldre lagstiftning krävde båda makarnas samtycke till skilsmässa för att en sådan skulle accepteras, vilket inte är fallet i dag.

²⁴ Peters (1986) och Allen (1992).

²⁵ Thomas (1990) och Schultz (1990).

ringar som beskrivs i modellen är inte självreglerande utan kräver, liksom var fallet i Beckermodellen, fullständiga kontrakt, d.v.s. att alla handlingar kan regleras i juridiskt bindande och praktiskt genomdrivbara kontrakt. 2. Hotpunkterna ($U(x_0, t_d)$) kan tolkas på olika sätt. Antingen kan de betyda att man skall jämföra med situationen utanför familjen (såsom den kan förväntas gestalta sig vid skilsmässa eller genom att man aldrig bildar familj), eller med den situation av icke-samarbete inom familjen som uppstår i det fall förhandlingen blir resultatlös. I det senare fallet kommer hotpunkterna att spegla strategiskt beteende, vilket vi kommer att diskutera närmare nedan. 3. Modellens förutsägelser är svåra att empiriskt skilja från dem som erhålls utifrån Beckermodellen. Detta innebär att modellerna är svåra att empiriskt ”testa” mot varandra.

Den första invändningen innebär att inget hindrar en av familjemedlemmarna från att ändra sitt beteende efter det att man tillsammans beslutat vilka individuella handlingar som är bäst för familjen. Anledningen är att det inte finns några juridiska möjligheter att ingripa mot en familjemedlem som försummar överenskommelsen med övriga familjemedlemmar. Därför är det möjligt att familjemedlemmarna är ovilliga att genomföra handlingar vars verkningar är irreversibla och vars värde är beroende av övriga familjemedlemmars handlingar. I både Beckermodellen och förhandlingsmodellen bortser man från dessa strategiska incitamentsproblem och antar helt enkelt att det är möjligt att reglera alla handlingar med kontrakt som också är möjliga att genomdriva, dvs. man antar närvaron av fullständiga kontrakt.²⁶

Den andra invändningen innebär att hotpunkterna kan tolkas på tre sätt: En tolkning är att hotpunkterna uttrycker de möjligheter individen har om familjen aldrig bildas, i vilket fall förhandlingsmodellen är en modell för förhandlingar vid den tidpunkt då familjen skall bildas. En andra tolkning är att hotpunkterna står för de möjligheter individen har efter en skilsmässa. En tredje möjlighet är att tolka hotpunkterna med hjälp av de så kallat icke-kooperativa familjemodellerna, som vi kommer att diskutera härnäst. Hotpunkterna kan då tolkas som de individuella välfärdsnivåer som uppstår då varje enskild familjemedlem fattar minst ett av sina beslut strategiskt och inte i konsensus med de andra familjemedlemmarna. Det vill säga hotpunkternas välfärdsnivåer uppstår då vissa beslut fattas av varje

²⁶ Ett sätt att motivera varför parterna kommer att följa överenskommelser är att argumentera att bägge familjemedlemmarna annars kan komma att erhålla lägre välfärd än om överenskommelsen hade följts.

individ för sig givet ett specifikt antagande om hur de andra familjemedlemmarna kommer att reagera.

Enligt den tredje invändningen är de resultat som förhandlingsmodellen ger svåra att empiriskt skilja från de resultat som ges av Beckermodellen. Det är med andra ord svårt att avgöra huruvida tillgängliga empiriska data är förenliga med Beckermodellen eller med förhandlingsmodellen, eller med bådadera. Delvis beror detta på att de förutsägelser utifrån de olika modellerna som är lättast att testa rör tidsallokeringen, och på denna punkt är skillnaderna mellan modellernas förutsägelser en gradfråga. En möjlig väg som föreslagits att söka särskilja Beckermodellen och förhandlingsmodellen är via förhandlingsmodellens hotpunkter.²⁷ Enligt Beckermodellen skulle ju dessa inte förväntas spela någon roll.²⁸

3.4 Den strategiska familjemodellen

Som vi har sett så är det en gemensam svaghet hos både Beckermodellen och förhandlingsmodellen att familjemedlemmarna antas kunna ingå kostnadsfria, bindande och juridiskt genomdrivbara kontrakt gällande konsumtion och tidsallokering. Eftersom samhället inte erbjuder någon institution som genomdriver överenskommelserna angående hur familjelivet skall organiseras är detta antagande lätt att utsätta för kritik. I detta perspektiv framstår det som önskvärt att beskriva familjen på ett sätt som inte kräver sådana kontrakt, utan där individernas beteende styrs enligt någon annan mekanism.

Den pågående utvecklingen inom "economics of the family" innebär att man utnyttjar teoretiska landvinningar inom den så kallade icke-kooperativa eller strategiska delen av spelteorin för att beskriva hur familjen kommer fram till sina beslut.²⁹ Den avgörande fördelen med denna typ av modeller är att man inte behöver anta förekomsten av fullständiga kontrakt. Individernas beteende styrs istället av en annorlunda mekanism. Man antar att individerna agerar strategiskt, på ett sådant sätt att ingen individ har något att vinna på att ändra sina handlingar.³⁰ Den allokering som uppstår inom ramen för dessa modeller blir i regel inte Paretoeffektiv. Det är då frestande att

²⁷ Lommerud (1997).

²⁸ Becker analyserar dock också "äktenskapsmarknaden", där aktörerna har möjlighet att påverka allokeringen inom äktenskapet genom olika mer eller mindre uppskattade personliga egenskaper.

²⁹ Den axiomatiska förhandlingsmodellen brukar hänföras till kooperativ spelteori, medan icke-samarbetsmodeller hänförs till icke-kooperativ spelteori.

³⁰ Detta är i princip vad som avses med det mest använda jämviktsbegreppet inom den icke-kooperativa spelteorin: Nashjämvikt.

invända att individerna borde kunna komma överens om att koordinera sina handlingar så att Paretoeffektivitet uppnås. Detta är emellertid ett misstag, eftersom vi då hamnar i kontraktproblemet igen.

En icke-kooperativ modell

I den dominerande varianten av den icke-kooperativa modellen av familjens beslutsfattande antas att familjemedlemmarna, h och w , kan generera nytta dels från en privat marknadsproducerad vara, x , och dels från en familjespecifik kollektiv vara, g . Den kollektiva varan produceras av familjemedlemmarna genom deras respektive tidsinsatser. Det vanligaste antagandet är att den kollektiva varan till sin väsentligaste del utgörs av tid som investeras i barn. Barn antas med andra ord utgöra familjens viktigaste "kollektiva" vara. Om man antar att familjemedlemmarnas tidsinsatser är substitut till varandra, så att $g = t_d^h + t_d^w$, kan familjemedlemmarnas nyttofunktioner skrivas $U(x, t_d^i + t_d^w)$ där $i = h, w$. Här framträder det viktigaste karaktärsdraget hos den icke-kooperativa modellen: Den enskilda familjemedlemmen har att besluta hur hans/hennes tid bäst kan fördelas mellan marknadsarbete och hushållsarbete givet ett antagande om hur den andra familjemedlemmen kommer att fördela sin tid.³¹

Den icke-kooperativa modellens resultat

Låt mig belysa ett av de viktiga resultaten från den icke-kooperativa spelteorin med ett exempel: en man och en kvinna står i begrepp att bilda familj. En relevant fråga är då hur de skall fördela hushållsarbetet. Beckermodellen svarar: specialisering enligt komparativa fördelar, vilket, som vi har sett, leder till en Paretoeffektiv allokering. Även i den icke-kooperativa modellen kommer komparativa fördelar att spela en viss roll för allokeringen, dock i betydligt mindre utsträckning. Låt oss för enkelhets skull anta att det är givet att mannen ägnar all sin tid åt marknadsarbete. Hur kommer då kvinnan att välja att fördela sin tid mellan hem och marknad? Svaret är att hon kommer att fördela sin tid så att ytterligare en timme i hemmet ger henne lika stor nytta som ytterligare en timme utanför hemmet. Hon kommer alltså inte att ta någon hänsyn till den nytta hon genererar för mannen då hon inte ägnar sig åt marknadsarbete. Anledningen är att tiden i hemmet innebär en kostnad i form av minskade framtida

³¹ Det finns inget självklart sätt att specificera detta antagande. Det finns exempel både på modeller där familjemedlemmarna antas agera simultant och på modeller där familjemedlemmarna antas agera sekvensiellt med möjlighet för den ena parten att observera den andres handlingar innan den egna tidsallokeringen bestäms.

möjligheter på arbetsmarknaden, och att kvinnan ensam får bära denna kostnad i fall av skilsmässa. Resultatet kommer att bli att kvinnan väljer att tillbringa mer tid på marknaden än vad Beckermodellen skulle förutsagt. Detta exempel används av Elisabeth Landes (1978) för att motivera existensen av underhåll till före detta make/maka.³²

De icke-kooperativa modellerna betonar alltså att det finns incitament att smita undan investeringar i den familjespecifika kollektiva nyttigheten, vilket ofta medför att den allokering som uppnås inte blir Paretoeffektiv. Den enskilde familjemedlemmen hoppas att den andra parten skall stå för investeringen (tidsinsatserna för barnen), i vilket fall man kan dra nytta av dessa investeringar samtidigt som man genomför "sina egna" investeringar i sitt marknadsrelaterade humankapital. Problem av denna karaktären brukar benämnas gratisåkar eller snålskjuts ("free rider") problem.

Tillämpningen av icke-kooperativa modeller på familjens beslutsfattande har bl.a. givit nya insikter om möjligheter och problem för familjepolitiken.³³ Genom transfereringar, exempelvis barnbidrag, och tillhandahållandet av tjänster, exempelvis barnomsorg, kan familjens beteende och välfärd påverkas. De icke-kooperativa modellernas sätt att analysera familjens beteende uppmärksammar samspelet och anpassningen mellan statens agerande, vilket är avsett att påverka mängden av den familjespecifika kollektiva varan genom exempelvis offentligt tillhandahållen barnomsorg, som fungerar som ett substitut för föräldrarnas tid, och de enskilda familjemedlemmarnas beteende. Ett resultat från dessa modeller är att statens tillhandahållande av substitutet till föräldrarnas tid mycket väl helt kan omintetgöras av motsvarande omallokeringar av föräldrarnas tid, dvs. av att dessa minskar sina sammanslagna tidsinsatser för barnen lika mycket. Däremot tyder analysen med hjälp av den icke-kooperativa ansatsen på att staten kan påverka fördelningen mellan makarna genom att erbjuda ett substitut för föräldrarnas tid. Barnbidrag kan, å andra sidan, enligt dessa modeller potentiellt ha positiva effekter på nivån av den familjespecifika kollektiva varan och därmed på makarnas relativa tidsallokering men inte på den relativa inkomstfördelningen mellan makarna. Detta innebär, något paradoxalt, att ett instrument som kan antas vara avsett att öka investeringarna i barn

³² Även om de juridiska systemen är olika från land till land kan man säga att underhåll till före detta make/maka ofta har motiverats med hjälp av subjektiva begrepp, så som behov och rättvisa. Landes (1978) och senare Ellman (1989) argumenterar för att underhåll bör motiveras utifrån ett mera objektiva begrepp: Som ett sätt att uppnå Paretoeffektivitet.

³³ Konrad & Lommerud (1995), Lommerud (1997).

och påverka makarnas relativa tidsallokering har effekter på makarnas relativa inkomster, medan ett instrument som kan antas vara avsett att påverka makarnas relativa inkomster har effekter på den tid som investeras i barn och på makarnas relativa tidsallokering men däremot inte på deras relativa inkomster.³⁴

Den icke-kooperativa analysen av familjens beslutsfattande har också givit ett nytt perspektiv på inkomstskatter. Det är möjligt att en progressiv beskattning av inkomster är Paretoförbättrande. Den mekanism som ger upphov till detta är att familjens tidsfördelning i frånvaro av en sådan skatt inte är Paretoeffektiv eftersom för lite av den familjespecifika kollektiva varan produceras, och att progressiv beskattning ökar den tid som makarna ägnar åt familjen och därmed förbättrar resursallokeringen.³⁵

Vad gäller empiriska resultat, vilka kan hänföras till icke-kooperativa modeller, är det resultat som rör kvinnors sätt att fördela sin tid mellan arbetsmarknaden och hushållet som rönt mest uppmärksamhet: kvinnor tenderar att fördela mer tid till marknadsarbete ju högre de bedömer skilsmässorisken vara.³⁶ En studie av svenska data bekräftar detta och tillfogar dessutom att även män kan väntas påverkas av skilsmässorisken: män tenderar att fördela mindre tid till marknadsarbete ju högre de bedömer skilsmässorisken vara.³⁷ Kvinnors sätt att reagera kan förklaras med att de försöker försäkra sig mot de eventuella ekonomiska svårigheter som en skilsmässa innebär, medan mäns sätt att reagera kan förklaras med att de vill ha ett så nära förhållande till barnen som möjligt vid en skilsmässa eftersom detta ökar deras chanser att få vårdnaden om dem vid en eventuell vårdnadstvist.

3.5 Diskussion, sammanfattning och slutsatser

Det vetenskapliga arbetet med ekonomiska modeller som beskriver beslutsfattandet i familjer har varit inne i en kraftig tillväxtfas ända sedan Becker publicerade sitt första arbete på detta område. Utvecklingen har gått från en enhetlig syn på familjen, där individens preferenser inte var explicita, till en mer individualistisk syn, där individen explicit tillskrivs inte bara preferenser utan också egen handlingsförmåga. I Beckermodellen styrs alla individuella handlingar av ett kontrakt mellan familjemedlemmarna där familjens totala

³⁴ Dessa resultat från den icke-kooperativa modellen diskuteras av Lommerud (1997).

³⁵ Detta resultat diskuteras av Lommerud (1995).

³⁶ Johnson & Skinner (1986) och Bolin (1996).

³⁷ Bolin (1996).

välfärd är målet. Den senaste teoretiska utvecklingen av ekonomiska modeller av familjen innebär istället att familjemedlemmarna antas agera utan kontrakt. Med maximal individuell nytta som mål är det individernas strategiska samspel som antas bestämma varje handling. Parallellt med den huvudsakliga utvecklingen, som vi här har beskrivit, av det område inom nationalekonomin som behandlar familjen har också andra ekonomiska modeller av familjen utvecklats.

Ett exempel som skiljer sig från de tidigare diskuterade är transaktionskostnadsmodellen. Denna föreslogs av Robert Pollak (1985). Allmänt sett kan transaktionskostnadsmodellen sägas fokusera på valet av organisation för att administrera olika slags transaktioner. Tillämpad på familjen har modellen sin utgångspunkt i tanken att många situationer i livet är förknippade med stora transaktionskostnader: Det är kostsamt att upprätta genomdrivbara kontrakt exempelvis rörande de enskilda familjemedlemmarnas tidsallokering, dels beroende på direkta kostnader för att få överenskommelsen till stånd och dels beroende på att det juridiska systemet kan vara mer eller mindre benäget att acceptera och genomdriva sådana överenskommelser.³⁸ I Beckermodellen hanterades, som vi har sett, dessa problem genom antagandet att fullständiga kontrakt existerar, dvs. man antar att familjemedlemmarna har upprättat praktiskt användbara kontrakt gällande tidsallokering och konsumtion. Detta innebär att Beckermodellen bortser från de transaktionskostnader som är förknippade med att explicit uttrycka dessa överenskommelser. I transaktionskostnadsmodellen argumenterar man att familjen skapar personliga bindningar vilka i sin tur ger upphov till lojalitet familjemedlemmarna emellan. Detta minskar parternas behov av att i detalj beskriva sina skyldigheter gentemot varandra, eftersom familjen skapar en situation av samhörighet vilken reducerar individernas benägenhet att agera opportunt och egoistiskt. Familjen ses alltså som ett svar på att vissa transaktioner är förknippade med kostnader som endast, eller åtminstone effektivast, kan mildras genom familjen.

Transaktionskostnadsmodellen ser alltså familjen som en styrstruktur medan Beckermodellen ser familjen som en speciell typ av aggregerade preferenser.

Den främsta anledningen till att transaktionskostnadsmodellen kan betraktas som aningen perifer är att den är svår – om inte omöjlig – att tillämpa empiriskt.

Ett annat exempel på en modell som inte tillhör kärnan av ekonomiska modeller av familjen, men som ändå är värd att nämna är

³⁸ Exempelvis Schultz (1982) argumenterar för att det juridiska systemet skall uppmuntra och erkänna privata kontrakt gällande hur ett äktenskap skall organiseras.

”spousal-labor”-modellen. ”Spousal-labor”-modellen utvecklades av Shoshana Grossbard-Shechtman (1993) och bygger på nyckelbegreppet ”spousal-labor”, vilket definieras som hushållsarbets-tid till fördel för maken/makan. Det finns två sorter ”spousal-labor”: manlig och kvinnlig. De två olika typerna av tid bjuds ut och efterfrågas på marknader för ”spousal-labor”. Äktenskap eller familjebildning betraktas som det ömsesidiga utbytet av de olika sorterna av tid. En konsekvens av detta är att allokeringen inom familjen bestäms av externa faktorer: förhållandena på marknaderna för ”spousal-labor”.

Att familjen betraktas som ett utbyte av två olika och könsbestäm-da sorters hushållsarbets-tid innebär bl.a. att könsperspektivet blir ”inbyggt” i modellen. Grossbard-Shechtman analyserar ett brett spektrum av frågor, såsom makars tidsallokering, effekten av skilsmässorisken på de ekonomiska beslut som fattas inom familjen samt fördelningen av ”decision-making power” mellan makarna.

Det man ofta avser med jämställdhet mellan makar motsvarar Grossbard-Shechtmans ”decision-making power”, vilket innebär att jämställdheten avgörs på marknaden för ”spousal-labor”. ”Spousal-labor” modellen har potential att få större empirisk betydelse än vad som för närvarande är fallet. De allra flesta empiriska arbeten rörande familjen som utförs av ekonomer utgår alltjämt från Beckermodellen. Möjligen kan ”spousal-labor” modellen i vissa fall bli ett viktigt alternativ till Beckermodellen för framtida ekonomer.

Det är tydligt att fler och fler ekonomer finner forskning kring familjen både intressant och viktigt. Därför är det förvånande att detta område inom nationalekonomin ännu inte uppmärksammas av fler ekonomer; hushållens arbetsutbud och sparande är traditionella objekt för nationalekonomisk analys och de nya teorier som beskrivits här har ny kunskap att erbjuda på dessa områden. Dessutom har dessa modeller implikationer för andra discipliner än nationalekonomi. Fertilitet och andra demografiska frågeställningar är kanske det bästa exemplet på detta.

Utvecklingen av allt bättre teorier och modeller för familjen förbättrar förståelsen av hur vår närmaste omvärld – familjen – fungerar, vilket kan förväntas förbättra vår kunskap om hur exempelvis familjens konsumtionsbeslut fattas. Till sist är det dock modeller-nas applicerbarhet som bör avgöra hur de skall värderas; hur mycket har de att tillföra dels den empiriska forskningen och dels det praktiska användandet i form av politiska beslut?³⁹

³⁹ Ett antal aktuella arbeten beskriver den rådande situationen inom forskningsområ-det familjekonomi, på ett betydligt fylligare sätt än vad som gjorts här. Det senaste bidraget inom kategorin sammanfattningar eller översikter är Bergstrom (1997). En volym som är en ren samling av arbeten som tidigare publicerats på andra ställen är

Litteraturförteckning

- Becker, Gary S. (1973) "A Theory of Marriage: Part 1". *Journal of Political Economy*, 81/1973.
- Becker, Gary S. (1974) "A Theory of Marriage: Part 2". *Journal of Political Economy*, 82/1974.
- Becker, Gary S. (1991) *A Treatise of the Family*. Harvard University Press.
- Becker, Gary S., Elisabeth M. Landes & Robert T. Michael (1977) "An Economic Analysis of Marital Instability". *Journal of Political Economy*, 85/1977.
- Bergstrom, Theodore (1997) "A Survey of Theories of the Family". *Handbook of Family and Population Economics*. North-Holland 1997.
- Bolin, Kristian (1996) *An Economic Analysis of Marriage and Divorce*. Doktorsavhandling. Lunds universitet.
- Ellman, Ira M. (1989) "The Theory of Alimony". *California Law Review*, 1/1989.
- Folbre, Nancy (red.) (1996) *The Economics of the Family*. The International Library of Critical Writings in Economics 64. Edward Elgar Publishing Limited, United Kingdom.
- Grossbard-Shechtman, Shoshana (1993) *On the Economics of Marriage: A Theory of Marriage, Labor and Divorce*. Westview Press.
- Hoffman, Saul & Greg Duncan (1995) "The Effects of Incomes, Wages and AFDC Benefits on Marital Disruption". *The Journal of Human Resources*, 30/1995.
- Johnson, William & Jonathan Skinner (1986) "Labor supply and Marital Separation". *The American Economic Review*, 76/1986.
- Konrad, Kai & Kjell-Erik Lommerud (1995) "Non-Cooperative Families". *Scandinavian Journal of Economics* 97/1995.
- Landes, Elisabeth M. (1978) "Economics of Alimony". *The Journal of Legal Studies*, 7/1978 .
- Lommerud, Kjell-Erik (1996) "The Battle of the Sexes", i *Economics of the Family and Family Policies*. Routledge 1997.
- Persson, Inga & Christina Jonung (red.) (1997) *Economics of the Family and Family Policies*. (under utgivning 1997) Routledge.
- Lundberg, Shelly & Robert Pollak (1995) "Bargaining and distribution in Marriage", i *Economics of the Family and Family Policies*. Routledge 1997.
- Manser, Marilyn & Murray Brown (1980) "Marriage and Household Decision-making: A Bargaining Analysis". *International Economic Review*, 21/1980.
- Parkman, Allen M. (1992) "Unilateral divorce and The Labor-Force Participation Rate of Married Women, Revisited". *American Economic Review*, 82/1992.
- Peters, Elisabeth H. (1986) "Marriage and Divorce: Informational Constraints and Private Contracting". *American Economic Review*, 76/1986.

The Economics of the Family, Folbre (red.), (1996). En annan typ av publikationer är de som sammanfattar konferenser. Ett exempel är *Economics of the Family and Family Policies*, red. I. Persson & C. Jonung (1997), vilken innehåller arbeten på en rad olika områden inom "economics of the family".

- Pollak, Robert (1985) "A Transaction Cost Approach to Families and Households". *Journal of Economic Literature*, 23/1985.
- Schultz, Marjorie (1982) "Contractual Ordering of Marriage: A New Model for State Policy". *California Law Review*, 70/1982.
- Schultz, Paul (1990) "Testing the Neoclassical Model of Family Labor Supply and Fertility". *The Journal of Human Resources*, 25/1990.
- Thomas, Duncan (1990) "Intra-Household Resource Allocation. An Inferential Approach". *The Journal of Human Resources*, 25/1990.
- Weiss, Yoram (1997) "The Formation and Dissolution of Families: Why Marry? Who Marries Whom? and What Happens Upon Divorce", i *Handbook of Family and Population Economics*. North-Holland.

4 Makt, kön och BNP

ANITA NYBERG

4.1 Makt att beskriva verkligheten

Makt i samhället innefattar makten att beskriva verkligheten. Det görs bland annat med hjälp av definitioner. Definitioner är resultatet av historiska och samhällsliga processer där ”den som har den större käppen har bättre möjligheter att påtvinga andra sina definitioner av verkligheten” (Berger & Luckmann, 1979:129). Män har haft och har mer makt än kvinnor och det är män som definierat och producerat verkligheter. En konsekvens av detta är att mäns sätt att se på verkligheten accepteras som allmängiltig, medan kvinnors erfarenheter osynliggörs. Det betyder inte att detta är resultatet av en manlig konspiration utan att beskrivningar av verkligheten är baserade på mäns erfarenheter. Det gäller även beskrivningar av den ekonomiska verkligheten och definitioner av ekonomiska begrepp som arbete och produktion.

Ett lands produktion mäts i BNP (bruttonationalprodukten). Definitionen av BNP är ”värdet av alla varor och tjänster som produceras i ett land under ett år”. I BNP inkluderas dock inte de varor och tjänster som produceras i hushållet. Merparten av detta arbete utförs av kvinnor. Kvinnor ägnar i medeltal mer tid till oavlönat arbete än avlönat, och män mer tid till avlönat än oavlönat. Detta innebär att merparten av det som kvinnor producerar inte inkluderas i BNP, medan merparten av det som män producerar inkluderas i BNP. Det oavlönade hushålls- och vårdarbetet och produktionen ingår inte heller i ekonomiska analyser och prognoser. Resultatet är, menar många, att hänsyn inte tas till kvinnors villkor när politik utformas. ”*The system cannot respond to values it refuses to recognize*” (Waring, 1988, s. 4) (kursiv i original).

Krav på att kvinnors oavlönade hemarbete skall mätas, värderas och inkluderas i BNP har dock framförts t.ex. vid FN:s kvinnokonferenser. Det skedde redan i Mexico City 1975 och upprepades i

Nairobi 1985 (Nairobi Forward Looking Strategies for the Advancement of Women, paragraf 120). I Beijing 1995 beslutades att metoder skall utarbetas

in the appropriate forums, for assessing the value, in quantitative terms, of unremunerated work that is outside national accounts, such as caring for dependants and preparing food, for possible reflection in satellite or other official accounts that may be produced separately from but are consistent with core national accounts, with a view of recognizing the economic contribution of women and making visible the unequal distribution of remunerated and unremunerated work between women and men (UN 1995, Paragraf 206 (f)).

Kravet att det oavlönade hemarbetet (hushålls- och vårdarbete) skall mätas, värderas och inkluderas i satelliträkenskaper kan ses som ett försök från kvinnornas sida att tillägna sig makt genom att omdefiniera ekonomiska begrepp, beskriva en annan ekonomisk verklighet och därigenom påverka den.

Många menar att dagens nationalräkenskaper förmedlar en begränsad bild av den ekonomiska verkligheten. De utgör därmed ett avgörande hinder för att förstå kvinnors situation och den ekonomiska utvecklingen. En utvidgning av nationalräkenskaperna till att inkludera hemarbetet skulle ge en mer fullständig bild av ekonomin och kvinnors roll i denna. Det politiska synfältet skulle breddas och politiska beslut skulle fattas på basis av bredare kunskap, vilket skulle påverka den ekonomiska politiken på ett avgörande sätt. Den skulle ta i beaktande, inte endast den avlönade produktionen, utan också den oavlönade. Kvinnors osynliga ekonomiska bidrag skulle synliggöras, hemarbetets status höjas och kvinnors ekonomiska ställning stärkas (se t.ex. James, 1994; Collins, 1994; Ironmonger, 1994; Goldschmidt-Clermont, 1994; UNDP, 1995; OECD, 1995).

Vilken verklighet skulle framträda om det oavlönade hemarbetet mättes, värderades och inkluderades i nationalräkenskaperna? Vad skulle alternativa beräkningar av ekonomisk tillväxt och inkomstfördelning innebära? Vilka förespråkar att det oavlönade hemarbetet åsätts ett värde? Vad är det man önskar uppnå? Skulle kvinnors ekonomiska ställning stärkas? Detta kapitel söker svar på dessa frågor. Men först diskuteras några viktiga utgångspunkter: Vad är BNP och nationalräkenskaper? Hur har man sett på det oavlönade hemarbetet? Hur mäter man hemarbetet idag?

Kapitlet är avgränsat till i-länder och behandlar det oavlönade hushålls- och vårdarbetet i hemmet, kortfattat benämnt "hemarbete". Situationen i u-länderna lämnas därhän, inte därför att den är mindre viktig, tvärtom. Problemen när det gäller u-landskvinnors arbete är

mycket större, men det skulle föra alltför långt att diskutera också detta här.

4.2 Vad är BNP och nationalräkenskaper?

Hur nationalräkenskaper skall upprättas samt vad som betraktas som produktion, och som därmed skall inkluderas i BNP, fastställs i *The Systems of National Accounts* (SNA). Dessa utarbetas av FN. Utformandet och strukturen av SNA bygger på nationalekonomisk teori samt principerna för affärsbokföring. SNA fungerar som världslikare och används idag av alla länders finansdepartement, Världsbanken, Internationella Valutafonden, FN:s fackorgan och många andra.

I nationalräkenskaperna finns uppgifter om den ekonomiska aktiviteten i olika sektorer i ett lands ekonomi, inkomsterna, konsumtionen, investeringarna, exporten, importen osv. Man kan också utläsa t.ex. hur stor andel av inkomsten som sparas och investeras i olika sektorer eller i hela ekonomin, liksom bytesbalansens och handelsbalansens saldo.

Nationalräkenskaperna har oerhört stor betydelse för bedömningen av den ekonomiska utvecklingen och för utformningen av den ekonomiska politiken. Data från nationalräkenskaperna ingår i finansplaner, statsbudgetar, ekonomiska analyser och prognoser i världens alla länder. Utifrån dessa bedöms utvecklingen vad gäller sysselsättning, konsumtion och investeringar med mera. BNP i enskilda länder ligger till grund för hur mycket varje land skall betala i avgift till FN och EU, huruvida ett land får låna pengar av Världsbanken och på vilka villkor etc..

BNP kan beräknas på tre olika sätt. Om det inte funnes mätfel, så skulle alla sätten ge samma resultat. För det första kan BNP mätas från *produktionssidan*. Då dras kostnaderna för inköp av råvaror och halvfabrikat från företagets försäljningsintäkter. Mellanskillnaden utgör förädlingsvärdet och består av löner, vinster och räntor. För det andra kan BNP mätas från *användningssidan*. Produktionen i ett land kan användas till konsumtion, investeringar och export. Från denna summa subtraheras importen. För det tredje kan BNP mätas från *inkomstsidan*. Företagens kostnader – löner, vinster och räntor – är de anställdas, långgivarnas och ägarnas inkomster. Summan av alla förädlingsvärden i ekonomin är lika stor som summan av alla inkomster, det vill säga bruttonationalprodukten är lika stor som bruttonationalinkomsten.¹

¹En skillnad mellan produktion och inkomster kan uppstå, om landet har skulder eller

Det finns också ett samband mellan vad som inkluderas i BNP och vem som betraktas som sysselsatt i arbetskraftsundersökningar. De personer som producerar de varor och tjänster, som ingår i BNP, är sysselsatta och betraktas som ekonomiskt aktiva. Omvänt gäller att de personer som producerar varor och tjänster, som inte ingår i BNP, inte heller betraktas som sysselsatta utan som ekonomiskt inaktiva.

Avgörande för vad som skall inkluderas i nationalräkenskaperna är den s.k. produktionsgränsen. Enligt SNA 1993 faller alla varor och tjänster som produceras av företag och säljs på en marknad innanför produktionsgränsen och inkluderas i BNP. Sådana varor och tjänster är lätta att identifiera och de har ett pris. Det sistnämnda gäller inte merparten av de varor och tjänster som produceras i den offentliga sektorn. De är i huvudsak skattefinansierade och säljs normalt inte på en marknad. De inkluderas trots detta i BNP. De åsätts då det pris som det kostar att framställa dem. Där ingår t.ex. sjuksköterskelöner och kostnaden för engångssprutor. Enligt SNA skall också illegal produktion av varor och tjänster som säljs på en marknad inkluderas i BNP.

Examples of activities which may be illegal but productive in an economic sense include the manufacture and distribution of narcotics, illegal transportation in the form of smuggling (often a form of own-account illegal production) and services such as prostitution (SNA 1993:128).

Även varor som inte säljs på en marknad, t.ex. jordbruksprodukter för egen konsumtion, skall enligt SNA 1993 inkluderas i BNP. Denna post är naturligtvis viktig i många u-länder. All *varu*produktion faller således innanför produktionsgränsen, oavsett om de säljs på en marknad eller inte, och oavsett om produktionen är legal eller illegal.

Avlönat hemarbete i form av t.ex. hembiträden och barnflickor inkluderas också i BNP. *Oavlönat* hemarbete faller däremot enligt SNA utanför produktionsgränsen och exkluderas därmed från BNP, liksom *oavlönat* ideellt arbete. Nedanstående tabell visar vad som faller innanför respektive utanför produktionsgränsen.

fordringar på andra länder. Bortsett från detta gäller emellertid den grundläggande identiteten mellan nationalprodukt och nationalinkomst.
”Brutto” i bruttonationalprodukten innebär att kapitalförslitningarna ingår. I nettonationalprodukten är detta inte fallet.

Tabell 4.1 Aktiviteter som faller innanför respektive utanför produktionsgränsen

Innanför produktionsgränsen	Utanför produktionsgränsen
Varu- och tjänsteproduktion i företag och offentlig sektor, oavlönad varuproduktion (t.ex. jordbruksprodukter), illegal varu- och tjänsteproduktion (prostitution, smuggling, narkotikahandel m.m.)	Varu- och tjänsteproduktion som är ett resultat av oavlönat hushålls- och vårdarbete och ideellt arbete.

Sammanfattningsvis faller, enligt SNA, *all* produktion av varor och tjänster innanför produktionsgränsen, *utom* oavlönad tjänsteproduktion i hushållen och i ideell sektor. Påpekas bör att detta är de principer som rekommenderas. I verkligheten saknas ofta data om illegal produktion och produktion för egen konsumtion (framförallt utlandskvinnors). Försök görs dock att uppskatta värdet av självhushållsproduktion och illegal verksamhet (för en översikt se Thomas, 1992). I i-länder sammanfaller i hög grad avlönad produktion med den produktion som inkluderas i BNP och den oavlönade produktionen med den som exkluderas.

Att frågan huruvida det oavlönade hemarbetet skall inkluderas eller exkluderas i nationalräkenskaper inte är ny utan har diskuterats även under tidigare tidsperioder framgår av nästa avsnitt.

4.3 Hur har man sett på det oavlönade hemarbetet?

Marilyn Waring, som skrivit en uppmärksam bok om SNA, *If Women Counted* (1988), menar att vi idag är så vana vid nationalräkenskaper, att vi har svårt att föreställa oss att de måste uppfinnas. Det är emellertid en ”uppfinring” som inte gjordes en gång för alla. Vad som betraktas som produktion har förändrats genom århundradena och kommer att förändras också i framtiden.

Nationalräkenskaper och vad som i dessa skall betraktas som produktion har en lång historia. På 1500- och 1600-talen betraktades utrikeshandel som den mest produktiva sysselsättningen eftersom den kunde tillföra ett land guld (Studenski, 1958). Under senare delen av 1600-talet utvidgades produktionsbegreppet till att omfatta alla varor och tjänster. På 1700-talet inskränktes det åter och endast jordbruket betraktades som produktivt och produktionen i industrin som en omfördelning av resurser. Adam Smith klassificerade de arbetare som producerade varor som produktiva, men inte de som producerade tjänster. Denna linje följde också Marx. I öststaterna låg detta synsätt till grund för beräkningar av nationalprodukten. I västvärlden utvid-

gades istället så småningom produktionsbegreppet till att inkludera såväl varor som tjänster.

Huruvida det oavlönade hemarbetet skall inkluderas i produktionen eller inte har även det diskuterats. I början av 1940-talet gjordes en genomgång av de 21 mest inflytelserika verken om nationalräkenskaper i en bok med titeln *The Definition of National Income*. Man formulerade en mängd olika frågor och sökte svaren i litteratur på området. Bland annat frågade man huruvida ”domestic services rendered by wives” skulle inkluderas i nationalräkenskaper eller ej (Elsas, 1944).² Flera av den tidens mest inflytelserika ekonomer var i princip positiva till att beräkna det oavlönade hemarbetets värde. Det mest slående är dock att frågan diskuterades så lite med tanke på omfattningen av hemarbetets värde i förhållande till BNP. Som exempel kan nämnas att vid ett möte 1934 anordnat av The Royal Statistical Society i England för att diskutera de skilda metoder som användes i olika länder, berördes frågan nästan inte alls. Deltagare var den tidens främsta experter på området (Stamp, 1934).

På 1930- och 1940-talen genomfördes dock beräkningar av ”hustrurs hushållstjänster”. Matolcsy & Varga (1938) beräknade värdet av kvinnors hemarbete för Ungern; Kuznets (1941) för USA och Clark (1958) för Storbritannien. Även i andra länder genomfördes beräkningar av hemarbetets värde: Finland 1926–1938, Danmark 1930–1946, Norge 1946–48 (Goldschmidt-Clermont, 1982) och Italien 1938 (Studenski, 1958).

I Sverige genomfördes på 1930-talet beräkningar av nationalproduktens värde för perioden 1861–1930 (Lindahl, Dahlgren & Kock, 1937). De var sannolikt de första i världen som täckte en så lång tidsperiod (Ohlsson, 1958). I dessa utarbetades två serier, en som inkluderade hemarbetet och en som exkluderade det. I den slutliga analysen av den totala produktionens utveckling inkluderades dock inte det oavlönade hemarbetet. Argumentet var att ett inkluderande visserligen påverkade produktionens omfattning, men inte utvecklingen, och att beräkningarna var osäkra. De visade att hemarbetets värde uppgick till ca 15 procent av BNP under hela perioden.

Karin Kock ingick i ledningen för de svenska beräkningarna. Hon kallades in för att ”ro projektet i hamn” och var ansvarig för arbetets

²Tretton av de 21 författare som inkluderades i genomgången tog upp frågan i sina skrifter. Sex av dessa menade att det oavlönade hemarbetet skulle exkluderas, nämligen A.L. Bowley, Lord Stamp, Colin Clark, F. v. Fellner, Edwin Cannan och C.A. Verijn-Stuart. Två hade inga fasta regler: W.C. Mitchell & S. Kuznets. Två att det skulle beräknas separat: Alfred Marshall, A.C. Pigou. En inkluderade det, men ansåg att det kanske borde exkluderas, E. Lindahl och slutligen menade C. Gini och Matolcsy & Varga att det skulle inkluderas (Elsas, 1944).

slutförande (Carlson, 1982). Karin Kock var nationalekonom och blev så småningom chef för Statistiska centralbyrån. Kanske hade det betydelse att en kvinna var en av de ansvariga för att värdet av hemarbetet beräknades och för det sätt det gjordes på. I undersökningen utgick man ifrån antalet ogifta och gifta kvinnor 15 år och äldre, som inte betraktades som förvärvsarbetande, och multiplicerade med en hembiträdeslön. För kvinnor inom jordbruksnäringen antogs dock att endast halva tiden ägnades åt hemarbete, medan den andra hälften ägnades jordbruksarbete. Man anpassade därmed beräkningarna till de faktiska förhållandena (se Nyberg, 1989).³

Beräkningar av hemarbetets värde genomfördes under första hälften av 1900-talet. De varor och tjänster som producerades i hushållen betraktades av många, åtminstone i princip, som produktion. Omkring 1950 tycks emellertid beräkningar av ”hustrurnas tjänsteproduktion” i anslutning till nationalräkenskaper ha försvunnit och i stort sett enbart avlönat arbete och avlönad produktion inkluderades. Ungefär samtidigt, i samband med andra världskriget, började nationalräkenskaper inta en central plats i regeringarnas ekonomiska planering. I slutet av 1800-talet hade endast åtta länder nationalräkenskaper, 1955 var antalet uppe i 80 (Studenski, 1958). Den första Systems of National Accounts, vilken innehåller riktlinjer för hur nationalräkenskaper skall upprättas och som utarbetas av FN, publicerades 1953.

SNA reviderades 1968 och då anvisades att förutom varor och tjänster producerade för en marknad skulle även viss oavlönad produktion ingå, t.ex. jordbruksprodukter för egen konsumtion som inte hade vidareförädlats. 1993 reviderades SNA åter och då utvidgades produktionsgränsen till att omfatta all varuproduktion för egen konsumtion i hushållen, t.ex. även vidareförädlade jordbruksprodukter. Oavlönat hemarbete skulle fortfarande exkluderas. Man rekommenderar dock att satelliträkenskaper utvecklas som inkluderar

³Intressant i detta sammanhang är att påfallande många kvinnor var inblandade i beräkningar av nationalprodukten. I Sverige deltog förutom Karin Kock också Gertrud Lindahl, som senare gifte sig med Erik Lindahl, en av de andra författarna, och Ebon Andersson i de svenska nationalinkomstberäkningarna (Carlson, 1982). Ebon Andersson blev senare ordförande för Högerens kvinnoförbund. Alfred Marshall skrev *Economics of Industry* tillsammans med sin fru (Marshall, 1920 s. xvii). J.R. Hicks' hustru hade skrivit en bok om ekonomi, *Finance of British Government* (Hicks, 1939). Författarna till *Income in the United States. Its amount and distribution 1909–1919* samarbetade alla med kvinnor. Willford I. King ”assisterades av” Virginia Sandmeyer, Dorothy J. Orchard och Kate E. Huntley, Oswald W. Knauth av Elizabeth W. Putnam och mrs Eustace Seligman, Frederick R. Macaulay av E. Gail Benjamin (1922) och Kuznets (1941) av Lillian Epstein och Elizaveth Jenks. Richard Stone skrev *National Income and Expenditure* tillsammans med sin fru Giovanna Stone (1961, tionde upplagan 1977).

värdet av oavlönat hemarbete. Med satelliträkenskaper menas räkenskaper som upprättas separat från de ”ordinarie” nationalräkenskaperna, men i överensstämmelse med dessa.

Sammanfattningsvis har nationalräkenskaperna utvecklats från att ha varit resultatet av insatser av enskilda forskare och forskningsinstitutioner till offentlig statistik utarbetad av internationella organ och nationella statistiska centralbyråer. Publiceringen sker regelbundet och kontinuerligt. Från att varje forskare hade sina egna definitioner och beräkningsmetoder fungerar SNA idag som en riktlinje för världens alla länder. De som utarbetar reglerna i SNA har således makt att definiera ekonomiska begrepp, kategorisera aktiviteter och människor och därmed att beskriva den ekonomiska verkligheten på global nivå.

Att hemarbetet inte betraktas som produktion i SNA och inte inkluderas i BNP betyder inte att beräkningar av hemarbetets värde inte utförs. Hur gör man då när man mäter, värderar och inkluderar det oavlönade hemarbetet i satelliträkenskaper?

4.4 Hur mäter man hemarbetet idag?

Det oavlönade hemarbetet kan mätas på flera olika sätt: genom tidsanvändningsstudier, genom att åsätta den oavlönade hemarbetstiden ett värde och genom att åsätta den oavlönade produktionen ett värde.

Studier av tidsanvändning

För att kunna mäta den tid som ägnas åt hemarbete måste man definiera vad som skall betraktas som hemarbete respektive fritid eller personlig vård. Detta görs med hjälp av det s.k. ”tredje-person-kriteriet”. Det innebär att en aktivitet betraktas som produktiv, om den skulle kunna utföras av någon annan än den person som får nytta av den. Eller med andra ord, om aktiviteten skulle kunna delegeras till någon annan och det önskade resultatet ändå uppnås (Reid, 1934; Hawrylyshyn, 1977). Man kan t.ex. delegera matlagningen till en annan person (en produktiv aktivitet), men inte ätandet (en personlig aktivitet). Detta innebär att all verksamhet som skulle kunna utföras på en marknad betraktas som arbete (UN, 1990).

Det är dock inte så lätt att avgöra vilka tjänster som kan köpas på en marknad och som därför skall betraktas som arbete i tidsstudier. Lägga eller färga håret kan t.ex. en frisör göra, men jag kan också göra det själv. I en FN-studie diskuterar man huruvida barnafödande skall betraktas som produktiv verksamhet eller inte. Det har traditio-

nellt betraktats som en aktivitet som inte kan utföras på en marknad. Idag finns i vissa länder en "marknad" för barn i form av surrogat-mödrar, vilket medför att denna "tjänst" i princip borde betecknas som arbete i tidsanvändningsstudier och dessutom inkluderas i BNP (UN, 1990). I dagens studier av tidsanvändning betraktas dock inte den egna hårvården eller barnafödandet som hemarbete. De verksamheter som uppfattas som arbete är matlagning, diskning, städning, tvätt, trädgårdsarbete, underhålls- och reparationsarbete, vård av barn och andra samt resor i samband med hemarbete. Allt hemarbete, även om man utför det åt sig själv, betraktas som arbete. I studier av tidsanvändning undersöks inte endast hur mycket tid som ägnas oavlönat hemarbete, utan också hur mycket tid som ägnas avlönat arbete, fritid och personlig vård.

De första systematiska studierna av tidsanvändning genomfördes i Sovjetunionen redan på 1920-talet. På 1930-talet gjordes undersökningar av tidsanvändningen i flera länder (se Nyberg, 1993). De genomfördes sporadiskt av olika utredare och forskare. De undersökta grupperna var inte statistiskt representativa för hela befolkningen utan täckte endast ett begränsat antal hushåll inom ett begränsat geografiskt område. Den första statistiska centralbyrå, som tog ansvar för tidsanvändningsstudier, var den ungerska i början av 1960-talet i samband med en folkräkning. Från 1960-talets början och fram till mitten av 1980-talet genomfördes ca 60 relativt stora tidsanvändningsstudier i 25 länder (Niemi, 1992).

Under slutet av 1980-talet och i början av 1990-talet ökade intresset för tidsanvändningsstudier och flera länder har genomfört sådana: Ungern, Nederländerna, Bulgarien, Finland, Frankrike, Italien, Norge, Sverige, Nya Zeeland, Australien, Canada, Israel, Tyskland, Österrike, Danmark och Storbritannien. Några länder har genomfört tidsanvändningsstudier flera gånger. Enligt uppgift överväger European Statistical Office ett förslag att genomföra samordnade tidsanvändningsstudier i alla EU-länder (Ironmonger, 1994).

I några länder har det totala antalet oavlönade hemarbetstimmar jämförts med det totala antalet timmar på arbetsmarknaden. Dessa jämförelser visar att i termer av arbetstimmar är oavlönat hemarbete av samma storleksordning, eller betydligt större, än det arbete som utförs på arbetsmarknaden, dvs. det utförs lika många eller flera arbetstimmar oavlönat i hemmen än avlönat på arbetsmarknaden.

Tabell 4.2 Antal oavlönade hemarbetstimmar i förhållande till avlönade arbetstimmar på arbetsmarknaden, %

Nederländerna	190
Australien	125
Frankrike	124
Tyskland	123
Italien	121
Österrike	104
USA	103
Norge	99
Finland	98
Canada	94
Storbritannien	92
Danmark	47

Källa: beräknat från Ironmonger 1996, Table 4

Tidsanvändningsstudier har flera fördelar vid jämförelser över tid och mellan länder. En är att en tidsenhet, t.ex. en timme, är en timme i alla tider och alla länder. En annan är att hemarbetets omfattning inte påverkas av löneutvecklingen, inflationen eller växelkursförändringarna. Måttet förändras inte över tid och skiljer sig inte åt mellan länder. Jämförelser av utvecklingen av hemarbetet mellan olika tidpunkter i ett land eller mellan olika länder vid samma tidpunkt underlättas därmed under förutsättning att tidsanvändningsstudierna genomförts på samma sätt. Men det finns också problem. Ett är att det ställer stora krav på deltagarna i undersökningen eftersom de måste hålla reda på hur de använder sin tid. Ett annat är att man kan göra flera saker samtidigt, t.ex. laga mat och se efter barn eller stryka och titta på TV. Eftersom ett dygn endast har 24 timmar mäter man i allmänhet endast huvudaktiviteten, vilket innebär en underskattning av produktionen i hushållen. Ett tredje problem är att produktivitet utvecklingen inte kan beräknas. Vi vet ju endast hur mycket tid som används till olika aktiviteter, men inte hur mycket som produceras.

Det oavlönade hemarbetets värde

Beräkningar av hemarbetets värde baserar sig idag i allmänhet på tidsanvändningsstudier. En central fråga därvidlag är vilket värde en timmes oavlönat hemarbete skall åsättas. Ett första alternativ är att använda en timlön för allt hemarbete oavsett vad arbetsuppgifterna består av – *generella ersättarmetoden*. Detta innebär att man multiplicerar den timlönen ett hembiträde har med antalet hemarbets-

timmar. Ett andra alternativ – *specialistersättarmetoden* – är att multiplicera antalet matlagningstimmar med en kokerskas lön, antalet städtimmar med en lokalvårdares osv.. Ett tredje alternativ är *alternativkostnadsmetoden*, vilken innebär att en timmes hemarbete åsätts ett värde som motsvarar den lön en person avstår ifrån för att utföra hemarbete. Det innebär t.ex. att en barnsköterska som utför hemarbete avstår från en barnsköterskelön och man åsätter hemarbetet denna lön. Det hemarbete en direktör utför, åsätts värdet av en direktörlön osv.. Utöver att välja en av ovanstående metoder för att värdera hemarbetet, måste man också t.ex. avgöra om värdet skall utgöras av lön före eller efter skatt och om semesterersättning och socialförsäkringsavgifter skall inkluderas eller inte.

Tabell 4.3 Värderingar av obetalt hemarbete

Värderingsprincip	Land	År	Andel	Mått*
Generell ersättare	Frankrike	1975	31	GNP
	Finland	1980	32	GNP
	USA	1976	32	GNP
	Tyskland	1992	32	GDP
	Canada	1971	33	GDP
	Norge	1990	38	GDP
	Nya Zealand	1991	43	GDP
	Norge	1981	44	GDP
	Australien	1992	54	GDP
Specialist ersättare	Tyskland	1992	34	GDP
	Norge	1990	37	GD
	Canada	1992	41	GDP
	USA	1976	44	GNP
	Nya Zealand	1991	52	GDP
	Australien	1986/87	58	GDP
Alternativkostnad brutto	Canada	1992	46	GDP
	USA	1976	60	GNP
	Australien	1986/87	69	GDP
	Tyskland	1992	96	GDP
Alternativkostnad netto	Canada	1992	31	GDP
	Frankrike	1976	44	GNP
	USA	1986	44	GNP
		1986	51	GNP
	Australien	1992	52	GDP

* GNP = BNP

GDP = inhemsk BNP, dvs. exklusive export och import

Källa: Norge 1991, Tyskland 1992 – OECD, 1995;
övriga – Australian Bureau of Statistics, 1992, Appendix 2

En genomgång av ca 30 internationella studier med avseende på vilken "lön" som åsatts hemarbetet visade att variationen var stor. I något fall använde man den lön som de personer som deltog i undersökningen uppgav, i andra fall beräknades den på basis av officiell lönestatistik. Det finns också exempel där man använt den genomsnittliga timlönen, övertidsersättningen, minimilönen, lönen före och efter skatt och/eller socialförsäkringar. (Chadeau, 1994). Beräkningar av hemarbetets värde uppvisar stora skillnader. Uttryckt som andel av BNP uppgår det till mellan 31 och 96 procent. Skillnaderna beror främst på skilda värderingsmetoder, inte på olikheter i hemarbetets omfattning.

Goldschmidt-Clermont (1994) menar, att om syftet endast är att göra en grov beräkning av det oavlönade arbetets värde, bör man använda sig av den generella ersättarmetoden eller specialistersättarmetoden. Skälet är att "ersättarna" arbetar under förhållanden med avseende på produktiviteten som liknar familjemedlemmarnas. Men dessa metoder är inte tillfredsställande för ekonomisk analys. Då är det nödvändigt att känna till hemproduktionens värde. Ingen lönebaserad värdering kan ge de data som krävs för detta, eftersom beräkningar baserade på tidsanvändning och löner saknar eller endast har en svag relation till utvecklingen av produktionen och produktiviteten i hushållen (Chadeau, 1992; Goldschmidt-Clermont, 1994; Ironmonger, 1996a).

Ett problem när hemarbetet åsätts ett värde är vilken lön mäns insatser skall åsättas? Skall man t.ex. använda en hembiträdeslön också för underhåll och reparationer, vilket män ägnar relativt mycket tid åt? Mot detta talar att hembiträden inte vanligtvis utför dessa arbetsuppgifter. Ett alternativ vore att ta en fastighetskötarlön. Om man använder sig av lönerna för specialistersättare, skall då en timmes matlagning av en kvinna tas upp till ett värde av en (kvinnlig) kokerskas lön och en timmes matlagning av en man till en (manlig) kocks lön? Eftersom män vanligtvis har högre lön än kvinnor, innebär det att om man använder sig av alternativkostnadsmetoden åsätts mäns tid ett högre värde än kvinnors. I en kanadensisk studie uppgick t.ex. värdet per timme till 15,73 kanadensiska dollar för män och till 11,24 dollar för kvinnor (Chandler, 1994). Oavsett vilken metod som används blir resultatet att en "manstimme" blir mer värd än en "kvinnotimme". Detta skulle i sin tur kunna resultera i – om löneskillnaderna mellan kvinnor och män är tillräckligt stora – att värdet av mäns hemarbete blir nästan lika högt eller t.o.m. högre än kvinnors, inte därför att män ägnar mer tid åt hemarbete utan därför att de har högre löner. Löneskillnaderna mellan kvinnor och män på

arbetsmarknaden fortplantas då till hemarbetet oaktat eventuella skillnader i kvinnors och mäns produktivitet i hemarbetet.

Satelliträkenskaper

De krav som framförts vid FN:s kvinnokonferenser innebär inte endast att det oavlönade hemarbetet skall mätas och värderas utan också att det skall inkluderas i BNP och nationalräkenskaperna. Idag gäller dock inte diskussionen längre ett inkluderande i nationalräkenskaperna utan upprättandet av satelliträkenskaper. Anledningen är att om stora icke-monetära flöden inkluderas i nationalräkenskaperna skulle det ha mycket negativa effekter på möjligheterna att utnyttja nationalräkenskaperna för att utvärdera den ekonomiska (monetära) utvecklingen (i i-länder), det vill säga för analys av inflation, arbetslöshet, konjunkturer, investeringar etc..

Har man tillgång till båda slagen av räkenskaper – nationalräkenskaper och satelliträkenskaper – är det möjligt att göra bedömningar av den avlönade och den oavlönade produktionen var för sig och av de två sektorerna sammantaget. För att upprätta satelliträkenskaper, som är jämförbara med nationalräkenskaperna, krävs beräkningar av produktionens värde. Två olika metoder används.

Input-ansatsen liknar den metod som används vid värdering av den offentliga sektorns produktion i BNP, dvs. värdet beräknas från kostnadssidan. Värdet av en måltid beräknas t.ex. utifrån den tid människor använt för att laga den, kostnaderna för ingredienserna (vanligtvis köpta i detaljhandeln) och värdet av förslitningen av de redskap som använts, t.ex. spis och kylskåp. För att beräkna värdet av hemarbetstiden använder man sig av en av de tre metoder som nämnts ovan. Hemproduktionens värde blir summan av hemarbetstidens värde samt värdet av insatsvaror och kapitaltjänster. Ansatser till sådana beräkningar har gjorts i Australien, Canada, Finland, Norge och Sverige (Ironmonger, 1996a).

Output-ansatsen innebär att man åsätter hushållsproduktionen ett värde med samma metod som används för det privata näringslivets produktion i nationalräkenskaper, dvs. man multiplicerar antal tillagade måltider, antal kilo tvätt etc. med ett lämpligt marknadspris. Från detta värde subtraheras värdet av de insatsvaror som använts. Genom att också dra ifrån kapitalförslitning, erhålls ett värde av den oavlönade arbetsinsatsen, dvs. förädlingsvärdet. I detta fall behöver man data över hushållens produktion, däremot inte tidsanvändningsstudier. Enligt Goldschmidt-Clermont (1994) förefaller Finland vara det enda land där sådana uppgifter samlats in för ett representativt urval av befolkningen och täckande all hushållsproduktion.

Problemet med att mäta den oavlönade produktionens värde med hjälp av outputmetoden, sett ur ett könsperspektiv, är att den gör det svårt att avläsa kvinnors respektive mäns bidrag till produktionen. För att detta skall vara möjligt krävs för det första att man känner till vem som lagar maten, tvättar tvätten och torkar golven, för det andra vem som står för kostnaderna för inköp av insats- och kapitalvaror. Att fördela produktionen på kvinnor och män skulle innebära stora metodiska problem och görs inte heller i de ordinarie nationalräkenskaperna. Med denna metod synliggörs den oavlönade produktionen i *hushållen*, men inte den ojämna fördelningen mellan kvinnors och mäns bidrag till denna produktion.

4.5 Alternativa beräkningar av ekonomisk tillväxt och inkomstfördelning

Ett ofta framfört argument för att åsätta det oavlönade hemarbetet ett värde, är att detta skulle göra det möjligt att genomföra alternativa beräkningar av den ekonomiska tillväxten (produktionen), konsumtionen och inkomstfördelningen.

Estimates of the size of household production are relevant for economic analysis because they lead to alternative assessments of growth, levels of consumption and income distribution. Movements in national accounts aggregates over time do not necessarily reflect accurately changes in well-being. For instance, shifts of activities from the conventional productive sphere to the household sector can offset, to a certain degree, a recorded fall in consumption, because households produce services which they no longer buy on the market. Conversely, an observed rise in consumption may to a certain extent be due to the fact that home-produced services are being replaced by services provided by the market. Total consumption, including consumption of home-produced services, would then have grown less than statistics show (OECD 1995:7).⁴

⁴Luisella Goldschmidt-Clermont (1994), som har en framträdande roll i kraven på att det oavlönade hemarbetet skall åsättas ett värde och som diskuterat metoder och syfte i flera skrifter, framhåller följande syften.

- fastställa det oavlönade hemarbetets bidrag till en ”utvidgad BNP” (BNP plus den oavlönade hemproduktionen)
- förstå förskjutningar av produktion mellan olika sektorer i ekonomin
- fastställa den relativa andelen av marknadsproduktionen i förhållande till hemproduktionen av ”den utvidgade konsumtionen”
- jämföra ”den utvidgade inkomsten” för olika delgrupper i befolkningen
- jämföra den relativa andelen av olika hushållsaktiviteter i hushållens icke-marknads-”inkomster” samt
- skapa en mer tillförlitlig indikator för välfärd i samhället

Hur skulle den ekonomiska tillväxten påverkas?

Uppfattningen att nationalprodukten idag överskattar den ekonomiska tillväxten är vanlig bland såväl ekonomer som genusforskare (se t.ex. Wagman & Folbre, 1996; Aslaksen & Koren, 1996). Man menar att det har skett en överflyttning från oavlönad till avlönad produktion, som då inkluderas i BNP, utan att produktionen egentligen har ökat. Denna beskrivning kan emellertid ifrågasättas. Vilket resultat man får beror bl.a. på vilken metod som används. Att vissa verksamheter har blivit avlönade, behöver inte heller betyda att de oavlönade aktiviteterna har minskat (Nyberg, 1989; 1995; 1996).

Matlagningen har i viss mån övergått från att vara oavlönat arbete i hushållen till att bli avlönat arbete på marknaden. Hushållen ägnar idag mindre tid till att laga mat och diska, eftersom föräldrar ofta äter i samband med sitt yrkesarbete och barnen i skolan och på dagis. Det har skett en förskjutning från oavlönad matlagning till avlönad. När det gäller tvätt har den tid vi ägnar detta inte förändrats särskilt mycket sedan 1930-talet. Beräkningar av hemtvätt baserade på tidsanvändningsstudier skulle således inte uppvisa några förskjutningar mellan olika sektorer. Baserar man istället beräkningarna på antalet kilo tvätt skulle resultatet sannolikt bli en kraftig ekonomisk tillväxt (i hushållssektorn) men små förskjutningar mellan olika sektorer. Vad som hänt på de av män dominerade områdena – underhåll och reparationer – är oklart. Å ena sidan är det möjligt att hantverkare anlitas i mindre utsträckning idag än tidigare, åtminstone ”vitt” och därmed registrerat. Å andra sidan har vi mer att reparera idag. Fler bor i eget hus, har sommarstuga, bil och båt, vilket ökar behovet av reparationer och underhåll.

När det gäller vård av barn så hävdas att den offentliga sektorn tagit över vården av barn. Detta hindrar emellertid inte att föräldrar idag ägnar mer aktiv tid till sina barn än man gjorde förr. Beräkningar inkluderande den oavlönade och avlönade vården av barn skulle sannolikt visa att vi haft en kraftig ekonomisk tillväxt i såväl den avlönade som den oavlönade sektorn (Nyberg, 1995).

Utgår man ifrån tidsanvändningsstudier är det tveksamt om det totalt sett skett en omfördelning från oavlönat arbete till avlönat. Visserligen har den tid kvinnor ägnar hemarbete långsiktigt minskat i takt med att kvinnors lönearbete har ökat, men männens deltagande har ökat samtidigt som deras lönearbetstid minskat. Den sammanlagda hemarbetstiden förefaller över tid relativt konstant i flertalet länder (Nyberg 1993).

Viktigast för hur mycket tid som ägnas oavlönat hemarbete är sannolikt inte substitutionsmöjligheterna mellan avlönad och oavlönad produktion utan utvecklingen av sysselsättningen och

arbetslösheten. Ökad sysselsättning för kvinnor har minskat den tid de ägnar oavlönat hemarbete och minskad sysselsättning för män har ökat deras insatser. Minskad sysselsättning och ökad arbetslöshet har stor betydelse, eftersom arbetslösa ägnar mer tid åt hemarbete än sysselsatta, dvs. den avlönade produktionen minskar och den oavlönade ökar. Ironmonger (1996b) beräknar att 80 procent av det avlönade arbetet ersätts med oavlönat. Minskad sysselsättning och ökad arbetslöshet motverkas således av en ökning av hemproduktionen och den totala produktionen faller inte i motsvarande mån. Detta gäller särskilt om kvinnornas arbetslöshet ökar.

Hur skulle inkomstfördelningen påverkas?

Av citatet ovan från OECD framgår att man med hjälp av beräkningar av det oavlönade hemarbetets värde också skulle kunna utföra alternativa beräkningar av inkomstfördelningen. Sådana har också gjorts bland annat av Aslaksen & Koren (1996), som ställer frågan i vilken utsträckning låga inkomster kompenseras genom hemproduktion.

Om hemarbetets värde inkluderas i inkomsten minskar ”inkomstskillnaderna” mellan olika hushåll och mellan kvinnor och män (se även Bonke, 1992; Aslaksen & Koren, 1995). Att så blir fallet är knappast förvånande. I hushåll med en hemarbetande ägnas mer tid åt hemarbete och kvinnor ägnar mer tid åt hemarbete än män.

Mest oavlönat hemarbete utförs idag i hushåll med låga penninginkomster (Gardiner, 1997). Hemarbete på heltid, som tidigare var en symbol för rikedom och social status, har blivit ett tecken på fattigdom. Det är vanligast med hemarbete på heltid bland ensamstående mödrar med socialbidrag och hustrur till arbetslösa män, vilket innebär att om dessa kvinnors hemarbete åsättes ett värde så skulle inkomstskillnaderna mellan ensamstående mödrar och samboende kvinnor och mellan arbetslösa och sysselsatta familjer minska.

Även beräkningar av värdet av hemproduktionen som en del av den privata konsumtionen har gjorts för tre länder, Bulgarien, Finland och Tyskland. Man fann att hemproduktionen stod för ca 60 procent av den totala privata konsumtionen (UNDP, 1995). Trots att kvinnor står för merparten av det oavlönade hemarbetet fann Bonke (1992) att gifta män i Danmark, genom att de stod för en större andel av marknadsinkomsterna till familjens konsumtion, bidrog mer än hustrurna till familjens konsumtion.

4.6 Vilka förespråkar att det oavlönade hemarbetet åsätts ett värde?

Det är idag många som förespråkar att det oavlönade hemarbetet skall åsättas ett värde. Grovt kan två kategorier av förespråkare identifieras. Några personer och organisationer tillhör båda. Den första består av statistiker och ekonomer, kanske framför allt från Canada och Australien. Till denna kategori hör också INSTRAW (United Nations International Research and Training Institute for the Advancement of Women), ILO, United Nations' Economic Commission for Europe, United Nations' Statistical Office och OECD.

För statistiker och ekonomer skulle ett enormt stort, nytt verksamhetsområde öppna sig om det oavlönade hemarbetets omfattning kontinuerligt mättes och värderades på samma sätt som det avlönade arbetet. De är emellertid i allmänhet inte i första hand intresserade av det oavlönade och avlönade arbetets fördelning mellan kvinnor och män, utan av förhållandet mellan den "informella" och "formella" ekonomin och produktivitetsutvecklingen. De förespråkar outputmetoden och att beräkningarna skall genomföras i överensstämmelse med de ordinarie nationalräkenskaperna. Det innebär att hushållssektorns oavlönade produktion synliggörs, men inte kvinnors respektive mäns arbetsinsatser i hushållen.

Den andra kategorin förespråkare består av olika kvinnoorganisationer. Mest aktiva tycks sådana kvinnoorganisationer vara, som bevakar hemarbetande kvinnors intressen. Sålunda har Wages for Housework Campaign sedan 1970-talet pläderat för att hemarbetet skall mätas och värderas (WFH broschyr). Mariarosa Dalla Costa och Selma James gjorde då gällande i *Women and the Subversion of the Community* (1972) att kvinnors hemarbete är produktivt, inte i den vardagliga meningen att det är värdefullt, utan att det skapar ett överskott. Kvinnor behöver inte gå in i arbetskraften, eftersom de redan är i arbetskraften, även om ingen inser detta. Kvinnors arbete är en nödvändig förutsättning för allt annat arbete. Genom att förse dagens och framtidens arbetskraft med mat och kläder hålls det kapitalistiska systemet igång. De krävde därför lön för hemarbete. Selma James representerar idag Housewives in Dialogue, en icke-statlig organisation med konsultativ status vid FN:s ekonomiska och sociala råd (James, 1994). Inför FN:s kvinnokonferens i Beijing 1995 var the International Wages for Housework Campaign och International Black Women for Wages for Housework mycket aktiva inom ramen för en organisation benämnd Women Count Network.

Trots de framgångar förespråkarna för att det oavlönade hemarbetet skall åsättas ett värde har haft vid FN:s kvinnokonferenser råder

inte konsensus om att det är en önskvärd strategi. Vid FN:s kvinno-konferens i Beijing 1995 var detta en av de mest kontroversiella frågorna. Några oroade sig för att detta skall leda till lön för hemarbete. U-landskvinnor menade att det var viktigare att förbättra metoderna för insamlande av data, än att förändra definitionen av vad som betraktas som produktiv verksamhet. Oavlönat jordbruksarbete skall ju redan idag inkluderas i nationalräkenskaperna (Vanek, 1996). Påpekas kan att Marilyn Waring idag tycks förespråka tidsanvändningsstudier, snarare än att hemarbetet åsätts ett värde (Pujol, 1996).

4.7 Vad är det man önskar uppnå?

Att mäta, värdera och inkludera det oavlönade hemarbetet i satelliträkenskaper, menar kvinnoorganisationerna, skulle innebära ett synliggörande av och en uppvärdering av kvinnors oavlönade hemarbete. Detta skulle i sin tur leda till att politiska beslut fattas som innebär att kvinnor tillförs ekonomiska resurser.

Finns det då ett samband mellan ett högt värde i BNP och en hög samhällelig värdering? Mot detta talar det faktum att många uppfattar den offentliga sektorns stora andel av BNP som ett bekymmer, snarare än som ett värdefullt tillskott till ekonomin. Det är således inte automatiskt så, att ju större andel av BNP en verksamhet utgör, desto högre är den samhällelige värderingen av denna verksamhet. Å andra sidan skulle sannolikt införandet av en ny näringsgren benämnd "sexuella tjänster", dvs. prostitution, i nationalräkenskaperna uppfattas som en legitimering av och höjd status för denna verksamhet. Detta är bakgrunden till att International Prostitutes Collective, en fristående organisation inom ramen för The International Wages for Housework Campaign kräver att:

Governments must acknowledge the work of prostitute women and men, on which millions of families, entire communities, and even countries, depend for survival, by including its value in economic statistics (broschyr från The International Wages for Housework Campaign).

På den punkten är International Prostitutes Collective och författarna till SNA överens. ILO tog emellertid bort "prostitution" som yrkesbeteckning 1987 (James, 1994).

Vilka ekonomisk krav tänker man sig att man skulle kunna föra fram? I Human Development Report (UNDP, 1995) menar man att ett synliggörande av det oavlönade arbetet till att börja med skulle påverka attityderna så att när män delar sin inkomst med sina hustrur så kommer det att uppfattas som en rättighet snarare än som välgörenhet. I förlängningen tänker man sig också att det juridiska systemet

skulle kunna förändras och ses över. Rätten till egendom och arv skulle kunna förändras, liksom tillgången till kredit. Hemarbetets värde skulle kunna ligga till grund för att ställa krav på socialförsäkringssystemet, pensioner, vid arbetsskador som uppstår i hemmet och underhåll vid skilsmässa (Collins, 1994; Ironmonger 1994, 1996a).

Wages for Housework, som länge argumenterat för att det oavlönade hemarbetet skall mätas, värderas och inkluderas i nationalräkenskaperna, går, som redan nämnts, längre och kräver lön för hemarbete. Andra menar dock att det oavlönade hemarbetet i sig självt skapar värde för hushållen och att någon lön därför inte skall utbetalas för detta (Aslaksen & Koren, 1995). Det sistnämnda exemplet visar också att det inte är självklart, vilka politiska slutsatser som skall dras av att det oavlönade hemarbetet åsätts ett ekonomiskt värde.

En slutsats man skulle kunna dra är att det oavlönade hemarbetet borde beskattas. Utifrån ett välfärdsperspektiv är det rimligt att allt arbete och all inkomst beskattas lika. Idag beskattas marknadsarbete, men inte oavlönat hemarbete. Detta leder till "unequal treatment of people in essentially equal positions" (Musgrave, 1959 i Leuthold, 1981). Praktiska problem förklarar varför hushållsproduktion inte beskattas. Den registreras inte och det är svårt att skilja arbete från fritid. Hushållsproduktion är "naturainkomster" och man kan därför inte betala skatt i pengar (Bonke, 1992). Aslaksen & Koren, (1996) konstaterar att omfördelningseffekten av att inkludera det oavlönade hemarbetet i "inkomsten" är större än omfördelningseffekten av skattesystemet.

Beräkningar visar att inkomstskillnaderna mellan hushåll minskar när det oavlönade hemarbetet åsätts ett värde och att kvinnors oavlönade hemarbete i detta sammanhang har större betydelse än välfärdsstatens omfördelningspolitik (Bonke, 1992). Utifrån detta kan man hävda att begränsningar i välfärdsstaten kompenseras av ökade insatser i hemproduktionen. Så argumenterar ett australiensiskt forskningsföretag. De menar att nedskärningar i den offentliga sektorns utgifter för välfärdsanordningar inte skulle medföra någon minskning i välfärden, eftersom det skulle uppmuntra till högre effektivitet i hemproduktionen. Detta framförs samtidigt som man pläderar för vikten av att synliggöra det oavlönade hemarbetet (Nelson, 1996).

Dagens ökade intresse för att åsätta det oavlönade hushålls- och vårdarbetet ett monetärt värde kan ses som ett svar på kvinnors krav, men kan också förstås utifrån dagens ekonomiska och politiska utveckling, där önskan är att det skall ske en omfördelning av verksamheter från den offentliga sektorn till familjen, den ideella sektorn och marknaden. Åsätts det oavlönade hemarbetet ett värde

skulle det visa att det oavlönade arbetet och den oavlönade produktionen är av stor omfattning, att minskad arbetslöshet och minskad produktion motverkas av ökat oavlönat arbete och oavlönad produktion, att inkomstskillnaderna mellan kvinnor och män minskar och att nedskärningar i den offentliga sektorn ersätts av oavlönad produktion i hushållen. Det är inte självklart att dessa resultat skulle stärka kvinnors ekonomiska ställning.

4.8 Tid, värde och produktion

Som framgått ovan kan det oavlönade hemarbetet/produktionen mätas på olika sätt: med hjälp av tidsanvändningsstudier, genom att åsätta hemarbetstiden ett ekonomiskt värde och genom att mäta den oavlönade produktionens värde.

Den bild av verkligheten som *tidsanvändningsstudier* förmedlar skiljer sig markant från nationalräkenskapernas. Mäts ekonomin i avlönade och oavlönade arbetstimmar och i kvinno- och manstimmar så är den största sektorn i ekonomin kvinnors oavlönade hemarbete. På andra plats kommer mäns avlönade arbete, på tredje kvinnors avlönade arbete och sist mäns oavlönade arbete (Nyberg, 1993). Mätt på detta sätt ingår således inte ekonomins största sektor i nationalräkenskaperna. Tidsanvändningsstudier visar kvinnors stora produktiva insatser och arbetsinsatser och är mest effektiva när det gäller att visa på den ojämn fördelningen av det *avlönade* och *oavlönade* arbetet mellan kvinnor och män.

Beräkningar av det oavlönade *hemarbetets värde* visar att detta uppgår till mellan 31 och 96 procent av BNP. Den stora skillnaden beror i huvudsak på olika beräkningsmetoder. Av detta förstås, att vilken metod som används har oerhört stor betydelse för vilken bild av verkligheten som produceras. Vill man ha ett högt värde väljer man en viss metod, vill man ha ett lägre värde väljer man en annan. Med ett högt värde visar man hur värdefullt hemarbetet är, men också att det knappast är lönsamt för kvinnor att lönearbeta. Ett lågt värde skulle å andra sidan ge ett intryck av att hemarbetet inte är värdefullt, men visa att det lönar sig för kvinnor att lönearbeta. Beräknar man det oavlönade hemarbetets värde kan man också utföra alternativa beräkningar av "inkomsten" och konsumtionen.

Metoder där man söker mäta hushållsproduktionens värde snarare än arbetets värde, överensstämmer med nationalräkenskapernas principer och anses idag överlägsna tidsanvändningsstudier eller beräkningar av hemarbetets värde baserade på dessa (Chadeau, 1992; Goldschmidt-Clermont, 1994; Ironmonger, 1996a). De anses bättre dels därför att de är bättre lämpade för ekonomisk analys, dels därför

att det då är möjligt att beräkna produktivitetens utvecklingen i hushållen. Ur ekonomers synvinkel är sådana data av intresse för att studera förskjutningar mellan avlönad och oavlönad produktion. Ur kvinnosynpunkt är de av mindre intresse i den mån de endast redovisar hushållens produktion och inte bygger på tidsanvändningsstudier med vars hjälp kvinnors och mäns arbete och produktion kan särredovisas.

Syftet med det beslut som fattades vid FN:s kvinnokonferens i Beijing 1995 är att synliggöra kvinnors ekonomiska bidrag och den ojämställda fördelningen av det oavlönade och avlönade arbetet mellan kvinnor och män. Den metod som anvisas är att upprätta satelliträkenskaper i överensstämmelse med ordinarie nationalräkenskaper. Det finns dock en motsättning mellan syfte och metod. Vill man synliggöra den ojämställda fördelningen av oavlönat och avlönat arbete mellan kvinnor och män och kvinnors stora bidrag till ekonomin så är tidsanvändningsstudier överlägsna. I satelliträkenskaper som upprättas med hjälp av outputmetoden och i enlighet med ordinarie nationalräkenskaper är det inte möjligt att urskilja kvinnors bidrag till ekonomin eller fördelningen mellan kvinnor och män. Ordinarie nationalräkenskaper redovisar inte kvinnors och mäns bidrag till produktionen.

4.9 Skulle kvinnors ekonomiska ställning stärkas?

Ett syfte med att mäta, värdera och inkludera det oavlönade hemarbetet i satelliträkenskaper är att synliggöra kvinnors bidrag till ekonomin. Såsom dagens nationalräkenskaper upprättas, faller merparten av kvinnors arbete utanför produktionsgränsen, medan merparten av mäns faller innanför. Detta är fallet trots att kvinnor ägnar lika mycket eller mer tid till arbete än män. Män framstår därigenom som ekonomiskt aktiva, försörjare, arbetande, sysselsatta och närande och kvinnor som ekonomiskt inaktiva, försörjda, hemmafruar, icke sysselsatta och tärande. Att förändra denna bild av verkligheten är väsentligt.

Men om det oavlönade arbetet och den oavlönade produktionen åsätts ett värde innebär det också att kvinnors "inkomster" ökar och att inkomstskillnaderna mellan kvinnor och män och mellan olika hushållskategorier, t.ex. mellan ensamstående och samboende mödrar och mellan arbetslösa och sysselsatta, minskar. Uppmärksamheten riktas bort från det faktum att kvinnors inkomster är lägre än mäns och döljer kvinnors ekonomiska beroende av män. Det är en väsentlig skillnad mellan att ha ett avlönat arbete och egna pengar och att utföra ett arbete som åsätts ett värde.

Ett andra syfte med att åsätta hemarbetet ett värde är att kvinnors oavlönade hemarbete skall uppvärderas. Detta arbete är av stor samhällelig betydelse och av stor omfattning. En uppvärdering kan dock även legitimera och därigenom förstärka den rådande könsarbetsdelningen. Den hierarkiska ordningen mellan könen ifrågasätts inte. Kvinnor kan även fortsättningsvis stå för merparten av det oavlönade, men uppvärderade, hemarbetet, och männen för merparten av det avlönade arbetet. En mer jämställd fördelning av det oavlönade och avlönade arbetet mellan kvinnor och män kräver att den rådande könsarbetsdelningen ifrågasätts och kräver en politik som uppmuntrar till att arbetsdelningen mellan kvinnor och män förändras. Tanken bakom denna inriktning är att oavlönat hemarbete är ett ansvar som skall delas lika mellan alla medlemmar i samhället oavsett kön.

Ett tredje syfte med att åsätta hemarbetet ett värde är att kvinnor skall tillföras ekonomiska resurser. Det är dock oklart vilka politiska slutsatser som skall dras av att ett värde åsätts det oavlönade arbetet. Å ena sidan kan man dra slutsatsen att kvinnor på olika sätt bör kompenseras för det oavlönade hemarbete de utför genom rättigheter i förhållande till socialförsäkringssystemen, pensioner, vid arbetsskada osv.. Å andra sidan kan man också dra slutsatsen att det oavlönade hemarbetet innebär ”inkomster” och att kvinnor därigenom får kompensation för sitt arbete och att ökad arbetslöshet och nedskärningar i välfärdsstaten kompenseras genom ökad oavlönad produktion.

Charlotte Perkins Gilman påpekade redan för nästan 100 år sedan att det är en avgörande skillnad mellan att vara ekonomiskt produktiv och att vara ekonomiskt oberoende.

For a certain percentage of persons to serve other persons in order that the ones so served may produce more, is a contribution not to be overlooked. The labor of women in the house, certainly, enables men to produce more wealth than they otherwise could; and in this way women are economic factors in society. But so are horses. The labour of horses enables men to produce more wealth than they otherwise could. The horse is an economic factor in society. But the horse is not economically independent, nor is the woman. (1898).

Litteratur

- Aslaksen, I. & Koren, C. (1995) ”Det ubetalte husholdsarbeidet – omfang og fordeling”, *Tidskrift for samfunnsforskning*, Årgång 36, nr 1.
- Aslaksen, I. & Koren, C. (1996) ”Unpaid Household Work and the Distribution of Extended Income: The Norwegian Experience”, *Feminist Economics*, Vol. 2, No. 3, Fall, s. 65–80.

- Berger, P.T. & Luckmann, T. (1979) *Kunskapssociologi. Hur individen uppfattar och formar sin sociala verklighet*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Bonke, J. (1992) "Distribution of Economic Resources: Implications of Including Household Production", *Review of Income and Wealth*, Series 38, No. 3, September.
- Carlson, B. (1982) *Bagge, Lindahl och nationalinkomsten. Om National Income of Sweden 1861–1930*. Meddelande från Ekonomisk-historiska institutionen, nr 27, Lunds universitet.
- Chadeau, A. (1992) "What is households' non-market production worth", *OECD Economic Studies*, No. 18, Spring.
- Chadeau, A. (1994) "OECD information network on non-market household production" i *International Conference on the Measurement and Valuation of Unpaid Work: Proceedings*. Ottawa: Statistics Canada.
- Chandler, W. (1994) "The Value of Household Work in Canada" i *Canadian Economic Observer*, Statistics Canada.
- Clark, C. (1958) "The economics of housework", *Bulletin of the Oxford Institute of Statistics*, May, s. 205–211.
- Collins, M. (1994) "Completing the Picture: Accounting for Unpaid Work" i *International Conference on the Measurement and Valuation of Unpaid Work: Proceedings*. Ottawa: Statistics Canada.
- Dalla Costa, M. & James, S. (1972) *The Power of Women and the Subversion of the Community*. Bristol: Falling Wall Press.
- Elsas, M.J. Dr. (1944) "The Definition of National Income" i *Studies in the National Income 1924–1938*, Bowley, A.L. (Red.). Cambridge: University Press.
- Gardiner, J. (1997) *Gender, Care and Economics*. London: Macmillan Press Ltd.
- Goldschmidt-Clermont, L. (1982) *Unpaid work in the household*. Geneva: ILO.
- Goldschmidt-Clermont, L. (1994) "Monetary valuation of unpaid work" i *International Conference on the Measurement and Valuation of Unpaid Work: Proceedings*. Ottawa: Statistics Canada.
- Hawrylyshyn, O. (1977) "Towards a definition of non-market activities", *Review of Income and Wealth*, Vol. 25, No. 1, March, s. 31–39.
- Hicks, J.R. (1939) *Value and capital. An inquiry into some fundamental principles of economic theory*. Oxford: The Clarendon Press.
- Ironmonger, D. (1994) "Why measure and value unpaid work?" i *International Conference on the Measurement and Valuation of Unpaid Work: Proceedings*. Ottawa: Statistics Canada.
- Ironmonger, D. (1996a) "Counting Outputs. Capital Inputs and Caring Labor: Estimating Gross Household Product", *Feminist Economics*, Vol. 2, No. 3, Fall, s. 37–64.
- Ironmonger, D. (1996b) "Priorities for Research on Nonmarket Work", *Feminist Economics*, Vol. 2, No 3, Fall, s. 149–151.
- James, S. (1994) "Women's Unwaged Work – the Hearth of the Informal Sector" i *The Woman Question*, second edition, Evans, M. (Red.). London: Sage Publications.
- Kuznets, S. (1941) *National income and its composition, 1919–1938*. National Bureau of Economics Research, Publication No. 40, New York.
- Leuthold, J.H. (1981) "Taxations and the Value of Non-market Time", *Social Science Research*, No. 10, s. 267–281.
- Lindahl, E., Dahlgren, E. & Kock, K. (1937) *Wages, Cost of Living and National Income in Sweden 1860–1930, Part one and two*. London: P.S King & Son, Ltd.
- Marshall, A. (1920) *Principles of Economics. An introductory volume*, eighth edition. London: Macmillan and Co.
- Matolcsy, M. & Varga, S. (1938) *The national income of Hungary 1924/25–1936/37*. London: P.S. King and Son, Ltd.

- Mitchell, W. & King, W.I. & Macaulay, F.R. & Knauth, O.W. (1921) *Income in the United States: Its amount and distribution, 1909–1919*. National Bureau of Economic Research, publication No. 1, Vol. I., summary, Harcourt, Brace & Co, New York.
- Nairobi Forward Looking Strategies for the Advancement of Women* (1987) London: Home Office.
- Nelson, J. (1996) "Book Reviews, Women and Economics: A New Zealand Feminist Perspective", *Feminist Economics*, Vol. 2, No. 1, Spring.
- Niemi, I. (1992) *A General View of Time – Use by Gender*, opublicerad artikel.
- Nyberg, A. (1989) *Tekniken – kvinnornas befriare? Hushållsteknik, köpevaror, gifta kvinnors hushållsarbete och förvärvsarbete 1930-talet – 1980-talet*. Linköping: Tema Teknik och social förändring, Linköpings universitet.
- Nyberg, A. (1994) "Volume and value of housework compared with labour market work" i *From Work in the Family and home to an Occupational Activity, 1992/93 Programme of co-ordinated research in the social field, Study Group II*. Strasbourg: Council of Europe.
- Nyberg, A. (1995) "Barnomsorgen – Ett kvinnligt nollsummespel eller?" i *Medmänsklighet att hyra?*, Amnå, E. (Red.). Örebro: Bokförlaget Libris.
- Nyberg, A. (1996) "In i självtjänstesamhället – eller på väg ut?" i *Från symaskin till cyborg*, Sundin, E. & Berner, B. (Red.). Stockholm: Nerenius & Santerus förlag.
- OECD (1995) *Household Production in OECD Countries. Data Sources and Measurement Methods*. Paris.
- Ohlsson, I. (1958) *On National Accounting*. Dissertation: Stockholm.
- Pigou, A.C. (1950) *The Economics of Welfare*, fourth edition. London: Macmillan and Co. Limited.
- Pujol, M.A. (1996) "Who is Counting? Marilyn Waring on Sex, Lies and Global Economics", *Feminist Economics*, Vol. 2, No. 3.
- Reid, M. (1934) *Economics of household production*. New York: Wiley and Sons
- Stamp, J. Sir (1934) "Methods used in Different Countries for Estimating National Income", *Journal of the Royal Statistical Society*.
- Stone, R. & Stone, G. (1977) *National Income and Expenditure*, tenth edition. London: Bowes & Bowes.
- Studenski, P. (1958) *The Income of Nations*. New York: New York University Press
- Systems of National Accounts (1993) prepared under the auspices of the Inter-Secretariat Working Group on National Accounts; Commission of the European Communities – Eurostat, International Monetary Fund, Organisation for Economic Co-operation and Development, United Nations – Department for Economic and Social Information and Policy Analysis – Statistical Division, World Bank. Brussels, Luxembourg, New York, Paris, Washington D.C.
- Thomas, J.J. (1992) *Informal Economic Activity*. London: LSE Handbooks in Economics.
- UN (1990) *Methods of Measuring Women's Participation and Production in the Informal Sector*. Studies in methods, Series F, No. 46, New York.
- UN (1995) Report of the United Nations' Fourth World Conference on Women, Beijing, September 4–15
- UNDP (United Nations Development Programme) (1995) *1994 Human Development Report*. New York: Oxford University Press
- Wagman, B. & Folbre, N. (1996) "Household Services and Economic Growth in the United States, 1870–1930", *Feminist Economics*, Vol. 2, No. 1, s. 43–66.
- Vanek, J. (1996) "Generate and Disseminate! The N.N. Platform for Action", *Feminist Economics*, Vol. 2, No. 3, s. 123–4.
- Waring, M. (1988) *If Women Counted. A new feminist economics*. San Francisco: Harper & Row, Publishers.

5 Lika hushåll, olika ekonomi

Ekonomiska problem bland samboende män och kvinnor

BJÖRN HALLERÖD

5.1 Att dela hushåll och pengar

Ett hushåll är en enhet inom vilken individer antas ha en gemensam hushållning¹. Själva begreppet *hushåll* förutsätter en ekonomisk gemenskap och i alla hushåll som består av mer än en person uppkommer därför ett resursfördelningsproblem. Hur resurser skall delas är dock på intet sätt givet. Det finns till exempel ingen lag som säger hur eller ens att resurser skall delas. Tvärtom disponerar var och en, även makar, över sina egna inkomster och sina egna ägodelar. Trots det är det orimligt att utgå ifrån att det inte alls sker någon fördelning av resurser mellan hushållsmedlemmar. Utan resursdelning skulle hushållet i praktiken upphöra att vara ett hushåll.

I de flesta frågor tar varje enskild hushållsmedlem mer eller mindre hänsyn till de andra hushållsmedlemmarnas önskemål och behov och det utvecklas normer och regler för vad som betraktas som acceptabelt beteende. Ur detta växer det fram mekanismer och en praxis för ett hushåll att organisera och strukturera vardagslivet samt gemensamma förväntningar om vad som är tillåtet (Anderson m.fl., 1994:3). Det betyder dock inte att det med nödvändighet råder jämlikhet, bara att det sker någon form av omfördelning inom hushållet.

Det finns idag en ganska omfattande internationell forskning som visar att ett antagandet om jämlik fördelning av resurser inom hushållen är tvivelaktigt (Halleröd och Nyman, 1996). De senaste

¹ I dagligt tal görs sällan någon distinktion mellan hushåll och familj. En familj antas utgöra ett hushåll och ett hushåll antas vara en familj. I strikt mening är dock distinktionen tydlig även om det i praktiken råder en betydande överlappning mellan det vi brukar kalla kärnfamilj och hushåll. Familj definieras utifrån släktrationer, hushåll definieras på basis av den gemensam hushållningen. Skillnaden är inte helt oväsentlig då föräldrar har ett lagstadgat försörjningsansvar för sina barn oavsett vilket hushåll de tillhör.

åren har problemet också börjat att uppmärksammas i Sverige (Nyman, 1996). Trots detta är det ännu idag till stora delar okänt i vilken grad och på vilka premisser det sker en intern fördelning av hushållens samlade resurser och hushållen har ur ett fördelningsperspektiv ofta karaktäriserats som en "svart låda". Detta är inte minst tydligt i den omfattande forskning som rör fördelning av resurser och levnadsstandard. Här är den helt dominerande utgångspunkten att det råder total jämlikhet inom hushållen och att alla individer i ett hushåll har samma levnadsstandard och ekonomiska villkor. Detta är dock bara antaganden som ofta görs av praktiska skäl för att underlätta analysarbete (da Costa, 1994:100; Fritzell, 1991:46; Jonung och Persson, 1991:57). Problemets kärna kan hänföras till en diskrepans mellan undersökningsenhet och observationsenhet. När det gäller disponibel inkomst är det hushållets disponibla inkomst som observeras, men slutsatserna rör det ekonomiska välbefinnandet hos de individer som ingår i hushållet. Det grundläggande antagandet bakom tillvägagångssättet är att hushållens disponibla inkomster delas lika mellan hushållsmedlemmarna. I studier av levnadsstandard har vi information från en person i hushållet som ibland generaliseras till de övriga hushållsmedlemmarna. Om exempelvis intervjupersonen anger att han eller hon har ekonomiska problem så antas det ofta gälla även övriga hushållsmedlemmar. Tillvägagångssättet är naturligtvis inte oproblemiskt. Föräldrar antas kunna ge uppgifter som kan generaliseras till barnen. De som är gifta eller samboende antas ge utsagor som också fångar deras partners levnadsförhållanden.

Det är lätt att förstå att man i de flesta undersökningar av praktiska skäl bortser från hushållens interna fördelning då varje försök att mäta denna är extremt komplicerat. Dessutom kan man fråga sig om det är den faktiska fördelningen eller upplevelsen av fördelningen som är mest intressant. Hushållet är ju en känslomässig och social enhet lika mycket som det är en renodlat ekonomisk enhet. Konkret betyder det att en medlem i hushållet kan känna tillfredsställelse, eller förvänta sig känslomässiga gentjänster, genom att erbjuda en annan medlem konsumtion. En man kan exempelvis känna tillfredsställelse av att ha en välklädd och vacker fru (Ringén och Halpin, 1997). Det är alltså inte givet att den som faktiskt konsumerar en vara är den enda som drar fördel, eller den som drar mest fördel, av konsumtionen. Inte heller kan det tas för givet att den som faktisk konsumerar en vara är samma person som bestämt att varan skall konsumeras. Ytterligare en aspekt är att den som erbjuder en annan hushållsmedlem konsumtion kan göra så av både altruistiska och egoistiska skäl.

Att helt bortse från den faktiska fördelningen och istället förlita sig på hushållsmedlemmarnas upplevelse av den interna fördelningen

är inte heller en tillfredsställande lösning. Samma könsrollsbundna beteende som eventuellt leder till en ojämlig fördelning av de faktiska resurserna kan ju också leda till ett accepterande av en uppenbarligen orättvis fördelning. Till detta kommer ytterligare två problem. För det första behöver en jämlik fördelning inte med nödvändighet upplevas som rättvis. För det andra kan en ojämlig och orättvis fördelning trots allt betraktas som legitim därför att den antas vara effektiv och rationell och på lång sikt befordra hushållets totala standard (Ringén och Halpin, 1997).

En insikt om att den interna fördelningen av resurser inte kan tas för given har sedan länge präglat delar av familjepolitiken. Ett exempel är att ett uttalat syfte med att ge barnbidragen till modern och inte till fadern, den traditionelle familjeförsörjaren, har varit att försäkra sig om att pengarna verkligen kommer barnen till nytta. Konkreta belägg för att det faktiskt spelar roll vem som får bidraget har framlagts av Lundberg och Pollack (1996:145) som studerade effekterna av förändringar av stödet till barnfamiljer i Storbritannien i slutet av 1970-talet. De kunde genom studier av hushållens utgifter se att övergången från en skattereduktion som tillföll fäderna till ett barnbidrag som gick till mödrarna påverkade hushållens konsumtion. Omläggningen sammanföll nämligen med att hushållen ökade sin relativa konsumtion av kläder avsedda för barn och kvinnor. I biståndsverksamhet har det också visat sig att ekonomiskt stöd till kvinnor har en bättre effekt på hela familjens standard än vad motsvarande stöd till män får (World Bank, 1993).

Internationellt finns det idag ett flertal studier som visar att det faktiskt finns betydande skillnader i ekonomiska villkor mellan män och kvinnor i samma hushåll. På senare tid har det också kommit en del svenska analyser som tyder på att dessa resultat också har en viss bärlighet för svenska förhållanden. I en studie av materiell levnadsstandard och fattigdom kunde det bland annat visas att skattningar av barnfamiljernas standard till en del var beroende av vem i hushållet som intervjuades. Samboende kvinnor med barn rapporterade i större utsträckning än män i samma situation att de saknade olika typer av konsumtion (Halleröd, 1995). Resultatet kan svårligen tolkas på annat sätt än att det finns en systematisk skillnad i hur män och kvinnor upplever sin materiella standard. I en uppföljning av dessa resultat kunde Nyman (1996) visa att det även råder skillnader i mäns och kvinnors konsumtionspreferenser. Den grundläggande förutsättningen för uppkomsten av en intressekonflikt inom hushållen är alltså närvarande. Vidare kunde Nyman visa systematiska skillnader vad gällde upplevelsen av ekonomiska problem samt tillgång till ekonomisk buffert. I båda fallen var det kvinnor som föll sämre ut. Ett

intressant resultat från Nymans analyser är att kvinnor, trots att de i större utsträckning än män angav att de på grund av brist på pengar tvingades avstå från konsumtion, upplever ekonomiska svårigheter och saknar ekonomisk buffert, oftare än män är nöjda med sin allmänna levnadsstandard. Utifrån detta kan man möjligen sluta sig till att kvinnor tenderar att se och uppleva fler konkreta problem än vad män gör, men att de inte tolkar dessa problem som ett uttryck för att de personligen har en mindre gynnsam levnadsstandard.

5.2 Ekonomiska svårigheter och ekonomisk självständighet

I den analys som följer nedan kommer hushållens interna fördelning att belysas utifrån två olika aspekter. Den första gäller förekomsten av ekonomiska svårigheter. Fokus är här inte inriktat mot vad som faktiskt konsumeras eller vilka resurser individer faktiskt förfogar över utan enbart i vilken utsträckning de upplever svårigheter när det gäller att klara hushållets löpande utgifter. Variabeln indikerar alltså förekomsten av ekonomisk stress. Den andra aspekten griper in i frågan om ekonomisk självständighet. Här gäller det i vilken grad enskilda individer förfogar över en ekonomisk buffert som gör det möjligt att hantera en oförutsedd utgiftssituation. Tillgång till ekonomisk buffert kan ses som en indikator på ekonomisk självständighet och kontroll.

Det finns med säkerhet ett otal mekanismer som leder fram till ekonomisk ojämlikhet inom hushåll. Hela vårt samhälle genomsyras ju av könsrelaterade skillnader, inte minst gäller det den ekonomiska sfären och arbetsmarknaden. Att förvänta sig att dessa skillnader skall upphöra när man tar klivet in i hushållet är naivt. Analysen kommer här att ta sin utgångspunkt i tre förhållanden som i tidigare forskning framhållits som avgörande för kvinnans ställning inom hushållet.

För det första, kvinnors ansvar för hushållsekonomin är speciellt påtagligt bland låginkomsthushåll. Det är främst kvinnor som får bära påfrestningarna när hushållets resurser är knappa (Pahl, 1994; Vogler och Pahl, 1994). Vi kan därför förvänta oss att skillnaderna mellan män och kvinnor vad gäller ekonomiska problem och ekonomisk buffert är mest påtagliga bland hushåll med begränsade ekonomiska resurser.

För det andra, kvinnor antas ha ett större ansvar för barnens välbefinnande (Pahl, 1994; Vogler, 1994). Skillnaden i ekonomiska problem och tillgång till ekonomisk buffert mellan män och kvinnor bör därmed öka ju fler minderåriga barn som lever i hushållet.

För det tredje, ju mindre andel av hushållets samlade resurser som kvinnan initialt disponerar över desto större är sannolikheten att kvinnan lever under ekonomiskt pressande förhållanden (Pahl, 1989; Vogler, 1994). Vi kan därför förvänta oss att skillnaden mellan män och kvinnor vad gäller ekonomiska problem och tillgång till ekonomisk buffert är störst bland hushåll där kvinnan endast bidrar med en liten del av hushållets totala inkomst.

Vid sidan av dessa huvudhypoteser kan det också förväntas att de olika faktorerna samverkar med varandra. Den största skillnaden mellan könen bör vi därför finna bland hushåll med låg inkomst, många barn och där kvinnans andel av den totala inkomsten är liten.

Datamaterial

De följande analyserna baseras på SCB:s undersökning om levnadsförhållanden (ULF) från åren 1979, 1986/87 samt 1994/95. Från dessa har samtliga personer som är samboende eller gifta valts ut. Alla ensamstående är alltså uteslutna. För att öka precisionen i de uppgifter som rör hushållets inkomster har även egna företagare, lantbrukare och studenter utelämnats från analyserna. Efter dessa begränsningar av urvalet återstår ett datamaterial som totalt omfattar 16440 individer (5024 år 1979, 5803 åren 1986/87 samt 5612 åren 1994/95).

Insamlingen av data till ULF undersökningarna görs via besöksintervjuer. Som regel intervjuas en person (urvalspersonen) i varje hushåll. Det är därför inte möjligt att analysera i vilken grad män och kvinnor inom *samma* hushåll bedömer sin ekonomi olika. Vad som kommer att undersökas är istället om samboende män och kvinnor systematiskt skiljer sig åt i sin syn på hushållets ekonomi. Tanken är följande; datamaterialet innehåller ett representativt urval av Sveriges befolkning. De uppgifter som samlats in från samboende och gifta kvinnor kan därför generaliseras till att gälla alla samboende och gifta kvinnor i landet. Motsvarande förhållanden gäller naturligtvis för de män som finns med i datamaterialet. Om ett representativt urval av gifta och samboende kvinnor i högre grad än ett likaledes representativt urval av gifta och samboende män rapporterar att de har ekonomiska problem och att de saknar ekonomisk buffert måste det bero på att det även finns skillnader mellan makar inom samma hushåll. Om skillnader inom hushållen inte finns så kommer det

heller inte att finnas några systematiska skillnader i ett representativt urval.²

Kopplat till ULF undersökningarna finns också en omfattande information om hushållens inkomster. Dessa uppgifter är hämtade från inkomstregistren och finns för båda makarna. Därmed blir det till exempel möjligt att analysera hur stor del av hushållets samlade ekonomiska resurser som kommer från kvinnans respektive mannens inkomster.

5.3 Skillnader mellan mäns och kvinnors ekonomiska situation

Tabell 5.1 visar svarsfördelningen bland gifta och samboende män och kvinnor på en uppsättning frågor om ekonomiska förhållanden. När det gäller svårigheter att klara de löpande utgifterna kan det först konstateras att en ökande andel av både män och kvinnor upplever sådana problem. Ökningen har dock varit större bland kvinnorna och efter att det inte funnits några skillnader alls år 1979 fanns det år 1994/95 en signifikant skillnad mellan könen.

Tabell 5.1 Olika aspekter av ekonomiska förhållanden bland gifta och samboende män och kvinnor åren 1979, 1986/87 och 1994/95.

	Man 1979	Kvinna 1979	Man 1986/87	Kvinna 1986/87	Man 1994/95	Kvinna 1994/95
Svårigheter med löpande utgifter	7,7	7,7	8,8	9,2	11,5*	14,1*
Större summa pengar inom två månader	75,1	73,9	85,5*	81,8*	82,4*	78,6*
Saknar kontantmarginal	9,5*	13,4*	7,7*	11,2*	9,8*	15,2*
Om kontantmarginal, hur?						
Uttag från eget konto	69,1*	63,2*	71,8*	69,0*	71,2*	65,2*
Lån från annan hushållsmedlem	2,7*	7,3*	2,1*	4,4*	2,3*	4,1*
Lån från släkt eller vänner	9,6*	11,0*	5,0*	5,8*	8,8*	9,1*
Lån i bank eller liknande	7,2*	3,7*	11,6*	8,6*	5,6*	4,8*
Annat sätt	1,7*	1,0*	0,8*	0,4*	1,0*	0,6*

² Observera att det omvända förhållandet inte gäller. Om inte några systematiska skillnader mellan män och kvinnor kan påvisas kan det bero på två saker. För det första att det inte finns några skillnader. För det andra, att det finns skillnader mellan män och kvinnor som delar hushåll, men att dessa skillnader tar ut varandra. Det vill säga det är i befolkningen lika många män som kvinnor som upplever problem men de som upplever problem lever inte alltid tillsammans med varandra.

* = Signifikanta ($P < 0,01$) skillnader mellan män och kvinnor vid respektive mättillfälle.

Nästa fråga gäller förmågan att skaffa fram en större summa pengar (60 000 kronor år 1995) inom två månader. Även här ser vi skillnader mellan män och kvinnor och vid de båda senare mättillfällena är det en signifikant mindre andel av kvinnorna som anser sig kunna gå i land med uppgiften. Till sist redovisas svaren på frågan om kontantmarginal, det vill säga om intervjupersonen anser sig kunna skaffa fram en summa pengar (13 000 kronor år 1995) om han eller hon hamnade i en oförutsedd ekonomisk knipa. Här finns det signifikanta skillnader mellan könen vid alla tre mättillfällena. Kvinnor har generellt en mindre ekonomisk buffert än män. Noterbart är att skillnaderna har tilltagit över tid. Bland dem som har tillgång till kontantmarginal, vilket är huvuddelen av både män och kvinnor, finns det också skillnader mellan könen när det gäller hur man får tag i pengarna. Män har i större utsträckning än kvinnor tillgång till pengarna via ett eget bankkonto eller alternativt via lån i bank. Kvinnor förlitar sig mer på lån från annan hushållsmedlem, det vill säga oftast från mannen, samt lån från andra närstående personer.

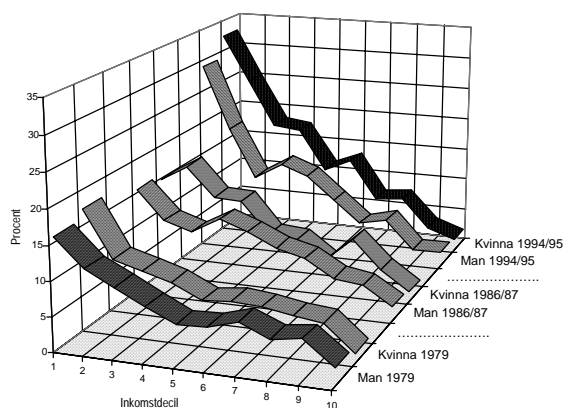
Den övergripande bild som ges av Tabell 5.1 visar på två viktiga förhållanden. 90-talets ekonomiska kris har inneburit att en ökad andel av befolkningen känner av ekonomisk stress vilket här indikeras av att allt fler har problem att betala för hushållets löpande utgifter. Denna ökade förekomst av ekonomisk stress drabbar gifta och samboende kvinnor i högre utsträckning än män i motsvarande situation. Kvinnor har i mindre utsträckning än män tillgång till en ekonomisk buffert, och de befinner sig följaktligen i en mer sårbar position. De kvinnor som har en ekonomisk buffert är mer beroende än män av familj och andra närstående för att kunna upprätthålla bufferten. De är med andra ord ur ekonomiskt hänseende mindre självständiga.

5.4 Svårigheter med de löpande utgifterna

I Diagram 5.1 har hushållen fördelats i inkomstdeciler på basis av deras ekvivalenta disponibla inkomst. Som väntat är ekonomisk stress mest förekommande bland individer i hushåll med låga inkomster. Det är dock en markant skillnad i förekomst av ekonomisk stress under 90-talet jämfört med de två tidigare mättillfällena. Detta gäller framförallt för kvinnor och bland låginkomsttagare är det betydligt vanligare att kvinnor känner ekonomisk stress än vad det är att män gör det. Den ökade differensen mellan män och kvinnor i absoluta tal under 90-talet är inte bara en funktion av att det överlag har blivit fler

personer som upplever ekonomisk stress. Andelen kvinnor som känner sig ekonomiskt pressade har ökat snabbare än andelen män. Tydligt är att 90-talskrisen gett effekter för både män och kvinnor. Det tycks dock vara kvinnorna som bär den tyngsta bördan. Hypotesen att det främst är kvinnor i låginkomsthushåll som drabbas av ekonomisk stress tycks därmed få stöd.

Diagram 5.1 Andel samboende män och kvinnor som har svårigheter att klara hushållets löpande utgifter fördelade efter inkomstdeciler år 1979, 1986/87 och 1994/95. (Diagrammets bastal redovisas i tabell 5.6, Appendix 1.)

Varför upplever kvinnor hushållets situation mer pressande än vad män gör? En förklaring är att kvinnor har ett övergripande ansvar för barnen. Stöd för en sådan hypotes kan fås i tidigare forskning som visar att det är bland samboende med barn som vi finner skillnader mellan män och kvinnors bedömning av sin materiella standard (Halleröd, 1995; Nyman, 1996). Om så är fallet borde man även här finna klara skillnader mellan dem med och utan barn. Vidare borde skillnaden mellan mäns och kvinnors upplevelse av den ekonomiska situationen tillta ju fler barn det finns i hushållet. Resultaten i tabell 5.2 ger dock enbart ett ytterst marginellt stöd till denna tes. Andelen som har svårigheter med de löpande utgifterna ökar som förväntat med antal barn, men ökningen sker både bland män och kvinnor. Differensen mellan män och kvinnor tilltar under 1994/95 samtidigt som allt fler upplever problem. Det är dock bara bland dem med två

barn som skillnaden är signifikant. Den slutsats som kan dras är därför att barnfamiljer brottas med större försörjningsproblem än dem som är samboende utan barn. Det är dock först på 90-talet som vi kan finna ett svagt stöd för tesen att kvinnorna bär en större börda för barnfamiljernas försörjning än vad männen gör.

Tabell 5.2 Andel med svårighet att klara de löpande utgifterna bland gifta och samboende män och kvinnor fördelade efter antal barn åren 1979, 1986/87 och 1994/95.

	Män	Kvinnor
1979		
Sambo utan barn	3,7	3,8
Sambo 1 barn	9,0	9,4
Sambo 2 barn	11,9	12,1
Sambo 3 eller fler barn	17,1	15,7
1986/87		
Sambo utan barn	4,3	4,4
Sambo 1 barn	12,5	12,0
Sambo 2 barn	14,5	14,5
Sambo 3 eller fler barn	20,3	24,2
1994/95		
Sambo utan barn	5,6	6,8
Sambo 1 barn	19,2	21,8
Sambo 2 barn	16,2*	22,4*
Sambo 3 eller fler barn	27,2	32,8

* = Signifikanta ($P < 0,01$) skillnader mellan män och kvinnor vid respektive mätillfälle.

I tidigare forskning om hushållens fördelning av interna resurser har ett bärande argument varit att en kvinnas egen andel av hushållets totala inkomst har en avgörande betydelse för hennes ekonomiska situation i hushållet. Vid en given total hushållsinkomst antas kvinnan leva under knappare ekonomiska omständigheter om hennes egen andel av inkomsten är liten jämfört med om den är stor. Därmed kan man också anta att kvinnans upplevelse av ekonomisk stress är högre om hennes andel av hushållets inkomster är liten. Eftersom vi vet att ekonomisk stress generellt är mest förekommande bland låginkomst-hushåll och speciellt då bland kvinnor är det rimligt att anta att den allra mest utsatta gruppen är kvinnor som har en låg andel av

hushållets inkomst och som lever i låginkomsthushåll. Ur det här perspektivet är resultaten i tabell 5.3 intressanta eftersom de visar ett mönster som strider mot detta förväntade resultat. Det är inte de kvinnor som har en låg andel av hushållets inkomster som känner ekonomisk stress utan de med relativt hög andel. Detta mönster är genomgående i alla tre inkomstgrupperna och är beständigt över tid. Enda undantaget är de kvinnor som lever i relativt välbeställda hushåll åren 1994/95.

Tabell 5.3 *Andel med svårigheter att klara löpande utgifter fördelade efter kön, hushållsinkomst samt kvinnans andel av den totala hushållsinkomsten.*

	Män 1979	Kvinnor 1979	Män 1986/87	Kvinnor 1986/87	Män 1994/95	Kvinnor 1994/95
Trecil 1: kvinnas andel < 50%	11,7	11,1	13,3	13,7	17,0	15,9
Trecil 1: kvinnas andel 50–80 %	8,9	10,5	10,2	13,2	13,6	20,0
Trecil 1: kvinnas andel > 80%	16,8	15,4	15,5	17,2	21,5	32,4
Trecil 2: kvinnas andel < 50%	4,0	5,2	7,8	4,9	5,7	6,5
Trecil 2: kvinnas andel 50–80 %	8,4	7,1	7,3	7,5	9,5	13,0
Trecil 2: kvinnas andel > 80%	6,1	8,3	12,8	10,9	9,5	13,4
Trecil 3: kvinnas andel < 50%	2,4	2,3	3,2	2,8	3,9	6,0
Trecil 3: kvinnas andel 50–80 %	4,4	4,1	2,9	4,2	1,7	4,5
Trecil 3: kvinnas andel > 80%	6,3	4,8	6,9	5,7	5,2	3,8
Totalt	7,4	7,5	8,8	8,9	10,6	13,6

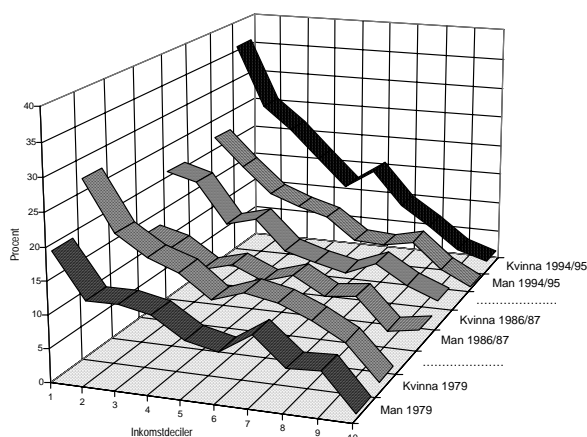
En möjlig förklaring till resultatet är att individers ansvarstagande för hushållets ekonomi är relaterat till individens andel av hushållets totala inkomst. Kvinnor som bidrar med en stor del av hushållets inkomster tar kanske ett större övergripande ansvar för ekonomin och utsätts därmed i större utsträckning för ekonomisk stress. Värt att notera är att andelen kvinnor i kategorien med låg inkomst men med stor andel av hushållets inkomster har ökat markant, vilket i sin tur kan förklara varför kvinnor i allmänhet upplever sin situation som mer problemfylld. Ytterligare en sak att notera är att män som lever i hushåll där kvinnans andel av inkomsten är stor också känner ekonomisk stress i stor utsträckning. Ur detta perspektivet är alltså låg inkomst kombinerat med hög kvinnoandel negativt för både mannen och kvinnan.

5.5 Avsaknad av ekonomisk buffert

Tillgången till en ekonomisk buffert är naturligtvis sammanlänkad med upplevelsen av ekonomiska svårigheter. Även om de löpande utgifterna är betungande så skänker det en viss trygghet att veta att det finns extra resurser att ta av om det tillfälligt kniper. När det gäller hushållens interna fördelning har dock förekomsten av ekonomisk buffert en vidare betydelse. Att ha direkt tillgång till en större summa pengar, i det här fallet 13 000 kronor (1995 års penningvärde), ger inte bara trygghet utan det ger också frihet och eventuellt extra inflytande över beslut som gäller hushållets ekonomi.

Diagram 5.2 delen som saknar kontantmarginal, inte helt oväntat, främst har ökat bland hushåll med låga inkomster. Gapet mellan män och kvinnor har också tilltagit. Denna ökning kan dock ses som en ren funktion av att andelen utan kontantmarginal totalt sett var betydligt större 94/95 än vad den var vid de tidigare tidpunkterna. Den relativa skillnaden mellan män och kvinnor har endast ökat marginellt och sannolikheten att en kvinna skall sakna kontantmarginal är vid alla tre mättillfällena ungefär en och en halv gång så hög som för en man. Denna skillnad i relativ risk ser dessutom ungefär likartad ut i alla inkomstdecilerna. Inte desto mindre är effekten den att samboende kvinnor i betydligt större utsträckning än män saknar en ekonomisk buffert och att ökningen av *antalet* människor som saknar kontantmarginal har varit snabbare bland kvinnor än bland män.

Diagram 5.2 Andel samboende män och kvinnor som saknar kontantmarginal fördelade efter inkomstdeciler år 1979, 1986/87 och 1994/95. (Diagrammets bastal redovisas i tabell 5.7, Appendix 1.)

I tabell 5.4 görs en fördelning efter avsaknad av kontantmarginal och antalet barn. Förutom det faktum att kvinnor genomgående har sämre tillgång till kontantmarginal är det tre saker som är värda att notera. För det första är det den allmänna utvecklingen. Andelen utan kontantmarginal sjönk något mellan 1979 och 1986/87 för att sedan stiga igen på 90-talet. För det andra, på 90-talet är sambandet mellan antalet barn och avsaknad av kontantmarginal betydligt tydligare än under de tidigare mätillfällena. Detta gäller både män och kvinnor. För det tredje, ökningen har varit mest påtaglig bland kvinnor och speciellt bland kvinnor med många barn. Tesen att kvinnors ekonomiska situation i högre grad än mäns påverkas av förekomsten av barn får här ett visst stöd.

Tabell 5.4 Andel som saknar kontantmarginal bland gifta och samboende män och kvinnor fördelade efter antal barn åren 1979, 1986/87 och 1994/95.

	Män	Kvinnor
1979		
Sambo utan barn	8,8**	12,0**
Sambo 1 barn	10,9*	15,8*
Sambo 2 barn	9,0	11,9
Sambo 3- barn	11,6*	21,1*
1986/87		
Sambo utan barn	6,4**	9,4**
Sambo 1 barn	10,2	13,4
Sambo 2 barn	6,9**	12,4**
Sambo 3- barn	13,7	15,5
1994/95		
Sambo utan barn	7,2***	11,1***
Sambo 1 barn	10,8**	17,9**
Sambo 2 barn	13,1**	19,2**
Sambo 3- barn	18,0**	29,1**

Signifikans: *** P < 0,001, ** P < 0,01, * P < 0,05.

I tabell 5.5 har män och kvinnor fördelats efter en kombination av hushållsinkomst och kvinnans andel av hushållets totala inkomst. Hypotesen är åter att andelen utan kontantmarginal borde vara störst bland kvinnor i låginkomsthushåll som bidrar relativt lite till hushållets totala inkomst. Åter kan det dock konstateras att hypotesen inte besannas. Det är visserligen bland låginkomsthushållen som vi finner störst andel utan kontantmarginal, men det är inte bland de hushåll där kvinnans andel av inkomsten är liten utan tvärt om. Är kvinnans andel av inkomsten relativt stor så är det en större andel av kvinnorna, och männen, som saknar kontantmarginal.

Tabell 5.5 Andel utan kontantmarginal bland gifta och samboende män och kvinnor, åren 1979, 1986/87 och 1994/95 fördelade efter inkomst och kvinnans andel av hushållets totala inkomst.

	Män 1979	Kvinnor 1979	Män 1986/87	Kvinnor 1986/87	Män 1994/95	Kvinnor 1994/95
Trecil 1: kvinnas andel < 50%	12,5	20,4	9,2	14,8	15,0	16,7
Trecil 1: kvinnas andel 50–80 %	15,0	19,3	11,0	14,8	12,7	24,1
Trecil 1: kvinnas andel > 80%	20,0	19,9	11,1	20,7	19,7	31,2
Trecil 2: kvinnas andel < 50%	2,7	8,7	3,9	6,8	2,5	11,6
Trecil 2: kvinnas andel 50–80 %	8,7	11,9	6,1	9,8	6,5	14,1
Trecil 2: kvinnas andel > 80%	13,1	15,2	12,0	12,9	11,9	14,6
Trecil 3: kvinnas andel < 50%	1,2	2,9	1,1	5,6	1,5	3,2
Trecil 3: kvinnas andel 50–80 %	5,0	6,6	3,7	5,2	3,2	4,5
Trecil 3: kvinnas andel > 80%	8,0	9,2	6,9	6,8	4,6	4,5
Totalt	9,2	12,5	7,5	10,7	9,0	14,4

5.6 Modellanpassningar

I det följande avsnittet kommer en mer systematisk multivariat empirisk analys av materialet att redovisas. I de analyser som hitintills genomförts har det huvudsakliga syftet varit att studera hur hushållens disponibla inkomster, den interna fördelningen av inkomsterna och antalet barn var för sig påverkar mäns och kvinnors upplevelse av ekonomiska problem samt tillgång till ekonomisk buffert. Avsikten i detta avsnitt är att analysera i vilken mån dessa faktorer samverkar med varandra

I de hypoteser som presenterades ovan antogs att; a) kvinnor med flera barn, b) låg hushållsinkomst och som c) själva bidrar med en relativt liten andel av denna inkomst borde vara de som i störst utsträckning är exponerade för ekonomiska problem. En inte helt orimlig tanke är att dessa tre förhållanden var för sig har ingen eller ganska ringa inverkan på individers ekonomiska situation, samtidigt som en kombination av dem har en högst betydande påverkan. Det vill säga att skillnaderna mellan mäns och kvinnors ekonomiska situation kanske blir tydlig först när vi analyserar den kombinerade effekten av att vara kvinna, ha låg inkomst, bidra med en liten andel av hushållets inkomster samt ha många barn. Syftet med de multivari-

ata analyserna är att studera om olika sådana kombinationer kan förklara de tidigare belagda skillnaderna i mäns och kvinnors ekonomiska förhållanden. De oberoende variabler som används i analyserna är konstruerade på följande sätt:

Kvinna: Man ges i analysen värdet 0 och kvinna värdet 1. Konkret betyder det att det är effekten av att vara kvinna som skattats.

Dispink: Hushållets ekvivalenta disponibla inkomst omfattar hushållets totala inkomster efter skatt. Då de problem som är förknippade med hushållets interna fördelning av resurser främst är relaterade till låginkomsthushåll har den disponibla inkomsten logaritmerats. Därmed kommer analysen att vara mer känslig för förhållanden bland låginkomsthushåll än bland höginkomsthushåll.

Barn: Antal barn i hushållet.

Barninv: Denna variabel motsvara det inverterade värdet av antalet barn. Hushåll med fem barn eller fler har fått värde 1, fyra barn 2 och så vidare. De hushåll som inte har några barn har fått värde 6. Variabeln har använts för att skatta interaktionseffekter mellan antal barn och hushållets disponibla inkomster. (Tanken är ju att vara kvinna med många barn i kombination med låg inkomst skall ha en extra effekt på skillnaden mellan män och kvinnor.)

Inkandel: Variabeln mäter kvinnans andel av hushållets inkomster. Dessa båda inkomster summerar inte i alla fall till hushållets disponibla inkomst. Anledningen är att vissa transfereringar är riktade till hushållet och inte till individer. Exempel på sådana är bostadsbidrag och socialbidrag. Även barnbidrag ingår i denna kategori. Barnbidragen har dock i denna analys räknats till kvinnans inkomst. Åter har hänsyn tagits till att det är förhållandena bland hushåll med låga inkomster som är intressantast. Både mannens och kvinnans inkomster har därför logaritmerats innan differensen har beräknats.

Effekterna av de oberoende variablerna har skattats med hjälp av logistisk regression. Sju olika modeller, presenterade i tablå 5.1, har prövats. De beroende variablerna har varit de samma som ovan, det vill säga *svårigheter med de löpande utgifterna* samt *avsaknad av kontantmarginal*. Analyserna upprepades för varje undersökningsår och sammanlagt har alltså 42 regressionsmodeller skattats.

Tablå 5.1 Modellspecifikationer

$Y = a + b_{\text{kvinnna}} + b_{\text{dispink}} + b_{\text{dispink} \cdot \text{kvinnna}}$	(1)
$Y = a + b_{\text{kvinnna}} + b_{\text{barn}} + b_{\text{kvinnna} \cdot \text{barn}}$	(2)
$Y = a + b_{\text{kvinnna}} + b_{\text{inkandel}} + b_{\text{kvinnna} \cdot \text{inkandel}}$	(3)
$Y = a + b_{\text{kvinnna}} + b_{\text{dispink}} + b_{\text{barn}} + b_{\text{dispink} \cdot \text{barninv} \cdot \text{kvinnna}}$	(4)
$Y = a + b_{\text{kvinnna}} + b_{\text{dispink}} + b_{\text{inkandel}} + b_{\text{dispink} \cdot \text{inkandel} \cdot \text{kvinnna}}$	(5)
$Y = a + b_{\text{kvinnna}} + b_{\text{barn}} + b_{\text{inkandel}} + b_{\text{barninv} \cdot \text{inkandel} \cdot \text{kvinnna}}$	(6)
$Y = a + b_{\text{kvinnna}} + b_{\text{diplög}} + b_{\text{barn}} + b_{\text{inkandel}} + b_{\text{dispink} \cdot \text{barninv} \cdot \text{inkandel} \cdot \text{kvinnna}}$	(7)

Resultaten från regressionsanalyserna är, från ett resultatperspektiv, tämligen nedslående. Ingen av interaktionseffekterna hade signifikant effekt när den beroende variabeln var *svårigheter med löpande utgifter*. När *avsaknad av kontantmarginal* användes som oberoende variabel kunde tre olika interaktionseffekter beläggas. (Resultaten från dessa tre analyser redovisas i appendix 1. Övriga regressionsanalyser redovisas inte.) Skattningen av modell (3) visar att det vid alla mättillfällena finns ett positivt samband mellan *inkandel*, det vill säga kvinnans andel av hushållets inkomster, och *avsaknad av kontantmarginal*; ökar kvinnans andel så ökar andelen utan kontantmarginal bland såväl män som kvinnor. År 1979 och 1986/87 finns det också en signifikant negativ interaktion mellan *kvinnna* och *inkandel*. Att interaktionseffekten är negativ betyder att den till stor del tar ut den positiva effekten av *inkandel*. Resultatet blir att kvinnans andel av inkomsterna främst påverkar situationen bland männen; är kvinnans andel av inkomsten hög är risken stor att mannen saknar kontantmarginal. Däremot spelar kvinnans inkomstandel mindre roll för sannolikheten att hon själv skall ha eller inte ha någon kontantmarginal. År 1994/95 kvarstår dock inte interaktionseffekten och sambandet ser då lika ut för både män och kvinnor vilket betyder att sannolikheten att sakna kontantmarginal ökar för båda könen om kvinnans andel av den totala hushållsinkomsten är hög.

Ytterligare en interaktionseffekt kan påvisas vid analysen av kontantmarginal. Åren 1986/87 fanns det en kombinerad effekt av att vara kvinna, hushållets disponibla inkomst samt kvinnans andel av hushållets inkomst (modell (5)). Tolkningen av denna interaktion sammanfaller i stora drag med den tidigare interaktionen mellan *kvinnna* och *inkandel*. Det vill säga kvinnans sannolikhet att sakna kontantmarginal påverkas i mindre utsträckning av kombinationen av låg inkomst / kvinnans andel av inkomsten än vad fallet är bland män. Om hushållet har låg inkomst samtidigt som kvinnans andel av denna inkomst är hög så ökar det framförallt sannolikheten bland män att

sakna kontantmarginal. Ett problem är naturligtvis att effekten endast kan påvisas vid ett enstaka tillfälle.

De multivariata analyser som genomförts som test av interaktionseffekter ger inget stöd till de tidigare uppställda hypoteserna. I den lilla utsträckning som det förekommer interaktionseffekter tyder dessa på att det är männens situation som påverkas negativt om kvinnans andel av hushållets disponibla inkomst är stor.

5.7 Slutsatser

I detta kapitel har den ekonomiska situation bland gifta och samboende män och kvinnor analyserats. En generell slutsats är att den ekonomiska pressen på hushållen har ökat under 1990-talet. Allt fler hushåll har problem att klara sina löpande utgifter och allt fler hushåll saknar en ekonomisk buffert. Förekomsten av dessa problem är dock inte jämt fördelat mellan män och kvinnor. Gifta och samboende kvinnor upplever i större utsträckning än män i samma situation ekonomisk stress, och de saknar oftare än män ett ekonomiskt handlingsutrymme. Dessa skillnader mellan män och kvinnor har blivit mer markanta under 90-talet.

I slutet av 70-talet var det knappt 8 procent av hushållen som upplevde problem med att klara de löpande utgifterna. Denna siffra gällde för både män och kvinnor. I mitten av 80-talet hade andelen med problem ökat något och vid 90-talets mitt hade andelen med problem stigit till omkring 13 procent. Samtidigt fanns det en klar skillnad mellan män och kvinnor. Bland männen var det drygt 11 procent och bland kvinnor något över 14 procent som angav att de hade problem att klara de löpande utgifterna. Samma utveckling har ägt rum när det gäller tillgång till en ekonomisk buffert. I slutet av 70-talet var det drygt 9 procent av de gifta och samboende männen som saknade en ekonomisk buffert. Motsvarande siffra bland kvinnor var drygt 13 procent. Andelen utan buffert var för både män och kvinnor något lägre i mitten av 80-talet. Vid 90-talets mitt hade dock andelen utan ekonomisk buffert ökat samtidigt som skillnaden mellan män och kvinnor tilltagit. Siffrorna var då knappt 10 procent för män och drygt 15 för kvinnor.

Frågan är naturligtvis varför samboende och gifta kvinnor oftare upplever sin ekonomiska situation som problematisk, jämfört med män. Tre grundhypoteser har prövats i analyserna: a) skillnaderna mellan män och kvinnor är störst i hushåll med låga inkomster, b) skillnaden blir större ju fler barn det finns i hushållet och c) skillnaderna är större om kvinnan initialt bidrar med en liten andel av hushållets totala inkomster. De analyser som genomfördes gav

dock bara delvis stöd till dessa hypoteser. Bland hushåll med låga inkomster är det framförallt kvinnor som upplever ekonomiska svårigheter och när hushållens ekonomi försämras så är det generellt sett fler kvinnor än män som känner av konsekvenserna. Dessa resultat överensstämmer med tidigare forskning som visar att det i låginkomsthushåll ofta är kvinnan som har det ekonomiska huvudansvaret och som därmed direkt erfar de ekonomiska påfrestningarna. Analyserna ger också visst stöd till att skillnaden mellan män och kvinnor tilltar i hushåll med flera barn. Orsaken till detta antas vara att det oftast är kvinnan som har ansvaret för inköp av bland annat mat och kläder vilket gör att hon tydligare ser de kostnader som är förknippade med barnen och därmed de ekonomiska påfrestningar som följer. Den tredje hypotesen, att skillnaden mellan män och kvinnors ekonomiska situation skulle vara störst i hushåll där kvinnans eget bidrag till hushållets totala inkomster var relativt liten, gavs inte något stöd i analyserna.

Det bör dock framhållas att resultaten i analyserna inte är helt entydiga. Kvinnor är i tilltagande utsträckning exponerade för ekonomisk stress samtidigt som de oftare än män saknar en egen ekonomisk buffert. Detta går dock inte att bortse från att detta faktum delvis tycks vara oberoende av hushållets disponibla inkomster, antalet barn och kvinnans initiala bidrag till hushållets inkomster. En lärdomen är därför att vi bör vidga våra vyer och börja söka efter andra förklaringar till varför samboende kvinnor lever under mer pressande ekonomiska förhållanden än vad som är fallet för likaledes samboende män. Genom att fördjupa oss ytterligare i de problem som rör hushållets interna fördelning kanske det blir möjligt att tydligt peka ut varför dessa skillnader existerar. Möjliga förklaringar kan kanske finnas i skillnader mellan könen när det gäller ekonomiskt ansvarstagande, medvetenhet om övriga hushållsmedlemmars behov, samt förhållningssätt till ekonomiska realiteter. Genom att skaffa oss kunskap på dessa områden kanske vi kan besanna Oscar Wildes påstående: ”Män upptäcker ofta sådant som kvinnor känt till länge”.

Referenser

- Anderson, Micheal, Bechhofer, Frank & Gershuny, Jonathan (1994) ”Introduction” i Anderson, Micheal, Bechhofer, Frank & Gershuny, Jonathan (red.) *The social and Political Economy of the Household*. Oxford: Oxford University Press.
- Da Costa, Alfredo Bruto (1994) ”The measurement of poverty in Portugal”, *Journal of European Social Policy*, Vol. 4, No. 2, s. 95–115.
- Fritzell, Johan (1991) *Icke av marknaden allena: Inkomstfördelningen i Sverige*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.

- Halleröd, Björn & Nyman Charlott (1996) *Mitt, ditt eller vårt? En studie av hushållens interna fördelning av ekonomiska resurser och konsumtion*. Projektbeskrivning: SFR 97-0213:A1, Sociologiska institutionen, Umeå universitet.
- Halleröd, Björn (1995) "The truly poor: indirect and direct measurement of consensual poverty in Sweden", *Journal of European Social Policy*, Vol. 5(2):111–29.
- Jonung, Christina & Person, Inga (1990) *Kvinnors roll i ekonomin*. SOU 1990:14, Bilaga 23.
- Lundberg, Shelly & Pollak, Robert A (1996) "Bargaining and distribution in marriage", *Journal of Economic Perspective*, Vol. 10(4):139–158.
- Nyman, C. (1996) Inside the Black Box, i Bihagen, E. Nyman, C. & Strandh, M (red.) *Three aspects of consensual poverty in Sweden*. Umeå Studies in Sociology No 109, Umeå
- Pahl, Jan (1989) *Money and marriage*. London: Macmillan Education Ltd.
- Pahl, Jan (1994) *His money, her money, our money: The social construction of intra-household economy*. Paper Presented at the Sixth Annual International conference on Socio-Economics, Paris, July 15–17.
- Ringen, Stein & Halpin, Brenda (1997) "Children, standard of living and the distributions in the family", *Journal of Social Policy*, Vol. 26, No. 1:21–41.
- Vogler, Caroly & Pahl, Jan (1994) "Money, marriage and inequality within marriage", *Sociological Review*, Vol. 42, No. 2, s. 236–288.
- Vogler, Carolyn (1994) "money in the household" i Anderson, Micheal, Bechhofer, Frank & Gershuny, Jonathan (eds) *The social and political economy of the household*. Oxford: Oxford University Press.
- World Bank (1993) *World development report: investigating in health*. Oxford: Oxford University Press.

Appendix

Tabell 5.6 *Andel samboende män och kvinnor som har svårigheter att klara hushållets löpande utgifter fördelade efter inkomstdeciler år 1979, 1986/87 och 1994/95.*

	decil 1	decil 2	decil 3	decil 4	decil 5	decil 6	decil 7	decil 8	decil 9	decil 10	Samtliga
Man 1979	15,8	11,8	9,7	7,5	5,6	5,8	7,0	5,2	5,9	2,5	7,6
Kvinna 1979	17,3	10,5	9,3	8,2	6,0	6,5	6,1	5,4	4,9	1,3	7,6
Man 1986/87	15,5	11,2	9,8	12,3	10,8	8,7	7,7	5,2	4,6	2,1	8,8
Kvinna 1986/87	14,8	17,2	12,8	12,6	7,9	7,5	4,6	8,4	4,3	1,4	9,1
Man 1994/95	28,9	19,1	11,4	14,1	12,5	9,0	5,6	6,6	2,2	2,2	11,2
Kvinna 1994/95	32,4	25,2	18,2	17,6	11,5	13,2	7,2	7,7	3,4	1,8	13,8

Tabell 5.7 *Andel samboende män och kvinnor som saknar kontantmarginal fördelade efter inkomstdeciler år 1979, 1986/87 och 1994/95.*

	decil 1	decil 2	decil 3	decil 4	decil 5	decil 6	decil 7	decil 8	decil 9	decil 10	Samtliga
Man 1979	18,9	12,2	12,3	11,3	8,1	7,1	10,2	6,0	6,3	0,8	9,2
Kvinna 1979	27,0	19,2	16,1	14,5	10,9	12,6	11,5	9,6	6,9	1,7	13,1
Man 1986/87	12,8	11,6	8,4	9,7	7,6	9,1	6,4	7,0	2,0	2,8	7,7
Kvinna 1986/87	20,8	19,5	13,1	14,3	9,7	8,2	7,2	9,1	6,1	4,2	11,2
Man 1994/95	21,9	17,2	12,9	11,2	9,9	6,4	6,0	7,0	2,9	0,4	9,6
Kvinna 1994/95	35,8	25,7	21,9	17,2	12,6	15,8	10,1	7,0	3,4	1,8	15,1

Tabell 5.8 *Logistisk regressionsestimater av modell (3) för åren 1979 och 1986/87. Beroende variabel: Avsaknad av kontantmarginal.*

	1979		1986/87	
	Estimat	Wald	Estimat	Wald
Kvinna	4,61	5,95	4,11	5,35
Inkandel	0,07	17,12	0,05	10,50
Kvinna * Inkandel	-0,04	5,11	-0,04	4,40
Konstant	-8,50	31,66	-7,02	25,03
N	5 165		5 683	

Tabell 5.9 Logistisk regressionsestimater av modell (5) för åren 1986/87.
Beroende variabel: Avsaknad av kontantmarginal.

	1986/87	
	Estimat	Wald
Kvinna	3,46	5,39
Dispink	-1,52	70,36
Inkandel	0,05	14,46
Kvinna * Dispink* Inkandel	-0,003	4,22
Konstant	10,27	15,03
N	5 683	

Mitt, ditt eller vårt?

Familjers interna fördelning av pengar

6

CHARLOTT NYMAN

6.1 Inledning

I studier av inkomstfördelning, fattigdom och konsumtion har hushållet traditionellt betraktats som en homogen enhet. Därmed har det implicit eller explicit antagits att det råder enighet och jämlikhet inom hushållen vad gäller delande av resurser och konsumtion. Det har inte heller ansetts som angeläget av forskare, politiker eller myndigheter att intressera sig för hur familjer sköter sin vardagsekonomi och vilka eventuella variationer och konsekvenser av dessa som kan förekomma. De antaganden som har legat som grund för den traditionella synen på detta område har dock allt mer kommit att ifrågasättas och de skillnader som finns i olika familjemedlemmars värderingar, behov och preferenser har lyfts fram. Senare forskning har också visat att fokuseringen på hushåll ibland har dolt reella skillnader mellan enskilda hushållsmedlemmar (Nyman, 1996; Pahl, 1983; 1989; 1994; Wilson, 1987; Delphy, 1984; Whitehead, 1981).

Trots att svenska män och kvinnor blivit allt mer jämlika kvarstår uppenbara skillnader mellan könen på till exempel arbetsmarknaden och inom politiken och näringslivet. Det vore optimistiskt att tro att de strukturer och attityder som ligger som grund för ojämlikheten i den offentliga sfären stannar vid dörren till hemmet. Ett rimligare antagande att utgå ifrån, och ett som gör nya frågeställningar och upptäckter möjliga, är istället att ojämlikheten på den offentliga arenan och den som förekommer inom hemmet hänger samman och förstärker varandra (Hobson, 1990; Sørensen och McLanahan, 1987). En undersökning om jämlikhet bland unga svenska par visar att det oftast är männen som får som de vill då det gäller prioritering av konsumtion, att männen ofta betraktar sin partner som okunnig eller ovillig att ta ansvar för hushållets ekonomi och att kvinnor ofta anser att deras sambos högre lön ger honom rätten till "sista ordet" i beslut om pengar (Holmberg, 1993). Forskning om hushållens materiella

villkor har visat på skillnader i mäns och kvinnors konsumtionspreferenser och att kvinnor oftare än män säger sig sakna olika typer av konsumtion på grund av brist på pengar. Detta resultat gäller även efter kontroll av flera betydelsefulla förhållanden såsom inkomst, utbildning, klass, ålder och hushållssammansättning (Halleröd m.fl., 1993; Halleröd, 1995; Nyman, 1994; 1996). Kvinnor upplever också i högre grad än män i samma hushållssituation problem med att få ekonomin att gå ihop, har sämre tillgång till kontanter och har större sannolikhet att hamna i materiell fattigdom (Nyman, 1996).

Det finns alltså mycket som talar emot att hushållet är homogena enheter där fördelning av resurser alltid sker efter någon fastställd och allmänt accepterad jämställdhetsprincip. Även om det naturligtvis existerar någon form av omfördelning av resurser i svenska familjer så består dessa familjer av individer som kan ha vitt skilda intressen, upplevelser, behov, preferenser och grader av inflytande och makt. Därmed blir det intressant att studera hur ekonomiska resurser betraktas och fördelas inom hushåll och vilka faktorer som är viktiga för hur svenska par betraktar pengar och fattar ekonomiska beslut.

6.2 Kapitlets uppläggning

Denna studie vill problematisera ett område där man tidigare har utgått ifrån vissa antaganden och vilket tidigare har betraktats som ointressant i studier om resursfördelning. Det finns många resurser som fördelas och delas inom familjer men jag kommer endast att behandla de ekonomiska resurserna pengar och konsumtion. Även om tid också är en viktig och knapp resurs som ofta är svår att skilja från pengar kommer den bara att nämnas i förbigående. Jag är främst intresserad av att få en uppfattning om vilken variation som finns och vilka aspekter som är relevanta för hur par i min undersökning betraktar och organiserar sin ekonomi och hur de sams emellan fördelar pengar och konsumtion.

Det övergripande syftet med detta kapitel är alltså att undersöka hur gifta par betraktar sin hushållsekonomi. Mer specifikt kommer jag att försöka belysa:

- 1) Om individerna i ett par betraktar sina inkomster som egna pengar eller som tillhörande familjen
- 2) Hur pengar och konsumtion fördelas mellan man och kvinna i samma familj.

Nästa avsnitt av kapitlet innehåller en redovisning av de teoretiska utgångspunkterna för analysen. Därpå presenteras datamaterialet och frågorna belyses empiriskt. Kapitlet avslutas med en kort diskussion.

6.3 Teoretiska utgångspunkter

Fördelningen av pengar och av beslutsfattandet i ekonomiska frågor inom familjen är komplicerade processer. Man kan urskilja fyra centrala komponenter: resurser, kontroll, handhavande och konsumtion.

Resurser:

Det finns en mängd olika resurser som är betydelsefulla för de olika hushållsmedlemmarnas inbördes relationer. Några av dessa är t.ex. kärlek, sällskap, tillit, omsorg och vänskap (Blood och Wolfe, 1960; Blumberg och Coleman, 1989; Safilios-Rothschild, 1976). Även om pengar har en särställning eftersom de kan bytas mot varor och tjänster utanför hushållet hänger pengar och dessa andra resurser samman med varandra. Män står vanligtvis för den största delen av hushållens inkomster medan kvinnor står för merparten av andra resurser. Att det föreligger ett samband mellan individernas inkomst och den interna maktbalansen, kontrollen av ekonomin och konsumtionen har visats i flera undersökningar (Coser, 1990; Edwards, 1981; Pahl, 1984; 1989; Vogler, 1994; Wilson, 1987). Men även andra resurser kan vara betydelsefulla för vem som har makt över vad.

Kontroll:

Kontroll över ekonomiska resurser innebär att efter eget gottfinnande kunna använda pengar för privata ändamål och att ha ett betydande inflytande över viktiga ekonomiska beslut (Edwards, 1981; Pahl, 1989). Kontroll över ekonomin kompliceras dock av flera faktorer. Kontroll kan gälla olika delar av hushållens ekonomi. Den som har kontrollen över hushållets resurser kan exempelvis "delegera" ansvaret för de löpande hushållsutgifterna till sin make/maka som då får det tvivelaktiga nöjet att fylla skafferiet och klä barnen utifrån en budget som hon/han inte har full kontroll över (England och Kilbourne, 1990; Wilson, 1987). Att mäta kontroll är problematiskt, eftersom det inte alltid är den som utför handlingen som har kontrollen. Kontroll är också ofta en fråga om perceptioner mer än om faktiskt beteende (Edwards, 1981). Följande faktorer kan vara lämpliga att använda som indikatorer på kontroll: inflytande i beslutsfattande; att känna till den andras inkomst; att ha pengar att göra av med på sig själv; att inte behöva legitimera privat konsumtion; att inte avstå från konsumtion på grund av att ens partner inte gillar konsumtionen (Edwards, 1981).

Handhavande:

Handhavande, eller ekonomisk administration, är också en viktig aspekt av familjens interna resursfördelning. Detta gäller vem som faktiskt förvaltar pengarna och sköter vardagsekonomin. Det är

teoretiskt viktigt att upprätthålla distinktionen mellan kontroll och handhavande. En person i hushållet kan ha ett avgörande inflytande över vad som skall köpas, samtidigt som en annan utför de faktiska inköpen utan att ha kontroll över hur inköp prioriteras. Den som har övergripande ansvar och översikt över familjens ekonomi kan också utöva mer inflytande över ekonomiska beslut (Gullestad, 1984). I praktiken är dock distinktionen något problematisk då ansvar för inköp oftast medför en viss grad av kontroll (Gullestad, 1984; Pahl, 1989; Vogler, 1994).

Alla hushåll hittar sätt att dela resurser, konsumtion, uppgifter och ansvar. Men hur väljer en familj sitt sätt att organisera ekonomin? De ”system” som väljs är inte alltid planerade, diskuterade eller ens medvetet beslutade om. Det sätt en familj organiserar sin hushålls-ekonomi på kan växa fram ur de faktiska ekonomiska villkoren men kan lika gärna vara ett resultat av slump, tradition och vanor (England och Kilbourne, 1990; Pahl, 1989; Edwards, 1981; Hunt, 1980; Gray, 1979). Det system som ett hushåll använder för att handha sin ekonomi är beroende av en kombination av faktorer såsom tidigare erfarenheter, specifika personliga förhållanden, kulturella normer, transaktionskostnader, inkomst, klass, ideologi och socialisation (Pahl, 1983; 1989; Rottman, 1994; Treas, 1991; Vogler, 1994; Zelizer, 1989). Att skilja ut ekonomisk administration som en egen aspekt är också viktigt ur ett tidsanvändningsperspektiv, eftersom ansvar för de dagliga inköpen och utgifterna kan upplevas som en tidskrävande börda, speciellt i hushåll med låga inkomster (Pahl, 1989; Rottman, 1994; Vogler, 1994). Om det är så att handhavandet av pengar handlar om fakta och handling, så handlar kontroll av pengar mer om perceptioner (Edwards, 1981).

Konsumtion:

Det finns ingen garanti för att den som gör de flesta och största inköpen också är den som konsumerar de inköpta sakerna (Pahl, 1989; Wilson, 1987). Hur konsumtionen inom familjen delas påverkas av flera faktorer såsom preferenser, behov och ekonomisk situation. Men den kan också påverkas av den maktbalans som råder inom familjen. Begränsade resurser som pengar och tid måste fördelas på något sätt och den som har makt och mer inflytande över prioriteringen av hur dessa resurser ska användas kan påverka fördelningen på ett sätt som tillgodoser egna behov och preferenser. Konsumtion kan mätas objektivt, i antal saker eller kronor, men den kan också av en individ subjektivt upplevas som hög eller låg, relativt sett. Båda aspekterna är viktiga och måste beaktas när man diskuterar konsumtion.

Ett stort antal möjliga kombinationer av de fyra faktorer som nämndes ovan skapar utrymme för variationer i hur familjer organiserar sin ekonomi. Varje par har sin egen uppfattning om vad som är effektivt och rationellt vad gäller pengar och ekonomi. Den praktiska organisationen av hushållsekonomin och fördelningen av ekonomiska resurser utgör ramarna för maktrelationer inom parförhållandet samtidigt som dessa speglar maktförhållanden. Hur resurser delas inom hushållen och vem som har kontroll över pengar har en direkt koppling till de maktrelationer som råder mellan män och kvinnor (Björnberg, 1993).

Hushållspengar som ”speciella pengar”

Historiskt sett har pengar i den moderna världen betraktats som ”marknadspengar”, alltså som det perfekta mediet för utbyte på en marknad. Men pengar kan också betraktas utifrån dess olika sociala värden och betydelser.

En traditionell syn på pengar utgår från ett utilitaristiskt perspektiv där pengar betraktas som objektiva och från ett enbart ekonomiskt perspektiv. Enligt denna syn existerar det då bara en typ av pengar och dess delar är alla utbytbara mot varandra. Dessa egenskaper gör pengar opersonliga och neutrala och lämpliga som verktyg på den opersonliga och rationella marknaden. Det kan förekomma skillnader i pengars kvantitet men inte i dess kvalitet. Max Weber och Georg Simmel till exempel såg pengar som grunden till rationaliseringen av det sociala livet, medan Karl Marx ansåg att pengar förvandlar sociala relationer mellan individer till materiella relationer. Även Simmel ansåg att pengar är oberoende av subjektiva restriktioner, ursprung, relationer och speciella intressen. Pengar har ansetts kunna *kvantifiera och korrumpera* icke-monetära värden men man har inte sett möjligheten att pengar kan förvandlas och ges mening av olika värden. (Se den sammanfattande diskussionen i Zelizer, 1989:344–348).

Detta snäva sätt att se på pengar begränsar vår förståelse av dem (Zelizer, 1989). Det finns omfattande antropologisk forskning som visar hur olika typer av pengar i tidigare kulturer *inte* var neutrala och objektiva. Olika pengar¹ kunde ha olika kvalitéer och innebörd. Vissa pengar kunde vara avsedda för speciella användningsområden, ha speciella betydelser eller endast få användas av vissa människor eller grupper. I vissa sammanhang kunde *vilka* pengar vara viktigare än *hur*

¹ Zelizer (1989) använder begreppen ”money” och ”special monies” även när hon diskuterar tidigare kulturers utbytesmedel såsom snäckor och stenar. Jag utgår ifrån att hon egentligen avser alla typer av bytesmedel när hon använder dessa begrepp.

mycket pengar. Olika valutor med olika specifika och begränsade användningsområden och med olika regler för fördelning har existerat samtidigt i samma by. Dessa tidiga speciella pengar kontrollerade utbyten genom att begränsa användandet och fördelningen av pengar. Alla pengar kunde inte användas till alla typer av utbyten utan ofta hade de specifika innebörder och betydelser (Zelizer, 1989).

Idén om speciella pengar kan överföras till dagens samhälle. Pengar kan betraktas och analyseras utifrån hur kulturella och sociala strukturer kan påverka hur pengar betraktas och används. Pengar har, som nämndes ovan, traditionellt betraktats som enhetliga och objektiva. Man gör ingen skillnad mellan olika pengar. Men inte heller i dagens samhälle är pengar fullständigt utbytbara i alla situationer, till exempel på det individuella personliga planet. Pengar i det moderna samhället kan ibland öronmärkas för specifika ändamål. Pengars ursprung kan vara betydelsefullt för hur de betraktas och restriktioner för vem som kan använda vissa pengar kan förekomma (Zelizer, 1989:349).

Pengar kan ha olika betydelser i olika sammanhang, till exempel kan de pengar ett brudpar får i present betraktas och användas på ett annat sätt än pengar de får i form av löner. Pengar som ges som en gåva eller för att visa uppskattning tilldelas en annan betydelse och moralisk innebörd än pengar som ges som en muta (Zelizer, 1989). Det existerar en hel uppsättning olika formella och informella regler som avgör hur vi betraktar och använder olika sorters pengar (Zelizer, 1989:350–351). Hur vi fördelar, betraktar och använder pengar inom familjen är till viss del format av ekonomisk effektivitet, men kulturella föreställningar rörande pengar och familj, maktrelationer, ålder och kön är minst lika viktiga (Zelizer, 1989:344). Trots att pengar är en central del av familjelivet och är en av huvudorsakerna till oenighet mellan makar, är väldigt lite känt om ekonomi och pengar inom familjen.

Vem i familjen som tjänar pengar är också viktigt för hur pengar betraktas och det eller de sätt man betraktar sin egen inkomst på är inte helt självklart. Kvinnor kan ha olika och ofta motsägelsefulla sätt att se på sin inkomst, både som ”min” och ”vår”, när de bidrar med en egen inkomst. Denna dubbla syn på pengar hänger samman med olika sätt att se på förvärvsarbete och familjens försörjning, antingen som parets gemensamma ansvar eller som mannens ansvar (Gullestad, 1984). Kvinnor som förvärvsarbetar upplever ofta en ”spänning” mellan individualitet och gemenskap vad gäller hur mycket av deras inkomst som skall tillhöra familjen och hur mycket som de kan behålla för sig själva. Resultatet av denna spänning är en ambivalent syn på pengar: mannens inkomst tillhör familjen medan kvinnans

inkomst är dels gemensamma pengar, dels hennes egna, speciella pengar (Gullestad, 1984). Kvinnans ekonomiska bidrag till familjen är ofta mindre än mannens och för att förstärka betydelsen av hennes inkomst och ge den mening, är det viktigt att hennes inkomst är synlig. Detta kan göras på olika sätt, till exempel kan hon sätta in dem på sitt eget bankkonto, separat från pengar som ska används till familjens löpande behov, eller så kan hon använda dem för att handla saker utanför familjens vardagsinköp, alltså extra saker till sig själv eller familjen (Gullestad, 1984:269).

Ett annat intressant resonemang är att kontroll över ”extra” eller ”överskotts” pengar ger mer makt än kontroll över resurser som går till de mest grundläggande materiella förnödenheterna (Blumberg och Coleman, 1989). Detta skulle kunna innebära att sparpengar och sparkonton kan betraktas annorlunda än löner och lönekonton, även om sparmedel i realiteten ofta används för att dryga ut hushållskassan. Pengar på ett sparkonto kan betraktas som överskottspengar och kontroll över dessa pengar ger makt så länge de är synliga.

Gemensam eller separat – vems pengar är det egentligen?

Den ideologi eller norm som säger att makar delar med varandra kan påverka hur pengar administreras och betraktas. En ambivalent syn på pengar kan ha sin grund i motstridiga ideologier. Å ena sidan finns det en väldigt stark ideologi som säger att man delar med sin partner i ett äktenskap. Å andra sidan kan man känna en psykologisk äganderätt över de pengar man själv tjänar trots den förstnämnda dominerande normen (Burgoyne, 1990; Edwards, 1981; Gullestad, 1984). Upplevelsen av äganderätt kombinerad med rådande ideologi vad gäller äktenskap och könsroller resulterar i en bred variation av sätt att betrakta, organisera och använda pengar.

En koppling mellan bankkonton och hushållsekonomi kan tänkas föreligga så att vilka typer av bankkonton ett par har speglar deras uppfattning om deras respektive pengar (Treas 1993). Gemensamma konton kan ses som en indikator på gemensam ekonomi och separata konton som en indikator på separata ekonomier.² Om problemet angrips från ett ekonomiskt perspektiv kan man jämföra transaktionskostnaderna för respektive organisationssätt. En familj kan ses antingen som en ekonomisk enhet eller som en samling individer.

² Treas' datamaterial är från en amerikansk panelstudie som heter Survey of Income and Program Participation (SIPP) och som gjordes av the U.S. Bureau of the Census, 1984. Hon fann att 64 procent av hushållen hade endast gemensamma konton, 18 procent hade endast separata konton och 17,6 procent hade en kombination. (Treas, 1993 s. 727–729).

Oavsett vilken syn man utgår ifrån förekommer alltid transaktioner mellan individer och dessa kostar något. En strategi som innebär en gemensam ekonomi är alltid billigare utifrån ett transaktionskostnadsperspektiv, men vissa förhållanden gör att vissa par ändå väljer att ha separata ekonomier (Treas, 1993).

Transaktioner mellan parter, även mellan individerna i ett parförhållande, innebär alltid kostnader. Tre faktorer kan sägas avgöra hur stora dessa är och hur par väljer att organisera sin ekonomiska administration: förhållandets kontinuitet, kostnaderna för att kontrollera och utvärdera transaktioner samt familje- eller individspecifika investeringar (Treas, 1993).

Kontinuitet innebär att utbyten mellan parterna förekommer ofta, är varierade och pågår över en längre tid. Detta gör att det finns möjlighet för parterna att utveckla ett förtroende för varandra och ger dem anledning att inte handla i sitt eget privata intresse på bekostnad av de andra familjemedlemmarnas intressen. Har man höga förväntningar på förhållandets kontinuitet vågar man slå ihop den egna ekonomin med den andra partens och därmed sänka transaktionskostnaderna. Har man låga förväntningar på kontinuiteten har man större behov av att kontrollera transaktionerna och då är det säkraste och mest effektiva att välja separata ekonomier och en bytesrelation som mer liknar en marknadsrelation (Treas, 1993:725).

Utbyten av de slags resurser som är vanliga inom familjen, såsom kärlek, omsorg, hushållsarbete eller barnuppfostran kan vara svåra eller omöjliga att mäta. Svårigheten att mäta och utvärdera sådana transaktioner gör utbytesförhållanden baserade på en marknadsmodell olämpliga och uppmuntrar därför till en gemensam ekonomisk strategi (Treas, 1993:725–726).

Familjespecifika investeringar i ett förhållande (t.ex. kärlek, att skaffa barn tillsammans, att lära känna varandras speciella behov och preferenser) kan ge avkastning bara så länge familjen håller ihop och de är till väldigt liten grad transfererbara till andra förhållanden. Dessa typer av investeringar kräver nästan en kollektivisering av resurser och avkastning då man inte kan separera ut individuella insatser och då avkastningen av investeringarna ofta är diffus. Mer omfattande investeringar i familjen och i individer inom familjen uppmuntrar till att man slår ihop sina ekonomier till en gemensam (Treas, 1993:726). Denna teoretiska ansats är intressant för att försöka förstå varför de par som ingår i studien har valt den organisationsform för hushållsekonomin som de har (se kapitlet av Kristian Bolin för en genomgång av ekonomiska teorier om familjen). Enligt Treas' argument finns det alltså starka skäl för par att välja att slå ihop sina respektive ekonomier.

Förekomsten av en gemensam ekonomi innebär ofta att pengar fördelas från den som tjänar mycket till den eller de som tjänar mindre. Det behöver inte emellertid innebära att man delar lika på pengar, utan det kan också dölja ojämlikhet. I familjer där alla pengar hamnar i en pott ser man inte klart och tydligt vem som har bidragit med vad eller spenderat mer. Att poola resurser kan innebära att den som redan har makt får ännu mer makt genom att den får kontroll över även sin partners inkomst. En gemensam pott kan dölja såväl en ojämn fördelning av pengar och konsumtion som avvikelser från rådande normer om äktenskap och familjeliv (Burgoyne, 1990; Hertz, 1986; Stamp, 1985; Wilson, 1987). Kvinnans bidrag till familjens ekonomi kan de facto leda till en ökad snedfördelning om hennes inkomst läggs till hushållskassan. Då kan mannens lön frigöras för en ökning av hans egen privata konsumtion (Hertz, 1986). Den som redan har makt via till exempel högre lön kan på så sätt få ökad makt genom att få kontroll över ännu mer pengar. Varje bidrag till familjeekonomin måste vara synligt för att det skall räknas och ge ägaren inflytande över fördelningen av resurser (Hertz, 1986).

Att poola gör det dels onödigt att kontrollera och mäta transaktioner som andra i familjen gör, dels blir villkoren för utbyten och specifika transaktioner mer osynliga (Treas, 1993). Bakom fasaden av delade resurser kan det alltså döljas en ojämn fördelning av resurser.

Separata ekonomier, å andra sidan, gör transaktionerna mer synliga. Särskilt för par där den ena tjänar betydligt mer än den andra kan fördelningsmönstret inom familjen ses som en ”intern representation” av individernas roller och maktpositioner utanför familjen (Hertz, 1986). Om en ojämn fördelning av konsumtion är synlig blir då paret kanske tvunget att erkänna och ta itu med en eventuell otillfredsställande situation. Diskussioner och förhandlingar blir då kanske nödvändiga för att hitta en fördelningspraxis och rutiner som båda kan acceptera.

6.4 De intervjuade: metoddiskussion

Detta kapitel baseras på data insamlade från 10 svenska hushåll. I åtta fall har data samlats in från både kvinnan och mannen i paret. I de övriga två fallen finns det uppgifter endast från en i paret.³ Att relativt

³ Hos alla familjer som var med i undersökningen intervjuades både mannen och kvinnan i paret. Tekniska och mänskliga fel innebar emellertid att inte alla intervjuer bandades på ett sätt som gjorde dem användbara för studien. För sex av de tio familjer som är med i analysen, finns det ett utskrivet intervju manus för båda individerna i paret. För de andra fyra familjerna finns det intervjuutskriften för kvinnan och minnesanteckningar som möjliggjorde rekonstruktioner av intervjuerna

få par har ingått i studien beror på att den har haft som syfte att samla svensk data om, och bli bekant med ett område där det finns väldigt lite tidigare nordisk forskning.⁴ För att få en förståelse för frågor som rör gifta par och ekonomi har jag därför valt att i denna fas av studien prata ingående med ett fåtal par. Denna undersökning har alltså fokuserat på familjer som befinner sig i en viss livsfas, vilket har inneburit att jag tills vidare har valt bort möjligheten att generalisera till alla svenska familjer.

Jag var intresserad av att de par som skulle studeras skulle vara lika med avseende på vissa aspekter (ålder, har småbarn) så att jag kunde pröva betydelsen av andra faktorer som har visat sig relevanta i tidigare undersökningar. Utifrån en lista med målsmän till barn födda i en kommun i norra Sverige 1989 och som var gifta med barnets moder, valde jag slumpmässigt ut ett antal män som våren 1996 var mellan 30 och 40 år gamla. I alla 10 fallen har alltså hushållen bestått av en man och en kvinna gifta med varandra och som har barn tillsammans.⁵ Jag valde par i denna ålderskategori för att fånga en grupp familjer som var i den fas då man är någorlunda etablerad på arbetsmarknaden och har hunnit börja etablera en familj. Barnfamiljer valdes därför att det är denna typ av hushåll som har visat de största skillnaderna i privat konsumtion mellan kvinnor och män (Se t.ex. Halleröd, 1995; Nyman, 1994; 1996). Att ett par är gift⁶ och har minst ett barn som är 6 år gammalt tillsammans ökar sannolikheten att paret har varit tillsammans så pass länge att de har ett stabilt förhållande och har hunnit etablera rutiner för att organisera familjens ekonomi.

Paren kontaktades först per brev och någon vecka senare per telefon. De flesta var intresserade av, och positivt inställda till undersökningens syfte, även om inte alla ville eller kunde delta. En kritik som skulle kunna riktas mot detta sätt att värva informanter är

med mannen i två av fallen. I de övriga två fallen finns det endast uppgifter från en individ i paret, i ett fall från kvinnan och i det andra från mannen.

⁴ Marianne Gullestads (1984) och Carin Holmbergs (1993) studier berör ämnet i liten utsträckning, såsom en del tidig svensk familjforskning av till exempel Rita Liljeström. Inom Kvinnomaktutredningen kommer ytterligare en bok om familj, ekonomi och makt, *Hemmet, barnen och makten, Förhandlingar om pengar och arbete i familjen* (SOU 1997:139). I denna har Göran Ahrne och Christine Roman undersökt samma typer av frågor men har använt sig av både intervjuer och en enkätundersökning. Min egen forskning på området kommer att fortsätta med en mer omfattande enkätundersökning av svenska par. En dansk studie av Jens Bonke (1997) som har nyligen publicerats behandlar också liknande frågeställningar.

⁵ Alla par visade sig ha minst 2 och högst 3 barn.

⁶ Utifrån praktiska och ekonomiska aspekter var det smidigast att få tillgång till en urvalslista bestående av gifta. Jag påstår således inte att gifta par och sammanboende par med barn som lever under liknande förhållanden som de par som ingår i undersökningen skulle skilja sig åt på de punkter som diskuteras i kapitlet.

att det sker en selektionsprocess. Man skulle kunna tänka sig att de par som inte har lyckats hitta ett sätt att handha ekonomin som tillfredsställer båda i paret inte heller lyckas hålla ihop äktenskapet, vilket skulle innebära att hela urvalsramen endast består av "lyckade" par och därmed är skev.⁷

Ett annat problem är huruvida intervjupersonerna talar sanning. Detta är ett reliabilitetsproblem som all forskning som baseras på mänskliga utsagor måste hantera. Jag har också varit medveten om att människor av olika anledningar inte alltid talar sanning. Jag bad intervjupersonerna att berätta om saker som kan ha upplevts som väldigt privata och som de kanske inte ens har berättat för sin partner. Pengar är nära kopplade till andra aspekter av ett pars förhållande och risken föreligger alltid att nya insikter eller en ny dialog om parets ekonomi kan påverka relationen. Att intervjupersonerna inte kan eller vill tala helt öppet eller sanningsenligt om detta ämne är därför rimligt. Jag har emellertid inte anledning att tro att undersökningens deltagare har ljugit.

Varje par presenteras kortfattat före redovisningen av deras utsagor i texten. En detaljerad och ingående presentation av paren vore naturligtvis intressant men här gäller det att försöka bevara deras anonymitet. Jag tar därför upp för studien relevanta uppgifter om paren och individerna, men inte mer än som behövs för mina syften.

6.5 Vardagens ekonomi hos några svenska par

En vanlig månad för de flesta svenska barnfamiljer ser ut ungefär så här. Det kommer in pengar i form av löner och barnbidrag och eventuellt några andra inkomster. Pengarna ska räcka till mycket: räkningar, mat, kläder och andra nödvändigheter, nöjen och kanske till och med sparande. Alla har vi vårt eget sätt att organisera de pengar som kommer in och går ut, och de flesta av oss kan inte tänka oss att det finns så många andra sätt än det sätt som vi själv tillämpar.

Nästan alla som ingår i studien rapporterade att de har någon variation av en gemensam ekonomi, att de slår ihop familjens inkomster och mer eller mindre delar på olika gemensamma och ofta även privata utgifter. Trots att de flesta av dem som intervjuades sade att de alltid har organiserat hushållsekonomin på samma sätt och inte kunde tänka sig att göra på något annat sätt, fanns det oväntat mycket

⁷ För att få en mer balanserad syn på hur familjer med en mer problematisk familjeekonomi hanterar sin situation kommer kompletterande intervjuer att göras med en familjeekonom och en familjerådgivare.

variation i hur par betraktar familjens olika inkomster och hur de lägger upp den praktiska administrationen av inkomster och utgifter.

I närmast följande avsnittet kommer jag först att diskutera hur synen på pengar kan variera både mellan individerna i ett par och mellan olika par vad gäller vems pengar det är och vad de är avsedda för. I avsnittet som följer kommer jag att redovisa hur par fördelar konsumtion, enligt de själva, och hur fördelningen uppfattas.

Gemensam eller separat ekonomi?

Alla intervjupersonerna, förutom ett par, anser att de har gemensam ekonomi med sin make/maka. Gemensam ekonomi är emellertid inget entydigt begrepp och det finns många variationer och kombinationer av separata ekonomier och gemensam ekonomi. Dessutom är uppfattningarna om vem som "äger" pengarna komplicerade och glidande. Nästan alla som intervjuades sade att de ser de pengar som kommer in i hushållet regelbundet (löner, sjukpenning, föräldrapenning och barnbidrag) som mer eller mindre gemensamma, tillhörande familjen och inte någon individ.

Oberoende av om paren har separata ekonomier eller gemensam ekonomi, framträdde en ambivalent syn på pengar och hur de används. Citat från individerna själva kan illustrera hur det kan se ut. Det första exemplet är från ett par som lever i ett äktenskap där de har separata ekonomier. I det andra exemplet anser paret att hushållets alla inkomster är gemensamma och tillhör hela familjen.

Första paret är det enda par som anser att de har helt separata ekonomier. De har inga gemensamma konton och de lägger pengar i en gemensam hushållsbörs som förvaras i skrivbordslådan för mat och räkningar, proportionellt efter egen inkomst. Hon är mammaledig och har en nettoinkomst på ca 7 000 kronor varje månad, medan hennes man har en nettolön på mellan 11 000 och 12 000 kronor. Särskilt hon uttrycker tydligt att hon har egna pengar och att det är viktigt. På min fråga om de har egna ekonomier svarar hon att det har de och att hon trivs med det.

IP: Ja, jo, det har vi. Jag vill nog gärna ha det så. För (maken) skulle det säkert gå bra att ha gemensam. Jag känner andra par som har gemensam ekonomi, men ...

C: Har du dåliga erfarenheter eller?

IP: Nej, jag har bara fått för mig att ..., min (moster) hon tyckte att man skulle ha eget, så man inte skulle va beroende. I och för sig har man ett gemensamt konto behöver det inte innebära det men det känns som bra, att det här är mitt.

Citatet visar hur viktigt hon tycker det är att ha egna pengar, att inte vara ekonomiskt beroende. Hon antyder att hon skulle bli

beroende av sin man om de slog ihop sina respektive ekonomier. Vad som också är intressant är att hon hänvisar till den moster hon bodde hos under nästan hela uppväxten. Man ser här att tradition samt uppväxtförhållanden och villkor kan vara viktiga för vilka uppfattningar man får som vuxen, och hur de i sin tur påverkar ekonomiskt tänkande och handling. Flera informanter i undersökningen som inte citeras här nämnde också villkoren och värderingarna under uppväxten som betydelsefulla för hur de betraktar och handhar pengar som vuxna.

Man kan också ana att det i hennes fall (och även i hennes mans, se nedan) kan vara viktigt att ha synliga pengar för att skänka en känsla av ägande. Men hon är inte ensam om att tycka att det är viktigt med egna pengar. Även hennes man tycker att det är bra att ha egna pengar.

IP: ... För att det är viktigt att hon har egna pengar. Och det är viktigt att jag också har egna pengar. Man har lite grand som man kan göra vad man vill med.

En anledning till varför de tycker att det är viktigt med egna pengar (och ekonomier) är att de vill känna sig ekonomiskt oberoende och fria att göra som de vill med pengar. För att underlätta detta, praktiskt och kanske även psykiskt, är det lämpligare att de har egna konton. När hon och hennes man har lagt pengar till räkningarna och till dagliga inköp av mat, barnens behov och små nödvändigheter i en hushållsbörs tillhör det som blir över på deras respektive konto dem själva. Hos detta par är organiseringen av hushållsekonomin en spegling av deras sätt att betrakta pengar.

Tanken är att de ska sköta sina ekonomier utan den andras inblandning eller insyn. Detta framgår tydligt när vi pratar om det ekonomiska stöd som familjen ibland får från hennes makes föräldrar. De pengar hennes make får från sin pappa är till honom, inte till dem båda och hon har inget med de pengarna att göra. Samma separation av ekonomier framgår när hon tillfrågas om hennes makes sparande och spenderandet av dessa medel.

C: Vet du om (make) har nåt sånt konto?

IP: Det vet jag inte. Han håller sin egen ekonomi. Vi har inte koll på varann.

C: Har (make) synpunkter på vad du gör med dina pengar?

IP: Nej, nej, nej aldrig. Det är ändå pengar jag har lagt undan.

Hennes man ger delvis samma bild då jag frågar honom om pengarna som blir över efter räkningarna är betalda och de båda har lagt pengar till hushållsbörsen. Han svarar att han bestämmer själv vad han ska göra med pengar som blir över. De pengar som han har kvar

efter det att han har betalt sin del av familjens kostnader är hans egna och det behövs inga gemensamma beslut om vad de ska användas till. Han har också utgifter för ett barn från ett tidigare förhållande och ett fritidshus som han betalar helt och hållet själv och som hans fru inte vet så mycket om. Men han har inte en lika stark och tydlig uppfattning om deras ekonomier som separata och skilda som hans fru har. Han verkar se det som att hans pengar också är familjens pengar på ett sätt som hans fru inte gör. Han berättar om bonusar som han får då och då som extra arbetsbelöningar och säger följande om de pengarna:

IP: ... jag har blivit belönad på jobbet och de har jag sett som mina pengar men de har ändå gått till hushållet. Nån gång lade jag dem i ett kuvert, den gången det fanns möjlighet att lägga dem på ett kuvert ... Då har jag köpt verktyg. Men resten blev familjens.

Även om det tidigare har funnits större möjlighet för honom att behålla sina bonusar, väljer han numera att låta de åtminstone delvis vara tillgängliga också för familjens behov. När han köper saker till ett nystartat bolag (som också är hans hobby) han har vid sidan om tar han ibland från sina egna privata pengar. Men det är inte helt oproblematiskt för honom att spendera sina egna pengar på det här sättet. I just detta fall ser han inte sina pengar som enbart sina egna. På något sätt så tillhör de också familjen. Han beskriver hur det känns när han använder egna pengar till sin firma.

IP: ... jag tar från hushållspengar. Inte hushållskassan men mina egna pengar som indirekt drabbar hushållsbörsen. Då har jag mindre att lägga där.

Även om han betraktar sina pengar som egna pengar, så skall de också vara tillgängliga för att kunna läggas till hushållskassan. Han ger här uttryck för en ambivalent syn på sina pengar som inte riktigt hans egna pengar helt och hållet. Han verkar känna ett visst ansvar för familjen och det komplicerar frågan om vems pengar det egentligen är, trots att han har bidragit med det han ska och trots att de har separata ekonomier. Hans syn på pengar är situationsberoende; de ska vara tillgängliga ifall de behövs, och då tillhör de familjen. Annars är de hans egna.

Gränserna för vad som är privata eller gemensamma pengar är alltså oklara och skiftande beroende på sammanhanget. Både hon och han ser sina egna inkomster som sina egna pengar som de kan göra vad de vill med. Samtidigt kan de ha ett sätt att se på sin egen inkomst och ett annat sätt att se på sin partners inkomst. Här nedan ser vi ett exempel på hur hon ser på deras respektive inkomster.

C: Betraktar du dina pengar som dina eller som era?

IP: Mina är mina.

C: Och (makes) är hans egna?

IP: Ja, det är våra!

C: Är det så?

IP: ... Ja, det är nog mer så tror jag.

Hon ger här ett bra exempel på speciella pengar. Kvinnans lön är lite annorlunda än hennes mans lön (Zelizer, 1989). Även om de båda lönerna är deras egna pengar betraktas de inte riktigt på samma sätt av henne; kvinnans lön betraktas mer som hennes egna pengar (jämför Gullestad, 1984). Samtidigt betraktar också hennes man deras respektive egna pengar på lite olika sätt. Han berättar att de ibland lånar av varandra mot slutet av månaden om någons pengar tar slut innan nästa lön kommer. Medan han alltid betalar tillbaka sina lån efter några dagar, säger han följande om de pengar som hans fru lånar av honom.

C: Har hon behövt låna av dig någon gång?

IP: Ja. Så där kort, tills nästa lön kommer. Fast hon får väl det.

Inte får jag tillbaks pengar. Hon får tillbaks av mig, men ...

C: Så du efterskänker?

IP: Ja, hon har ju så dålig inkomst.

Det han verkar säga är att hennes pengar är hennes pengar och hans pengar är hans pengar fast ibland är de också till för familjen och frun om de behöver dem. Hans pengar tillhör familjen lite mer än vad hennes gör; hennes pengar är lite speciella, lite mer hennes egna. Att han efterskänker pengar till henne är också intressant eftersom de har båda två ganska lite kvar efter alla nödvändiga utgifter är betalda

Även hon uttrycker en skiftande uppfattning om vad och vem hennes pengar är till för. Man ser ytterligare ett exempel på ambivalens när hon svarar på frågan om egna sparpengar.

C: Har du pengar undanstopgade ifall du skulle behöva dem?

IP: Ja, det har vi haft. Vi hade 6 000 kronor men fick ta ut 3 000 för att få det att gå runt. Vi köpte en ny madrass.

Det här citatet visar också hur hennes pengar kan vara familjens pengar i vissa sammanhang. Här speglar hennes ordval hennes tvetydiga syn på hennes egna pengar. Hon talar om vad "vi" har gjort med "mina" pengar. För att klargöra detta frågade jag om det var deras gemensamma pengar som användes till det gemensamma köpet och hon svarade att det var hennes egna pengar. Ytterligare ett exempel på denna blandade syn på hennes pengar är att hon ibland betalar barnens kläder ur egen ficka fast sådana utgifter egentligen skall tas ur hushållets gemensamma kassa.

IP: Barnens kläder och sånt, då tar jag ur egen ficka.

IP: Jag kan också se, mycket av det jag handlar kommer från mina egna pengar... Skulle jag ta det från den här potten, ja, då går det så mycket pengar där.

C: Är det tänkt att pengarna i börsen också ska räcka till barnens klädbehov?

IP: Ja, men handlar jag några kläder, om jag är på stan och hittar nåt som jag tänker det här behöver de verkligen så tar jag de pengar sen. Men det är inte alla gånger. Jag menar går jag och småhandlar mjölk eller, för en hundring då bryr jag mig inte, då tar jag inte från börsen.

Hon kan även tänka sig att använda en del av familjens pengar till sina egna privata utgifter om det finns pengar över. Hon säger följande om sina egna sparpengar:

IP: Ja, han vet att jag har en buffert. Ibland har det varit mer ibland mindre. Ibland har jag varit tvungen att ta utav det fast jag egentligen inte vill ... nu vill jag åka till Stockholm. Eftersom vi ligger så pass på marginalen så kan man inte tänka att vi har, jag har inte råd om jag bara ska åka med de pengar som vi får in, det behövs lite mer.

Här framgår att hon skulle bekosta en sådan privat nöjesresa med hushållspengar, helt eller delvis, om de räckte och eventuellt lägga till av egna pengar. Återigen uttrycker hon ambivalens om vems pengar det är. Vem är det som inte har råd med hennes Stockholmsresa, "vi" eller "jag"? Ibland anser hon alltså att hon har rätt att ta från hushållets pengar för privat konsumtion.

Båda anser att de har egna pengar och separata ekonomier. Ändå lägger båda två sina egna pengar på sådant som ligger i gränslandet mellan egen och kollektiv konsumtion. Han spenderar på verktyg i samband med uppbyggandet av ett eget företag och hon framförallt på barnen. Detta är ett ganska intressant könsrollsmönster och liknande exempel, där män spenderar pengar på sin hobby som ofta är ganska dyr, och kvinnor spenderar på barnen, finns att hitta hos de flesta paren i denna undersökning.

Man skulle kunna säga att det paret som nu följer är motpolen till det första paret vad gäller synen på ägandet av de pengar som kommer in till familjen. Detta par har sammanlagt endast två bankkonton: ett lönekonto där båda deras löner sätts in, och ett girokonto. Båda kontona är gemensamma. Ingen har ett eget privat bankkonto. Hon hade alldeles före intervjutillfället fått fast heltidsanställning i kommunen. Hennes inkomst varierar beroende på att den innehåller vissa rörliga delar, men den har legat mellan 5 500 kronor och 14 500 kronor netto i månaden sedan hon började jobbet ett halvår tidigare. Han tjänar betydligt mer och hans inkomst varierar

också på grund av bonusar flera gånger per år. Enligt honom själv har han en inkomst på i snitt ca 35 000 kronor brutto i månaden, inklusive bonusar.⁸ Trots den relativt höga totala inkomsten har familjen en ansträngd ekonomi som beror på stora skulder som finns kvar sedan flera år tillbaka. Att ha gemensam ekonomi verkar ha varit självklart från början. Om deras konton säger han följande:

IP: Från första dagen har vi haft ett konto och där har vi smackat in det vi har fått så vi har inget som helst uppdelat så.

Detta par skiljer inte mellan hans och hennes inkomst eller pengar. Alla pengar tillhör familjen, vilket också speglas i det att de har valt att ha endast gemensamma konton. När jag frågar henne om egna pengar och deras respektive inkomster uttrycker hon tydligt att pengarna varken tillhör henne själv eller hennes make, utan att hans och hennes lön tillhör dem båda två i lika stor utsträckning. Att ha egna pengar då man är en del av en familj verkar vara en främmande tanke för henne, vilket framgår av följande citat.

C: Du har ingen lust att ha egna fickpengar, t.ex. att du ...?

IP: Nej, nej. Vad ska jag med det till?

Hennes man ser likadant på deras pengar. Han betraktar båda deras respektive löner som familjens pengar, vilket han säger i klartext nedan.

IP: Ja, vi ser det som en gemensam pott alltså. Så vi räknar vad vi får ut netto ihop. Det är familjens pengar. Vi har inga mina och dina pengar.

De anser båda två att de pengar som de tjänar tillhör familjen och ska användas till familjens behov. I denna familj är det väldigt stor skillnad mellan hans och hennes löner, vilket kan tänkas orsaka en del svårigheter eller ha vissa konsekvenser. Men när jag frågar henne om hennes mans jobb och relativt höga lön säger hon följande.

IP: Vi tycker det är bra, att han har bra lön. En trygghet för oss ... han har fått satsa på sin karriär. I och med det är det han som har chans att tjäna pengar också.

IP: ... det känns bra. Jag tycker han har lyckats. Eller vi har lyckats.

IP: Han måste jobba. Det tycker jag är viktigt. Och jag tycker, ja, jag tycker det är jätte viktigt, hans jobb. Att han ska verkligen satsa på det. För det är ju vår väg ur eländet.

Det gör inget, enligt henne, att det är han som tjänar merparten av hushållets totala inkomster. Tvärtom anser hon hans jobb vara viktigt,

⁸ Hans vanliga bruttomånadslön är cirka 21 000 kronor. Utöver detta får han prestationsbonusar tre gånger per år.

någonting han ska satsa på, för familjens skull. Att han tjänar bra och har lyckats i sin karriär verkar vara till lika stor glädje för henne och en lika stor framgång för familjen som för hennes man. Hon verkar inte tycka att det är problematiskt eller på något sätt negativt att han tjänar så mycket mer än vad hon själv gör. Det är familjen som kommer först och familjemedlemmarnas behov som ska tillgodoses, och för det behövs samarbete, vilket framgår av följande citat om skillnaden mellan deras respektive inkomstnivåer. Han beskriver det på följande sätt.

IP: Nej, vi ser det som ganska positivt i och med att vi har delad ekonomi. Vi är som ett team. Det är inga prestigegejejer i det.

Det som är bra för den ena är också bra för de andra i familjen. I denna familj är normen om att dela inom familjen stark och vem det är som tjänar vad verkar inte ha någon betydelse. Här nedan ser vi också att hon håller med sin man om att det är familjens behov som ska prioriteras och att det är viktigt att alla får det de behöver.

IP: Vi måste som satsa på varann då, familjen, och se till att alla har det man behöver.

Det blir intressant att koppla uppfattningar och attityder om egna och familjens pengar till konsumtionsmönster. I paret ovan kan man se att konsumtionen i familjen inte är jämnt fördelad, trots deras respektive uppfattningar om pengar. Han spenderar mer på sig själv än vad hon gör. På grund av hans jobb behöver han en del kostymer och täta frisörbesök. Hon klipper sig högst ett par gånger per år och köper sällan kläder eftersom hon har ett arbete som tillåter jeans och träningsoveraller. Även om dessa förhållanden delvis kan förklaras av att han har det arbete han har, och hon har varit gravid och mammaledig länge, föreligger det en uppenbar skillnad i deras konsumtionsnivåer. Liksom i föregående par säger sig kvinnan i detta par också ha mindre behov av att spendera på sig själv och nöjer sig också med mindre.

Individerna i detta par är extremt överens i frågor som rör delande inom familjen. Normen om att dela är stark hos båda två och det är självklart att alla resurser ska tillhöra alla lika mycket. Både hon och han säger att det är familjens behov som prioriteras framför individernas. Ändå kan man se att resurser inte delas lika mellan makarna.

Dessa två par utgör extremerna i datamaterialet vad gäller synen på inkomsterna som "mina" eller "våra". Mellan dessa två extremerna finns det ytterligare åtta par med åtta olika sätt att betrakta och dela pengar på, vilka utgör kombinationer av egna pengar–familjens pengar polerna. Förutom det första paret som diskuterades ovan finns det tre par som bara har separata bankkonton. Trots denna likhet finns

tydliga skillnader i hur dessa tre par betraktar sina egna och familjens pengar jämfört med paret ovan.

I ett av dessa par har mannen ett yrke med hög status och lön. Hans fru har skolat om sig till ett yrke som också har hög status och som betalas bra. När hon intervjuades var hon i färd med att skriva sitt examensarbete och hade nyss börjat arbeta heltid efter flera års studier. Båda är överens om att det var tufft ekonomiskt under den tid hon studerade men att de redan känner av förbättringar sedan hon började arbeta. Under den tid hon studerade fick hon sin inkomst dels via studielån och dels från ett arv hon har haft sedan tiden innan hon blev ihop med sin nuvarande man. Både hon och han är överens om att han har gjort uppoffringar för att de skulle klara den ekonomiska bördan som hennes nedsatta inkomst innebar under studietiden.

Detta par avviker något från de övriga i och med att de båda har ett ganska stort sparkapital från tiden innan de gifte sig. Hon har det ovannämnda arvet och han har ett stort sparkapital som han har haft länge. Dessa sparpengar finns på speciella, separata konton och slås inte ihop med lönerna. Hennes arv är hennes pengar och hans sparmedel är hans egna, trots att paret anser att de har gemensam ekonomi.

Även om hon anser att arvet är hennes egna pengar framgår det vid flera tillfällen att hon är väldigt ambivalent om vems pengar det egentligen är. Hon svarar följande när jag frågar henne om hon anser att hennes pengar och tillgångar är hennes egna.

IP: Ja, halvt om halvt gör jag ju det. Jag vill ju inte att de ska, om jag vet att de sätts in i huset t.ex. vill jag att vi sätter lika mycket var ... Eller åtminstone om jag sätter ett högre belopp vill jag att vi skrev ett papper att jag hade gjort det....Men samtidigt känner jag att, nu, så har jag alltid känt då, för att jag har haft de här pengarna länge. De har jag haft när vi träffades så jag har fortfarande kvar de pengar. Men jag känner inte på samma sätt nu, för nu har vi varit gifta så pass länge, ja, även om det rent praktiskt är mina pengar, det är ju det som, enligt testamente är mina pengar, så känner jag inte lika strikt att det är mina pengar ...

Hon anser att både hon och hennes man har egna pengar som de investerar i familjens gemensamma konsumtion. De kan själva välja att investera dem i familjen, men pengarna tillhör individerna. Det verkar vara viktigt för henne att hennes ekonomiska insats är erkänd och synlig. Man får en känsla av att hon gärna vill betrakta sina pengar som familjens men har lite svårt med att byta inställning, som om hon vore mitt i en övergång vad gäller hur hon betraktar sina och familjens pengar.

De har varit gifta i åtta år och har två barn tillsammans. Just det förhållandet att hon betraktar dem som mer av en familj nu än tidigare verkar påverka hennes syn på pengar, vilket framgår lite i det föregående citatet, men ännu mer i följande:

IP: Så nu känner jag inte att det är *mina* pengar så där utan om det är någonting som vi inte klarar av ekonomiskt då tar jag självklart av mina pengar, eller om han behöver någonting. Det är självklart! Eller om det är nånting som barnen behöver eller så. Nu känner jag att det är familjens pengar. Och det har också att göra med att jag känner oss mycket mer som en familj nu när vi har varit gifta så pass länge och har två barn och allt sånt där. Men jag vet att vi inom en överskådlig framtid inte kommer att skiljas och så där. Så det är liksom familjens pengar.

Pengarnas sociala värde transformeras när hon börjar anse att de är en familj, alltså att förhållandet är stabilt och att hon och hennes man delar ansvaret för deras två barn. För henne blev inte hennes pengar automatiskt familjens egendom bara för att hon gifte sig, utan det krävdes en process och tid för att hon skulle komma att känna att hennes egna pengar kunde delas med familjen. Det kan möjligen hänga samman med att hon hade med sig egna tillgångar (arvet) in i äktenskapet. Hon har uppenbarligen betraktat arvet som annorlunda än hennes lön och har inte varit helt beredd att dela med sig av det (jämför Zelizer, 1989). Utifrån Treas' (1993) ekonomiska perspektiv kan man tänka sig att det innebar en stor ekonomisk "risk" att investera arvet i en ny familj. Det tar tid för ett par att finna normer och regler för fördelning och innan dessa var fastställda var osäkerheten för stor.

Det verkar alltså vara viktigt för henne att känna en viss trygghet och ett förtroende för familjerektionerna innan hon psykiskt kunde dela med sig av sitt arv till familjen. En viss stabilitet och varaktighet var nödvändig för att hon skulle kunna ändra sitt sätt att betrakta relationen mellan sina pengar och sin familj. Hon har under flera år delat med sig av sina pengar och betalat familjens vardagsutgifter, fast hon ansåg att det egentligen var hennes pengar. Nu kan hon betrakta pengarna som familjens även om hon uttrycker en viss ambivalens på den punkten. På samma sätt som hon anser att hennes pengar är till för familjens behov betraktar hon också makens pengar som tillhörande familjen.

Just att de nu har barn tillsammans och har investerat så mycket i denna familjekonstellation verkar ha varit en viktig faktor för att hon skulle ändra syn. Detta framgår i följande citat från henne.

IP: Innan vi hade barn, innan vi köpte hus, då delade vi på som 50–50 på hyran och så där. Men sedan vi fick barn, när man får

barn då flyter som ekonomin ihop hur som helst. Då är man lik-som en enhet. Då spelar det inte särskilt stor roll.

IP: Ja, när vi fick barn, för då var jag barnledig, vilket gjorde att jag tjänade mindre. Och då blev det ju, ja då blev det ju så. Då slutade man bry sig om det där att det skulle va rättvist och så. För det jämnar ut sig.

Flera av intervjupersonerna nämner barn som den faktor som gör det omöjligt, eller av någon annan anledning fel, att ha separata ekonomier eller försöka dela på allt "50-50". Alla par anger att det är just familjen och familjens behov som är det primära och det är det som styr hur pengar betraktas och används. Kvinnan ovan är väldigt tydlig med att det är just hennes känsla av att förhållandet och familjen kommer att hålla ihop inom överskådlig framtid som gör att hon nu känner att hennes pengar också är familjens pengar. "Riskerna" med att investera i familjen har minskat i takt med att hon har fått förtroende för förhållandets, och familjens varaktighet (jämför Treas, 1993). Enligt hennes beskrivning av sin inställning till familjen, verkar det som om hon inte alltid har ansett att hon har gemensam ekonomi med sin make. Nu kan hon säga att de har det. Och även om de inte delar "50-50" på alla utgifter nu så verkar det finnas en annan rättviseprincip som gör att det ändå känns bra. Hennes förändrade sätt att se på sina egna pengar som familjens och att betrakta deras ekonomi som gemensam visar hur man väger in kontinuitet och investeringar i familjen. Detta ger visst stöd åt Treas' (1993) tes om att dessa faktorer, kontinuitet av förhållandet och investeringar i familjen kan påverka valet av gemensam ekonomi samt att detta speglas i vilket sätt par organiserar sin ekonomisk administration.

Kvinnan i detta par anser att hon har egna pengar som är hennes att göra som hon vill med, men samtidigt går det inte att spendera dem hur som helst beroende på att hon nu har en familj som kommer i första hand. Hon uttrycker detta tydligt i följande citat:

C: Har du pengar som du anser är dina pengar som du kan göra som du vill med?

IP: Ja det är klart. Det är klart jag har ju pengar som jag *kan* göra som jag vill med. Men även om jag skulle vilja åka till Acapulco skulle jag inte göra det för det är ju prioriterat för familjen. Alltså i princip har jag frihet att gå och köpa en ny video eller vad det är jag vill ha och det kan jag ju göra. Men jag gör det inte för jag tycker, jag köper det som *familjen* behöver.

Hennes make, som också har egna pengar i form av sparmedel, anser också att de har gemensam ekonomi och uttrycker samma

ambivalenta syn på sina pengar. Han säger följande om deras respektive sparpengar.

IP: ... dem försöker vi inte röra. Men det har hon också varit tvungen att göra, va. Och jag har varit tvungen att röra sparade pengar då som jag har fått. Och det har inte varit så mycket att göra för vi har inte överlevt utan dem.

IP: Och jag tycker i princip att de pengar vi får in det är ju primärt inte *mina* pengar utan det är familjens.

Behöver familjen pengar är det ingen tvekan om att han tar av sina egna pengar, precis som hans fru gör. Men det är inte bara deras respektive sparade pengar som betraktas som egna pengar. Lönerna, till viss del, tillhör också dem själva i första hand även om de ska användas till familjens behov. Hans ambivalenta inställning till sin lön framgår nedan:

C: Hur ser du din lön. Ser du den som din lön, dina pengar eller som familjens?

IP: Ja det beror på, ja det är nog olika i olika sammanhang. Men nog ser jag det som min lön.

C: Sen, det som blir över efter (räkningarna) är betalda?

IP: Det är mina.

Enligt båda två är deras inkomster främst till för att täcka familjens behov. Samtidigt anser han att han har egna pengar och tycker att det är viktigt att ha ett eget ekonomiskt utrymme. Hans lön är hans, fast inte entydigt så, och den kan han handla för om han känner för det. Han är inte rädd för att konsumera dyra saker och unnar sig gärna att köpa musik- och datorutrustning. Liksom mannen i paret ovan, tycker även han att det är viktigt att båda har visst utrymme att köpa och göra det de vill, vilket de båda två verkar ha. Han upplever också att han har möjlighet att spendera på sig själv vilket, som vi ser i nedanstående citat han också gör.

IP: Men sen måste man ju själv ha både ekonomiskt utrymme och annat utrymme också för att kunna göra några saker som man själv vill.

IP: Men nog lägger jag tio till femton tusen på musikgrejer varje år. Det gör jag, utan tvekan.

Han verkar känna att han har en viss rätt att köpa de saker han önskar sig. Han säger tydligt att hans lön är hans pengar, men han delar gärna med sig av sina pengar till familjen. Även om denna familj har haft en ansträngd ekonomi de senaste åren ser de positivt på framtiden vad gäller ekonomin vilket också gör det möjligt att konsumera dyra saker på ett annat sätt än tidigare. Återigen ser man hur viktig uppfattningen om att ha egna pengar är. Samtidigt är många

av intervjupersonerna väldigt tydliga med att poängtera att när det kommer till kritan så är det familjens behov som prioriteras. Kvinnan i detta par uttrycker existensen av dessa parallella ekonomier på ett bra sätt när hon säger följande:

IP: Vi har liksom haft egna (ekonomier) vid sidan om och sen en gemensam. Fast egentligen i ett större perspektiv så är det ju gemensamt.

Det är intressant att par som delar sina pengar med varandra och anser att de har gemensam ekonomi trots detta har separata konton i så stor utsträckning som de faktiskt har.

En anledning till att par som delar ekonomin har kvar separata sparkonton kan vara för att göra deras bidrag, det vill säga deras "egna" pengar, mer synliga (jämför Burgoyne, 1990 och Gullestad, 1984). När ens eget bidrag till familjens resurser och försörjning är synligt skänker det en upplevelse av att ha makt. För pengar som hamnar i en gemensam pott är det inte längre lätt att avgöra vem som äger, eller har bidragit med vad, alltså blir bådas individuella bidrag osynliga. Om ens eget bidrag är tydligt och synligt på ett eget konto är pengarna mer tillgängliga vilket kan underlätta konsumtionsmöjligheterna för ägaren. Ett eget konto kan skänka en upplevelse av att man har någon form av (kanske outtalad) äganderätt och kontroll över pengarna, vilket i sin tur kan skänka en känsla av att ha rätt att använda dem som man själv vill.

Pengar på ett sparkonto kan också betraktas som "extra" pengar i förhållande till de pengar som handhas i den löpande vardagsekonomin, vilket kan vara betydelsefullt vad gäller inflytande i ekonomiskt beslutsfattande (jämför Blumberg och Coleman, 1989). Att ha ett eget konto med "extra" pengar kan då tänkas ge en känsla eller upplevelse av makt därför att man i teorin i alla fall, kan hjälpa familjen ur en ekonomisk knipa eller bjuda den på något speciellt. Även om inte sparkonton alltid är örönmärkta för privat bruk kan perceptionen av att kunna konsumera upp dem vara tillräckligt för att skänka en känsla av kontroll. Kvinnan i denna familj har haft tillgång till arvet, vilket är mycket pengar, under hela tiden de har varit tillsammans. Ändå har de levt snållt under tiden hon har studerat. Trots detta säger hon att hon känner att hon kan spendera stora summor på sig själv om hon vill, även om hon inte har gjort det. Det kan tänkas att denna känslan av att kunna spendera beror på att hon har sina egna pengar, arvet. Ännu en gång ser vi att perceptioner om olika pengar kan variera och hur betydelsefulla de är för hur pengar handhas. Oavsett om par anser att de har gemensam ekonomi, separata ekonomier, gemensamma konton eller separata konton uttrycker de att de har en viss tillgång till

både familjens pengar och egna pengar. Och oavsett av hur de har organiserat sin ekonomi och hur de benämner pengarna i familjen så svarar nästan alla att familjens behov kommer främst. Individernas och parens syn på pengar är fulla av tvetydighet, ambivalens och motsägelsefullheter. Vad som är intressant är att det kan se så olika ut hos olika par och att alla paren tycks ha lärt sig att leva med denna ambivalens.

Fördelning av resurser: pengar och konsumtion

I detta avsnitt kommer jag att analysera förekomsten av en ojämn fördelning av resurser bland de par som deltog i min undersökning. Undersökningens utformning har inte tillåtit en exakt inventering och jämförelse av parens *faktiska* konsumtion. Däremot är intervjupersonernas utsagor fulla av nyanserade uppgifter om hur de *upplever* sin egen och familjens respektive konsumtion och standard och om hur nöjda de är med dessa.

De flesta familjer i mitt datamaterial (och kanske också i Sverige) har en begränsad och ofta liten mängd pengar kvar att göra av med efter det att de nödvändigaste utgifterna är betalda. Dessa pengar ska räcka till mindre inköp till det gemensamma hemmet, till små oregelbundna utgifter såsom presenter till släkt och vänner och till familjemedlemmarnas privata konsumtion. Har man gemensam ekonomi, som nästan alla paren i undersökningen har, så måste familjemedlemmarna finna sätt att dela på de pengar som blir kvar och enas om vilken konsumtion som ska prioriteras. Den prioritering som därvid explicit eller implicit görs kan ses som en spegling av maktförhållandet mellan parterna i paret. Tidigare forskning har visat att pengar skänker makt och kontroll till ägaren vad gäller beslutsfattande och konsumtion. Detta innebär att den som tjänar mer bör ha en starkare ställning i familjen och bör kunna påverka familjens konsumtion till egen fördel.

Som vi såg ovan, har de flesta intervjupersonerna gemensam ekonomi med sin partner, men det kan innebära väldigt olika saker när det gäller tillgång till pengar för eget bruk. I en del par har individerna egna sparmedel som de kan ta ifrån medan andra endast har de pengar som räknas som familjens hushållspengar till sitt förfogande. De flesta (men inte alla) intervjupersonerna, både män och kvinnor, svarade att de har tillgång till de pengar de anser sig behöva för att spendera för egen räkning, inom ramarna för hur mycket pengar som finns kvar. Att de flesta av kvinnorna, och ofta också männen, har den uppfattningen att män oftare än kvinnor spenderar mer pengar på sig själva än deras partner gör är intressant

eftersom det implicit skulle betyda att kvinnor behöver mindre för att känna sig tillfredsställda eller att kvinnor blir tilldelade (eller kräver?) mindre av de ekonomiska resurserna och accepterar det.

Att kvinnor nöjer sig med mindre än sina partner är inget nytt fenomen. Ett etablerat forskningsfält inom socialpsykologin studerar förekomsten av ett fenomen som kallas "relative deprivation". Kortfattat innebär detta att en grupp, i detta fallet kvinnor, tenderar att anpassa sina behov och preferenser till vad som är möjligt och rimligt för dem att uppnå (Taylor och Moghaddam, 1987). Vilka som är möjliga och rimliga konsumtionsmål för kvinnor är i sin tur beroende av flera faktorer, såsom könsrollsmönster, traditioner och relationsspecifika mönster. Att kvinnorna oftare än männen säger att de är nöjda med den konsumtionsnivån de har, samtidigt som de uppger att de konsumerar mindre än männen kan helt enkelt vara ett sätt att rationalisera deras sämre tillgång till pengar för eget bruk, det vill säga deras ekonomiska underordning.⁹

Paret nedan exemplifierar den komplexitet som kan präglade ett pars privata konsumtion inom ramarna för den större familjeekonomin. Paret kan verka extremt, men de aspekter som man upptäcker hos dem kan skyntas även hos andra par i undersökningen fast i olika kombinationer och i olika hög grad. I detta par arbetar hon 75 procent och tjänar cirka 6 800 kronor netto per månad. Hans heltidslön uppgår netto till mellan 15 000 och 16 000 kronor per månad. Det är hon som sköter familjens ekonomiska administration, såsom att betala räkningarna och kontrollera kontoutdrag, och det är hon som avgör och bestämmer vad de har råd med. Enligt både henne själv och hennes man är hon mer lämpad att ansvara för ekonomin eftersom båda anser att han "har absolut ingen kontroll över sig själv"¹⁰ vad gäller ekonomiska frågor. Som vi kommer att se verkar hennes kontroll över administrationen av pengarna innebära en viss kontroll över familjens pengar och konsumtion (jämför Gullestad, 1984). Nedan ser vi vad hon tycker om att vara ansvarig för ekonomin.

C: Så ville du då ta ansvar eller fick du eller?

IP: Jag vet inte. Det var nog så att jag fick, vare sig jag ville eller inte ... Jag visste hur man gjorde och han hade inte den blekaste aning. Det var som enklast så.

IP: Fördelen är att om man skulle släppa ekonomin och räkningarna till min man så tror jag att det inte skulle va så stor kontroll

⁹ Se Avslutande diskussionen för en annan möjlig förklaring av detta.

¹⁰ Även om citatet är från henne uttrycker han samma sak vid flera tillfällen. Han betonar verkligen sin egen brist på ekonomiskt sinne och ansvar och hennes kompetens och starka karaktär.

på det hela. Det tror jag. Jag trivs nog ganska bra med att ha kontroll över de där pengarna i alla fall ...

Hon uttrycker här att hon anser att hon har det praktiska ansvaret för att betala familjens räkningar och hålla reda på ekonomin i stort. Hon uppger att detta är en väldigt betungande, tråkig och tidskrävande uppgift.¹¹ Även om hon antyder att det inte var helt självvalt, så säger hon också att hon trivs med att ha det ekonomiska ansvaret. Hennes man verkar också ha uppfattningen att det är hans fru som har kontroll och ansvar för det praktiska vad gäller ekonomin.

IP: Hon, hon har ju kontroll på pengarna. Alltså jag har väl en aning om hur mycket som finns va. Men det är ju för att hon säger till mig helt enkelt att, så här mycket pengar har vi att röra oss med den här månaden ... För jag har ingen som helst, hon har allt koll på det där.

Båda två är överens om att hon har ansvaret för att sköta deras ekonomi. Men det är intressant att när jag explicit frågar honom huruvida någon av dem har huvudansvar för familjens ekonomi så är han inte lika entydig och säker. Vid flera tillfällen under intervjun talade han om för mig på olika sätt hur mycket mer ansvarsfull och duktig hans fru är när det gäller att sköta ekonomin och att det är därför som hon och inte han har ansvaret. Enligt Gullestad (1984) medför ansvar för den ekonomiska administrationen oftast kontroll och inflytande vad gäller beslut om konsumtion i familjen. Utifrån detta är det då hon som borde ha mer makt och inflytande över beslut som rör ekonomin och konsumtionen. I följande citat från henne själv framgår det att det också verkar vara hon som till stor del kontrollerar och bestämmer hur familjens pengar spenderas.

C: Tycker du att nån av er har det slutgiltiga beslutet för hur ni gör med pengar...?

IP: ... Nah ... det är möjligen jag då som bromsar det mesta. Det är det nog.

C: Du känner inte att för att han tjänar mer så har han mer att säga till om?

IP: Nej, nej.

Här är det intressant att hon känner att hon har kontrollen fast han tjänar så mycket mer. Detta stämmer dåligt överens med tidigare forskning som visar på att kontroll över, och beslut rörande pengar är nära kopplad till ägande, det vill säga till vem som tjänar dem. Men i denna familj verkar det vara hon som har inflytande i beslut som rör familjens ekonomi i stort, och till och med över sin makes konsum-

¹¹ Pahl (1989) fann att ansvar för den ekonomiska administrationen ofta upplevdes som en börda, speciellt i familjer med ansträngd ekonomi.

tion, trots sin betydligt lägre inkomst. Citaten nedan från hennes man visar att han anser att det är hans fru som kontrollerar inte bara familjens hushållsekonomi, utan också hans privata konsumtion.

IP: Ja OK, visst kan vi ha diskussioner men det är aldrig att vi bråkar. Det händer väl va, men i stort sett inte. Det är väldigt lite. Det är mest de gånger jag har gjort av med för mycket pengar på någonting, när hon tycker att jag prioriterar fel va.

C: Känner du att du har pengar som du kan göra vad du vill med, att du har, om du vill köpa någonting att du kan göra det ...?

IP: ... Det finns inga pengar som, ja, jag kan ta och gå köpa en hamburgare nu för att jag känner för det. Så är det inte.

Nedan bekräftar hon den bild som han ger. Första citatet från henne gäller hennes mans försök att övertala henne om behovet av en ny bil och det andra citatet handlar om hennes mans möjlighet att spendera pengar på jobbet.

IP: Men det lyckas sällan. Jag tycker inte vi behöver en ny bil. Han har försökt i många år men det lyckas inte så bra.

IP: För den delen tycker jag att det är lite onödigt att gå runt med ett par hundra i börser till ingen särskild nytta. Jag menar, ekonomin är inte så där värst strålande så att jag tycker man behöver inte springa och köpa kaffe på jobbet varje dag ... Men då ekonomin är så taskig tycker jag att han kan koka kaffe hemma och ta med sig. Han tycker inte det men jag tycker det.

Samtidigt säger hon att hon har tillgång till de pengar hon behöver. Hon är också medveten om att hennes man upplever att hon kontrollerar och begränsar hans konsumtion.

C: Känner du att du har ändå så att du kan göra en del saker med familjens pengar, att en del av dem är dina ändå?

IP: Ja, nu vet jag inte riktigt, jag tycks inte behöva så mycket pengar att göra saker och ting för själv. Vill jag så finns det pengar, då tar jag pengar. Vill jag handla så gör jag ju det.

C: Tror du att han känner likadant eller?

IP: Nej, det tror jag nog inte han gör. Han tycker nog kanske lite grand att jag styr lite grand över hans pengar. Att, han skulle nog tycka det var trevligare om han fick jämt gå runt med ett par, tre hundra kronor i plånboken varje dag. Då tror jag han skulle tycka att det känns bättre. Men det gör han inte idag.

Hon har vissa bestämda åsikter om hur pengar *inte* bör spenderas som inte stämmer överens med hennes makes. Implicit i hennes svar ovan är att hennes make vill byta bil och ha pengar i börser för att köpa fika på jobbet. I fråga om bilen ser det ut som om hon har "vunnit" striden, eftersom de har haft samma bil i flera år. I fråga om att inhandla fika på jobbet är det han som verkar ha vunnit, eftersom

han talar om för mig att han gör av med cirka 150 kronor per månad på arbetsplatsen, och då kan vi anta att det är på fika.

Hon medger att hon inte tror att hennes man känner att han har tillgång till de pengar han behöver för eget bruk. Samtidigt säger hon sig själv ha tillgång till den lilla summa pengar hon behöver för eget bruk. Man får en bilden av en familj där hon hårt kontrollerar sin mans möjligheter att spendera familjens knappa pengar och där han också upplever att hon kan styra hans konsumtion. Hon verkar ha fullständig kontroll över familjens pengar.

Men om man sedan ser på deras konsumtion, på vad de själva säger om hur mycket de faktiskt spenderar på sig själva, träder en annan bild fram. Hon säger att hon tror att hennes man spenderar mer pengar för egen räkning än vad hon själv gör, mest på sin löpning. Här nedan förklarar hon vad hennes man spenderar på och hur hon upplever det.

IP: På löpning. Löparskor och löpartävlingar och bensin till och från tävlingar och sånt.

C: Tycker du att hur ni gör med ekonomin och vad ni köper och så, att det känns bra, rättvist?

IP: ... Nej. Ibland tycker jag att det där med löpning är lite orättvist. Fast jag har som vant mig egentligen. Jag vet ju att han missunnar mig inte att köpa nånting om jag vill köpa nånting. Det gör han inte. Så vill jag är det bara att jag går och handlar.

C: Men gör du det?

IP: Nej, jag är lite för snål för det. Så är det, det är svårt att unna mig, det är där det sitter egentligen. Så därför tycker jag att han slösar lite.

Den tidigare bilden av att det är hon som har kontroll över familjens, och sin makes ekonomi börjar blekna och en annan bild tonar fram när hon beskriver deras konsumtion. Istället för att ha kontroll över familjens ekonomi verkar hon känna sig låst när det gäller pengar. Det finns inte så mycket pengar över att spendera på sådant som hon skulle vilja lägga pengar på medan hennes make spenderar ganska fritt på sin hobby. Om sina egna konsumtionsbehov säger hon följande:

IP: Ja egentligen så skulle jag nog inte behöva så mycket. Ja, 400 kronor, skulle jag nog va ganska nöjd. Jag behöver nog inte så mycket mer ... Det enda som jag gör som kostar pengar det är att läsa böcker. Men, ja men kring 400, 500 kronor.

C: Har du så mycket att göra av på dig själv per månad nu?

IP: Nej, nej det har jag inte. Jag själv kommer alltid i sista hand.

C: Om du nån månad vill göra nåt lite dyrare utöver det vanliga, skulle du kunna göra det?

IP: Nej. Nej det skulle jag inte kunna göra. Nej men det skulle inte gå.

C: Har det hänt att du har köpt nåt som du har fått dåligt samvete över att du har köpt?

IP: Ja, en jacka. Och den har jag inte ens betalt än. Det har jag fortfarande så dåligt samvete över så den har mamma betalt så hon ska väl ha pengar för den nån gång. Jag har nog tyvärr ganska ofta dåligt samvete över det jag handlar åt mig själv. Jag tycker att det är ganska onödigt. Behöver jag en ny jacka eller skor tycker jag att det är ganska onödigt egentligen ... Jag gör det för att jag måste, när jag känner att jackan faller sönder och skorna ramlar av.

Ovan uttrycker hon ambivalens vad gäller hennes tillgång till pengar och konsumtion. Å ena sidan säger hon att hon har tillgång till den lilla summa pengar hon behöver för den liten mängd konsumtion hon önskar sig. Å andra sidan säger hon också att hon inte känner att hon har råd med det hon behöver och att det känns orättvist att hennes mans löpning slukar så mycket pengar som den gör. Hon säger att hindret för att konsumera kommer inifrån henne själv och inte från hennes man. Samtidigt kan man spekulera om att hennes mans relativt höga konsumtion gör att det inte finns utrymme för hennes egen konsumtion. Trots hennes tidigare utsagor om att hon har det hon behöver anar man åtminstone lite missnöje med deras ekonomi och med hennes möjligheter att spendera på sig själv.

Flera av kvinnorna i undersökningen uppgav att deras svårighet att spendera på sig själv kommer inifrån sig själv och att deras män inte missunnar dem att konsumera. I dessa andra par, precis som i paret ovan, verkar det vara kvinnorna som tar på sig ansvaret att reglera familjens totala konsumtion: spenderar mannen bara lite för mycket känner sig kvinnan tvungen att dra ner på sin egen konsumtion om ekonomin ska gå ihop den månaden. Varför det är just kvinnan som tar på sig detta ansvar är svårt att veta och vi måste nöja oss med spekulationer.

Det är väldigt svårt att veta hur nöjd kvinnan i paret ovan egentligen är med sin privata konsumtion. Är det mer pengar för att konsumera hon vill ha eller är det en ökad känsla av verklig kontroll över ekonomin? Vi har sett tidigare att upplevelsen av att kunna spendera är väldigt viktig. Att det kan vara det sistnämnda framgår av följande citat.

IP: Jag tror egentligen inte att det är nåt speciellt. Jag tror snarare att det är den där känslan av att det finns pengar där som jag kan spendera ifall jag vill göra det.

Implicit i citatet är att hon inte kan spendera som hon skulle önska sig. Hon säger själv att det hon egentligen önskar sig är möjligheten,

eller känslan av att det fanns möjlighet att handla. Föreställningen av att hon har den friheten känns för henne nästan viktigare än själva konsumtionen.

Nedan kan vi se hur hennes man upplever deras konsumtion.

C: Vem tror du gör av med mer pengar för egen räkning?

IP: Det är jag.

C: Vad brukar du göra av med pengar på?

IP: Ja det är på jobbet jag gör av med pengar, på fika och sånt.

C: Hur mycket brukar det gå varje månad för dig?

IP: Ja vad kan det va? 150 kronor på jobbet.

C: Hur nöjd är du med din, er levnadsstandard?

IP: Nu är jag väldigt nöjd.

Han bekräftar hennes beskrivning av att det är han som spenderar mer på sig själv. Men där hon fokuserar på hans hobby, som är det som kostar mycket, anger han att det är inköp av fika på jobbet som utgör merparten av hans egen konsumtion. Han börjar också måla upp en annan bild än den han beskrev tidigare (av en familj där varken hon eller han har råd att spendera speciellt mycket på sig själv och) där hon hindrar hans konsumtion. Här ovan har vi sett att han ändå verkar spendera pengar både på sin löpning och på jobbet och att hon har svårt att spendera på sig själv överhuvudtaget.

Hans hobby och fritid är väldigt viktiga för honom och han ger vid flera olika tillfällen exempel på hur dyr hans hobby är. Han vet att den tar mycket av familjens pengar i anspråk och verkar också vara medveten om att hans fru anser att han gör av med för mycket pengar på sig själv, vilket framgår nedan.

IP: Jag idrottar ju och det har ju sina kostnader. Det har varit, det kan dra iväg ganska ordentligt om man håller på, med startavgifter och sånt ... Ska jag va med i Stockholms maraton kostar det 350 kronor att anmäla sig. Sen måste jag åka ner. Nu åker jag bil men det är inte heller gratis va ... Och sen köpa ett par nya skor. Det är nästan en tusenlapp. ... Och det är en stor kostnad som jag känner, jag säger att jag ska ha dem. Och jag köper dem ... Och då känner Maria, fan, jag får ingenting. Och jag förstår hon va, men samtidigt så säger man fan, jag ska ha dem. Man är lite egoistisk va.

C: Hur mycket lägger du ned på din löpning varje år?

IP: Ser man det rent ekonomiskt så är det väl, med resor och allt så är det väl 2 500, 3 000 kronor.

C: Tycker du att det sätt som ni fördelar pengar och konsumtion känns rättvist och bra?

IP: Ja.

Han erkänner att han kan känna dåligt samvete över sin privata konsumtion och att det blir tungt för familjens ekonomi de månader

han köper skor eller tävlar. Han försöker inte legitimera sitt eget spenderande på något sätt och talar om att det enda hans fru gör som kostar pengar är att köpa böcker då och då, vilket bekräftar det hans fru säger. Att det sker en ojämn fördelning av pengar mellan honom och hans fru inser han.

Kvinnan ovan kanske verkligen tror, och säger, att hon har kontrollen över familjens ekonomi. Det har hon också så länge vi menar ansvar för den ekonomiska administrationen. Men vi får en annan bild när vi börjar prata om verklig kontroll över prioritering av konsumtion. När man tar hänsyn till de här sista citaten från både henne själv och hennes man får vi en bild av ett par som har en väldigt ojämn fördelning av konsumtionen. Han är medveten om att han gör av med mer än sin fru, som knappast verkar göra av med några pengar alls på sig själv. Han inser också att hans privata konsumtion har konsekvenser för de övriga familjemedlemmarna. Trots denna ojämna fördelning tycker han att de har en rättvis fördelning av pengar och konsumtion, medan hon känner att den är orättvis. Detta mönster stämmer bra överens med tidigare forskning som finner ett samband mellan relativ inkomst och inflytande över vilken konsumtion som prioriteras. Exemplet visar också hur lätt det är att blanda ihop handhavande och kontroll, och hur viktigt det är att skilja mellan dem.

6.6 Sammanfattande diskussion

Jag har i detta kapitel analyserat intervjuer med några svenska par för att försöka få en första insyn i hur de betraktar pengar och ekonomi samt hur de fördelar och uppfattar den egna ekonomin och konsumtionen. Vad jag fann var ett intrikat nätverk av aspekter och faktorer som leder till komplicerade förhållningssätt och beteenden vad gäller pengar och konsumtion.

Att pengar inte är neutrala och kan betraktas subjektivt är tydligt. Olika pengar kan betraktas och användas på olika sätt, ofta beroende av situation eller pengars ursprung. Vi har sett hos ett par som har separata ekonomier att de både betraktar den egna lönen annorlunda än den andras lön och att pengarna som läggs i en hushållsbörs används till specifika saker medan övriga pengar används till andra. Hos ett annat par hade hon med sig ett arv in i äktenskapet vilket hon har betraktat och behandlat på ett annat sätt än hon har gjort med sin lön genom att inte helt fritt dela med sig av arvet och genom att sätta in det på ett separat, individuellt sparkonton. Förekomsten av speciella pengar, som Zelizer (1989) diskuterar, verkar vara någon-

ting som är verklighet hos flera av individerna och paren i denna undersökning.

Hur man betraktar pengar: sin egen lön, sin partners lön, sparpengar eller fickpengar kan alltså variera. Det finns flera faktorer som kan påverka hur olika pengar betraktas men en av dessa som visade sig vara viktig för informanterna här är hur stabilt och långvarigt man anser förhållandet vara (Treas, 1993). Flera av intervjudeltagarna ovan visar att lojalitet och tilltro till att familjen kommer att bestå är viktiga för att kunna våga eller vilja integrera sin egen ekonomi med sin partners. Hos ett par var tilltro till familjens varaktighet nödvändig för att kvinnan skulle kunna känna att ett arv hon har haft länge kunde delas med familjen. Kvinnan i ett annat par känner så stark kontinuitet att hon anser att hennes mans höga lön är hela familjens framgång och framtidshopp. Och även ett par som har separata ekonomier känner tillräckligt mycket tilltro till att familjen kommer att bestå att de båda är villiga att göra sina egna pengar tillgängliga för familjen och varandra. Men denna villighet att dela med sig av sina pengar motverkas i olika hög grad av en känsla av äganderätt man har över sin egen inkomst vilket kan vara ett uttryck för en önskan eller vilja att vara ekonomisk oberoende gentemot sin partner. Denna ambivalenta syn på pengar som uttrycks av nästan samtliga informanterna ovan, män och kvinnor, kan mycket väl vara ett resultat av den spänning som dessa två delvis motstridiga och starka normer orsaker.

Det var också intressant att upptäcka att det system för ekonomisk administration som ett par väljer ofta speglar den syn på pengar som de har. Paret med separata ekonomier känner båda två att det är viktigt att ha egna pengar och de har också endast separata bankkonton. Paret som har egna sparmedel från tiden innan de gifte sig har förvisso gemensam ekonomi men känner att det är viktigt att ha utrymme att göra och köpa det man ville, till inom rimliga gränser. Detta par har också endast individuella bankkonton men har planer på att skaffa ett gemensamt konto och samordna deras respektive ekonomier. Detta kan hänga samman med att kvinnan har ganska nyligen börjat betrakta dem som en familj och med att hon har nyss börjat få en regelbunden heltidslön. Paret med endast gemensamma konto uttrycker också starkast den normen som säger att man delar inom familjen. Varken mannen eller kvinnan i detta par ser någon anledning eller känner något behov av att ha egna pengar eller separata bankkonton. Att de par som har gemensam ekonomi har separata bankkonton, oftast sparkonton, överhuvudtaget kan kanske förstås utifrån två resonemang. Den första är att pengar som är synliga skänker ägaren av dem en större känsla av äganderätt vilket i

sin tur skänker en känsla av ekonomisk makt (jämför Gullestad, 1984). Det andra är att pengar som kan anses som extra eller överskott skänker ägaren mer makt än pengar som används till familjens löpande utgifter (Blumberg och Coleman, 1989).

Det har också visats att konsumtion inte alltid delas jämt och att detta kan uppfattas på olika sätt. Hos ett par anser kvinnan att en ojämn fördelning, där hennes man håller sig med snygga kläder och regelbundna frisörbesök medan hon sällan spenderar pengar på sig själv, är en förutsättning för att även hon och deras barn ska få det bättre materiellt i det långa loppet. Enligt både hon och han är det en legitim fördelning som uppfattas som nödvändigt och positivt och båda verkar vara nöjda med den. Hos ett annat par anser kvinnan att sin mans konsumtion av hobbyutrustning och aktiviteter är orättvis och någonting som påverkar familjens ekonomi negativt. Trots de olika sätt att betrakta ojämn konsumtion så har dessa två par gemensamt att det är den i familjen som tjänar mer som spenderar mer på sig själv.

Vad gäller fördelning av konsumtion har vi också sett att det inte nödvändigtvis behöver finnas ett positivt samband mellan kontroll över den praktiska administrationen av ekonomin och konsumtionsnivå. Det kan alltså vara svårt att skilja i praktiken mellan kontroll över pengar och handhavande av dem, men det är viktigt att göra den distinktionen. Vem som har huvudansvaret för att betala räkningarna är ganska jämt fördelad bland intervjuaren. Men det är i alla tio familjerna kvinnan som har huvudansvaret för mathandlande och barnens behov. I det sista paret som presenterades här är det övertydligt att kontroll över den ekonomiska administrationen inte innebär större konsumtionsmöjligheter för kvinnan. Hon spenderar snarare betydligt mindre på sig själv än vad sin man gör. Att kvinnor mer eller mindre "frivilligt" spenderade mindre på sig själva var också uppenbart hos andra par. En förklaring är att kvinnor har blygsammare behov än sina män, som diskuterades ovan. Det kan också ha att göra med det faktum att kvinnan har större eller hela ansvaret för vardagsinköpen till familjen vilket gör att hon förmodligen har bättre översikt över storleken på just dessa utgifter och vilka behov som finns kvar. Denna insikt i familjens ekonomi kan göra att kvinnor i högre utsträckning än män försakar sin egen konsumtion och använder den som en "regulator" för familjens ekonomiska bästa.

Vilken uppfattning informanterna har om deras egen och sin partners privatkonsumtion är också intressant. Den subjektiva upplevelsen kan vara minst lika viktig som den faktiska konsumtionsnivån. De flesta av informanterna hävdar att fördelningen av resurser med sin partner är rättvis och att de är nöjda med den. Samtidigt kunde

vi se att konsumtionen inte alltid fördelas jämt inom familjer. Båda männen och kvinnorna i intervjuaren har den uppfattningen att männen spenderar mer på sig själv. Som nämntes tidigare, har jag inte kunnat mäta faktisk konsumtion, utan endast uppfattningar och erfarenheter, vilket inbjuder till en viss spekulering. Att kvinnor uppfattar sig själv som förfördelade behöver inte spegla den faktiska konsumtionen. Istället kan det bero på att kvinnor och män verkar ha olika sätt att spendera och konsumera vilka påverkar hur de uppfattar sin egen och sin partners konsumtion. Mäns fritidsintressen och konsumtionsmönster kväver stora men sällsynta utgifter, till exempel fiske och årliga klädinköp, i större utsträckning än kvinnor. Det är möjligt att kvinnor istället spenderar mindre summor mer regelbundet på till exempel enstaka plagg, biobesök och böcker. Sådan konsumtion är svårare att komma ihåg i efterhand men kanske glädjer lika mycket som stora dyra köp. Det är oftast kvinnor som köper barnens saker och det är möjligt att detta är lika tillfredsställande för dem som att spendera på sig själv. Dessa olika konsumtionsmönster skulle kunna förklara varför många kvinnor känner sig nöjda med fördelningen av pengar trots att de uppger att de spenderar mindre på sig själv.

Det är också intressant att spekulera kring den variation som finns i hur par betraktar och organiserar sin ekonomi. Det kan tänkas att varje individ och varje enskilt par definierar och värdesätter olika typer av pengar och sätt att spendera dem på olika sätt, utifrån grundvärderingar, bakgrund och erfarenheter. Det kan vara så att när individers egna föreställningar och erfarenheter möter varandra och de bildar familj tillsammans, växer det fram nya sätt att betrakta och hantera ekonomin och pengarna, som är unika för varje par, men som ändå är starkt präglade av individernas respektive historia och värderingar. Även inom de relativt snäva kulturella och sociala ramar som dessa par delar finns det alltså utrymme för variation. Hur par betraktar och organiserar sin ekonomi och sina pengar är något som växer fram i en process som är en del i det gemensamma projektet som det innebär att dela livet med sin partner. Synen och hanteringen av ekonomin är inte statiska utan saker som förändras utifrån var i livscykeln man befinner sig och vilka behov och omständigheter som omger en.

Genom att ta del av uppgifterna och erfarenheterna som de intervjuade har delat med sig av har vi kunnat konstatera att pengar kan betraktas olika och konsumtion fördelas ojämnt av individerna inom samma familj. Denna undersökning av svenska gifta par kan därmed stödja den tidigare internationella forskningen som har visat att det kan finnas betydande skillnader inom familjer vad gäller sätt att

betrakta pengar och fördela konsumtion. Komplexiteten av de frågor som rör egna och familjens pengar, fördelning av konsumtion och uppfattningar om ekonomi är stor. Den tidigare forskningen inom området har varit viktig för att lyfta fram problematiken men den har ofta framställt dessa frågor som om de består av enkla samband och förklaringar. Det finns ett stort antal faktorer som påverkar individers och pars uppfattningar, förväntningar och beteenden vad gäller ekonomi samt den faktiska fördelningen av konsumtion. Det verkar finnas lika många sätt att resonera kring organiseringen av ekonomin och fördelningen av konsumtion som det finns familjer. Forskningen om familjer och ekonomi måste ta hänsyn till denna komplexitet om den ska kunna fortsätta att öka vår förståelse av området.

Litteraturförteckning

- Björnberg, Ulla (1993) "Familjepolitik i EG-länderna ur ett kvinnoperspektiv", *Sociologisk Forskning*, nr 3:3–29
- Blood, Robert O. & Wolfe, Donald, M. (1960) *Husbands and Wives*. Illinois: The Free Press
- Bonke, Jens (1997) *Hans ægteskab/hendes ægteskab – økonomiske beslutninger i familier og hjemmeservice*. København: Socialforskningsinstituttet
- Blumberg, Rae Lesser & Coleman, Marion Tolbert (1989) "A theoretical look at the gender balance of power in the American couple", *Journal of Family Issues*, 10:225–250
- Blumstein, Philip & Schwartz, Pepper (1983) *American Couples*. New York: William Morrow and Company, Inc
- Burgoyne, Carole, B. (1990) "Money in marriage: how patterns of allocation both reflect and conceal power", *Sociological Review*, Vol 38, No 4, Nov, s. 634–665
- Coser, Rose L. (1990) "Power lost and status gained: a step in the direction of sex equality" i K. Erikson, & S. Vallas (Red) *The Nature of Work: Sociological Perspectives*. New Haven: Yale University Press
- Delphy, Christine (1984) *Close to Home*. London: Hutchinson & Co
- Edwards, Meredith (1981) "Financial arrangements within families", *Social Security Journal*, December, s. 1–16
- England, Paula & Kilbourne, Barbara Stanek (1990) "Market, marriages and other mates: the problem of power" i Roger Friedland & A.F. Robertson, (Red) *Beyond the Market Place*, New York: Aldine de Gruyter
- Gray, Anne (1979) "The working class family as an economic unit", Chris Harris, (Red) *The Sociology of the Family: New directions for Britain*, Staffordshire: University of Keele

- Gullestad, Marianne (1984) *Kitchen-table Society: A case study of the family, life and friendships of young working-class mothers in urban Norway*. New York: Columbia University Press
- Halleröd, Björn (1995). "The truly poor: indirect and direct measurement of consensual poverty in Sweden", *Journal of European Social Policy*, Vol. 5, No. 2, s. 111–129
- Halleröd, Björn m.fl. (1993) *Konsensuell fattigdom*. Umeå Studies in Sociology, No104, Umeå University
- Hertz, R (1986) *More Equal than Others: Women and men in dual career marriages*. Berkeley: University of California Press
- Hobson, Barbara (1990) "No exit, no voice: Women's economic dependency and the welfare state", *Acta Sociologica*, Vol. 33, No. 3, s. 235–250
- Holmberg, Carin (1993) *Det kallas kärlek*. Göteborg: Anamma
- Hunt, Pauline (1980) *Gender and Class Consciousness*. London: The Macmillan Press
- Nyman, Charlott (1994) "Intra-Household Distribution of Income and its Possible Effects on Women's Standard of Living", Report No. 56, Department of Sociology, Umeå University
- Nyman, Charlott (1996) "Inside the Black Box: Intra-household Distribution of Consumption in Sweden" i Bihagen, E., Nyman, C., Strandh, M. *Three Aspects of Consensual Poverty in Sweden*. Umeå Studies in Sociology, No. 109, Umeå University
- Pahl, Jan (1983) "The allocation of money and the structuring of inequality within marriage", *Sociological Review*, Vol. 31, No. 2, s. 237–262
- Pahl, Jan (1984) "The allocation of money within the household" i Michael Freeman, (Red) *State Law and the Family*. London: Tavistock Publications, Ltd
- Pahl, Jan (1989) *Money and Marriage*. London: Macmillan Education Ltd
- Pahl, Jan (1994) "His money, her money, our money: The social construction of the intra-household economy", Paper presented at the Sixth Annual International Conference on Socio-Economics, Paris, July 15–17
- Rottman, David (1994) *Income Distribution within Irish Households*. Combat Poverty Agency, Research Report Series, no 18
- Safilios-Rothschild, Constantina (1976) "A macro- and micro-examination of family power and love: an exchange model", *Journal of Marriage and the Family*, Vol. 38, s. 355–361
- Stamp, Peggy (1985) "Balance of financial power in marriage: An explanatory study of breadwinning wives", *Sociological Review*, Vol. 33, s. 546–57
- Sørensen, Annemette & McLanahan, Sara (1987) "Married women's economic dependency, 1940–1980", *American Journal of Sociology*, Vol. 93, No. 3, s. 659–687
- Taylor, Donald M. & Moghaddam, Fathali M. (1987) *Theories of Intergroup Relations*. New York: Praeger Publishers
- Treas, Judith (1993) "Money in the bank: transaction costs and the economic organization of marriage", *American Sociological Review*, Vol. 58, October, s. 23–734

Charlott Nyman

Vogler, Carolyn (1994) "Money in the household" i M. Anderson, F. Bechhofer, J. Gershuny, (Red) *The Social and Political Economy of the Household*. Oxford: Oxford Univesity Press

Whitehead, Ann (1981) "I'm hungry mum: the politics of domestic budgeting" i Kate Young, Carol Wolkowitz, Roslyn McCullagh, (Red) *Of Marriage and the Market*. London: CSE Books

Wilson, Gail (1987) *Money in the Family*. Hants: Avebury